

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСІУСИНИК

VII

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 7 (117), July, 1957, Vol. X.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Дершавен

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NORTH. 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1957 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 4 шіл.	1 ф. 2 шіл.	12 шіл.	4 шіл.
Австрія ...	60 шіл.	33 шіл.	18 шіл.	6 шіл.
Аргентина	54 пезів	28 пезів	15 пезів	5 пезів
Бельгія ...	250 б. фр.	130 б. фр.	70,50 б. фр.	23,50 б. фр.
В. Британія	1 ф. 18 шіл.	19 шіл.	10 шіл.	3 шіл. 6
Канада ...	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7,50 н. м.	4,20 Н. М.	1,40 н. м.
Парагвай .	100 гуар.	55 гуар.	30 гуар.	10 гуар.
США	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Франція ..	1.700 ф. фр.	850 ф. фр.	425 ф. фр.	140 ф. фр.
Швеція ...	24,80 кор.	12,30 кор.	7,20 кор.	2,10 кор.

В інших країнах — у перекладі на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 7/43 (111)

ЛИПЕНЬ, 1957

Річник IV (X)

Зміст VII-ої книжки

ЗА ЗМІЦНЕННЯ ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ	723
Степан Бандера: ПИТАННЯ АТОМНОЇ ВІЙНИ І ВИЗВОЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ	727
Дмитро Штикало: ДО СОРОКРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	733
Інж. Д. Шалдїй: ЗА ЛАШТУНКАМИ ПЕРЕБУДОВИ КЕРІВНИЦТВА ПРОМИСЛОВІСТЮ І БУДІВНИЦТВОМ В ССРСР	741
Р. Н.: РОЛЯ НТС У ВОЛЫШЕВИЦЬКОМУ ШПИГУНСТВІ	746
Б. Вітошинський: ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ	755
Проф. Г. Ващенко: СИСТЕМИ НАВЧАННЯ (в допомогу педагогам)	763
Р. Кухар: АСПЕКТИ ДРАМАТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ Л. УКРАЇНКИ У СВІТЛІ ЧУЖОМОВНОЇ КРИТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	775
В. Державин: »КУЛЬТУРНІ ОСЯГИ« СОВЕТЬСЬКОГО ТЕАТРУ	785
П. Кізко: ТОПОЛИНА ДАЛЬ (вірш)	788
Проф. Д. Горняткевич: УКР. МИСТЦІ В АВТОБІОГРАФІЯХ	789
Текля Данис: СПОГАДИ ПРО АГАПІЯ ГОНЧАРЕНКА	800
Р. Володимир: НАД ІСТОРІЄЮ РУСІВ (вірш)	806
Юрій Буряківець: КАРПАТИ (уринок з поеми)	808
Поль Валері: МОРСЬКИЙ ЦВИНТАР (поема, перекл. В. Державин)	809
Райнер Марія Рільке: АЛЬКЕСТИДА (поема, перекл. В. Державин)	813
Юрій Тис: НА ХВИЛЯХ (уринок з повісти про М. Вовчка)	815
Дж. К. Честертон: ГОСПОДНІЙ МОЛОТ (оповідання, перекл. М. В.)	819
ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ: Д. Бучинський: ОЛЬГА МАК	833
В. Державин: ВІРШОВАНИЙ ПЕРЕКЛАД М. ОРЕСТА	835
С. Наумович: »ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВІР« А. ЮРИНЯКА	837
С. Наумович: ПРЄСИ Л. КОВАЛЕНКО	837
С. Наумович: СПОГАДИ ПРО БАТЬКА А. ФРАНКО-КЛЮЧКО	839

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

Oleksa Buniy,
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

A. Kuszczynskyj,
Casilla de Correo, 862,
Asuncion.

США:

Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
4811, Chopin Str.,
Detroit, 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 6 п.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо
повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

ЗА ЗМІЦНЕННЯ ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ

Встановлення Місії Антибольшевицького Бльоку Народів (АБН) на Тайвані (Формоза) в м. лютому 1957 р., участь делегації АБН у III-ій конференції Антикомуністичної Ліги Народів Азії (АПАКЛ), що відбувалася в Сайгоні, столиці вільного (Південного) В'єтнаму, в днях від 27. 3. до 1. 4. ц. р., і влаштована з цієї нагоди протибольшевицька виставка, де був і окремий відділ АБН, головню з численними українськими експонатами, подорож двох членів названої делегації на Формозу і, врешті, двомісячна (квітень-травень ц. р.) подорож кол. прем'єр-міністра і теперішнього голови Центрального Комітету АБН, п. Ярослава Стецька, по Австралії, широкий відгомін цих подій у міжнародній публічній opinio, в урядових і парламентарних колах, в радіо і телевізії, в чужинецькій і українській пресі, — все це цілком справедливо притягає до себе увагу української національної спільноти у вільному світі. Ця активність і успіхи АБН на зовнішньому міжнародному форумі, зокрема на далеко-східньому відтинку, для нас тим важливіші, що в лоні АБН провідною і головною рушійною силою є українці, точніше — члени організацій українського визвольно-революційного фронту, а це значить, що оця активність і успіхи є великим досягненням насамперед українського народу. Діяльність АБН і, зокрема, голови його Центрального Комітету, п. Я. Стецька, при підтримці найширших кіл українського патріотичного громадянства на чужині та при його активній і всебічній — моральній і матеріальній — допомозі, виявила і засвідчила не лише життєвість, атракційність і мобілізуючу силу ідей, пропагованих головню українським визвольно-революційним фронтом, але ця діяльність ще й наочно показала, що відвічного ворога України і головного ворога всіх волелюбних народів, ворога всього культурного світу — імперіялістичну Москву, оцю стоголову гідру, яка намагається охопити своїми кліщами весь світ, задавити його і пожерти, — цього ворога не лише треба, але і можна успішно бити на всіх фронтах.

Не вдаючись до подробиць (докладні й обширні інформації про всі вище згадані дії АБН та, зокрема, про подорож п. Я. Стецька по австралійському континенті були своєчасно опубліковані в українських часописах, і до них відсилаємо всіх у цьому зацікавлених), хочемо на цьому місці зробити деякі узагальнення та підкреслити важливі факти у зв'язку з акціями АБН в першій половині цього року.

Насамперед хочемо пригадати нашому громадянству ті основні ідеологічно-програмові засади, змагання та кличі, що їх пропагує і несе в широкий світ Антибольшевицький Блок Народів. Голова ЦК АБН, п. Я. Стецько, ще раз сформулював їх чітко, докладно з'ясував та обширно обаргументував у своїй програмовій доповіді на III-ій конференції АПАКЛ у Сайгоні, як теж під час своїх прилюдних виступів перед українським громадянством та представниками інших національностей в Австралії, в приваності визначних австралійських політичних діячів. В основному, мету, завдання і кличі АБН можна звести до таких основних стверджень, вимог і гасел:

АБН бореться за повне національне і соціальне визволення всіх поневолених імперіялістичною Москвою народів, за новий справедливий міжнародний лад у світі, за рівні права для всіх народів без уваги на їх величину, расову приналежність і віровизнання, за волю народів і людини, за світ без визискувачів і визискуваних, за людську гідність, за волю релігії і життя в дусі релігійних засад у застосуванні до всіх народів і всіх людей, за відродження віри у вищі морально-духові цінності та за їхній примат у міжнародному, національному й особистому житті.

АБН бореться за розвалення російсько-большевицької імперії шляхом національно-визвольних революцій поневолених нею народів, за розчленування цієї імперії на самостійні демократичні держави в етнографічних межах уямлених націй, що є єдиною реальною можливістю для людства уникнути атомної війни.

АБН вимагає активної всебічної підтримки з боку вільного світу для національно-визвольної революційної боротьби всіх поневолених Москвою і комунізмом народів, які своєю кров'ю рятують вільний світ від заливу комуно-большевизму, і допомога вільного світу уямленим комуно-большевизмом народам є допомогою самому собі. Ці західні кола, які підтримують білі московські імперіялістичні угруповання і стоять на засаді непередрішення, послаблюють антибольшевицьку боротьбу і працюють у напрямі протиставлення поневолених народів вільному світові, що може вийти тільки на користь большевизмові.

АБН є за створення світового антибольшевицького блоку народів на базі визнання ідеї незалежних держав для всіх націй світу, як це узгоджено в договорі Антибольшевицького Блоку Народів з АПАКЛРОК (із вільним Китаєм) в 1955 р.

Висилка Місії АБН на Формозу, участь тричленної делегації АБН (голова Ярослав Стецько, ген. Ф. Фаркаш де Кісбарнак і пані Слава Стецько) у III-ій конференції АПАКЛ у Сайгоні, подорож пані Слави Стецько і ген. Фаркаша на Формозу, а п. Ярослава Стецька до Австралії причинилися до закріплення позицій АБН на Далекому Сході, що їх вперше там здобув для Антибольшевицького Блоку Народів, а це значить для справи національно-визвольних революцій поневолених большевицькою

Москвою народів, і насамперед для України як авангарду цих революцій, — п. Ярослав Стецько під час свого перебування на Тайвані в останніх місяцях 1955 р. Ще більше закріпити ці позиції, поширити і розбудувати їх, як теж створити нові мостові причілки не тільки на Далекому Сході, але і на Близькому (наприклад, у Туреччині) — є пекучою потребою і просто таки konieczністю, і українська національна спільнота у вільному світі мусить зробити все від неї залежне, щоб це практично зреалізувати. Бож не сміємо забувати, що проти нас боряться не лише червоні, але і біломосковські імперіялісти (згадати хоч би ославлений НТС!), які є всюди приявні, втискаються у кожну щілину і нахабно беруться »заступати інтереси« і України, як »провінції єдиної багатонаціональної Росії«. Провокативний виступ біломосковських імперіялістів з-під знаку НТС (»солідаристи«) на III-ій конференції АПАКЛ у Сайгоні є конкретною для цього ілюстрацією, і цей факт повинен стати для всього українського патріотичного громадянства пересторогою на майбутнє. При цьому прикладом до наслідування для інших теренів повинні стати українці у Великій Британії і Австралії, перші тому, що своїми пожертвами на фонд АБН уможливили вислання Місії АБН на Тайван, другі тому, що взяли на себе почесний, проте нелегкий обов'язок постійного вдержання цієї Місії в Тайпей. Інші багатіші терени, як США і Канада, не сміють відставати в цій великій патріотичній акції, бо вони мають більші і фінансові ресурси, і численніші кваліфіковані для зовнішньо-політичної роботи людські кадри, потрібно ще тільки більше доброї волі і глибшого усвідомлення головних обов'язків супроти свого рідного народу, супроти великої справи — боротьби на всіх відтинках і фронтах за національно-державне визволення України, що тісно пов'язане з визвольно-революційною боротьбою всіх поневолених Москвою народів.

Така велика акція всенародної жертвості на продовження національно-визвольної боротьби потрібна тепер більше, ніж колинебудь перед тим, бо стоїмо напередодні створення світового антибольшевицького фронту, і на цьому фронті не сміє забракнути нас, українців. Як відомо, ідею створення такого світового антибольшевицького і антикомуністичного фронту висунув п. Ярослав Стецько під час свого перебування на Тайвані в 1955 р., цю ідею прийняв Вільний Китай, а голова АПАКЛРОК, ген. Ку Ченг-канг, висунув її знову на III-му конгресі Міжамериканської Конфедерації Оборони Західної Гемісфери в Лімі, столиці Перу, в першій половині квітня ц. р. Є всі дані сподіватися, що ця ідея буде в порівняно короткому часі здійснена, бо названий конгрес у Лімі погодився на дотичну пропозицію п. Ку Ченг-канга, і найдалі до одного року має відбутися з цією метою спеціально скликана міжнародна конференція для організаційного оформлення Світової Антикомуністичної Ліги. Було б прямо злочином, якщо б ми прогайнували цю чергову

велику українську шансу активно включитися в зорганізований світовий антикомуністичний і антибольшевицький фронт, щоб на форумі Світової Антикомуністичної Ліги відстоювати наші ідейно-програмові позиції та спрямовувати діяльність Ліги в бажаному нам напрямі.

Наші вороги — та й різношерсті рідні дефетисти і невдахи — намагаються прицепити українській еміграції комплекс меншевартости, мовляв, еміграція не може відограти жадної поважної ролі в процесі боротьби за визволення свого рідного народу, ми можемо обтовкати тільки пороги міністерських передпокоїв і провадити каварняну політику, і т. д., і т. п. Все це цілком фальшиве, і численні реальні факти якнайбільш рішуче заперечують та опрокидають такі дефетистичні базікання. Адрже не пороги міністерських передпокоїв обтовкають делегати АБН і, зокрема, голова його ЦК п. Я. Стецько, а приймають цих делегатів президенти, прем'єр-міністри, міністри, посли і сенатори, найвищі світські і церковні достойники різних держав, як це мало місце, наприклад, у Вільному Китаї, В'єтнамі, Австралії, Іспанії, Туреччині та в багатьох інших країнах. Тож активізація наша на зовнішньо-політичному відтинку напевно вилікує нас і від отого комплексу меншевартости, а це вийде тільки на користь і самій нашій еміграції, і всьому нашому народові.

Подорож п. Я. Стецька по австралійському континенті показала нам ще одне дуже відрadne явище, а саме факт, що голову ЦК АБН, колишнього голову Тимчасового Українського Державного Правління, провідного діяча ЗЧ ОУН, оваційно вітали представники різних українських політичних угруповань, навіть таких, які на внутрішньому українському відтинку часто дуже рішучо виступають проти ЗЧ ОУН та їх політичної тактики, а часом і проти їхніх таких чи інших програмових позицій. І не тільки оваційно вітали, але і однодушно схвалювали Деклярацію Солідарности з акцією АБН, а тим самим і з акцією ЗЧ ОУН на зовнішньо-політичному фронті. Цей факт показує наочно, що практична консолідація всього українського патріотичного громадянства на чужині є таки можлива, і саме на базі активної визвольно-революційної боротьби, боротьби за спільні всім українцям національно-державні ідеали.

З цього факту український націоналістичний визвольно-революційний рух мусить поробити всі потрібні висновки у своїй дальшій діяльності, мобілізуючи навколо себе, своїми ідеями і акціями, всіх українських справжніх патріотів в ім'я великої справи національно-державного і соціально-економічного визволення України.

СТЕПАН БАНДЕРА

ПИТАННЯ АТОМНОЇ ВІЙНИ І ВИЗВОЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ

I

Війни часто викликають великі зрушення та довершують основні зміни в політичній і суспільній структурі як поодиноких держав, так і цілих континентів і навіть світу. В певних випадках такі зміни створює — так би мовити, зовсім механічно — сама війна та її вислід. В інших випадках війни створюють вигідніші умови для розгорнення і завершення тих процесів, які хвилювали суспільство вже перед тим. Саме тому революційні рухи, що змагають до основної перебудови суспільства, часто пов'язуються розрахунками на війну.

Але такі розрахунки не завжди справджуються. Звичайно, історія записала чимало випадків, де й справді зовнішня війна допомагала революції визволитися з глибин на поверхню та здійснити свою програму. Разом з тим в історії не менше прикладів на те, що революційні ідеї й почини, заздалегідь обреховані на вибух війни, безвислідно пропадають. Тож для того, щоб пов'язувати революцію з вибухом війни, завжди потрібні передумови, в які мусить бути врахована мета зовнішньої війни, а за тим — її розвиток та можливий вислід. При тому зауваження: хід воєнних подій часто змінює характер війни, а навіть програму політики воюючих сторін, тому надзвичайно важко наперед передбачити розвиток конфлікту та відповідно до того надати спрямованість проєктованій революції.

Коли якась держава зважується реалізувати свою політику методами війни, то, звичайно, вона змагає до того, щоб та війна відбулася на чужій території. Це й зрозуміле: таким способом вона оберігає від руйнації свою власну територію. Як правило, оборонні війни кидає тільки агресивний противник. Нападений народ мусить воювати, щоб не втратити того, на що посягає ворог і що для нього цінніше за мир. Отож, в нормальних обставинах, оборонної війни на своїй власній території не прагне жаден народ. Вийняток у тому відношенні можуть становити поневолені народи. При умові, що війна може принести визволення, поневолений народ може прагнути війни, навіть якщо вона повинна відбуватися на його території та навіть загрожує йому жертвами в населенні й спустошенням у майні. Розрахунок простий: ув'язавшись у зовнішній конфлікт, до того зазнавши в ньому поразки, поневолювач утрачає силу контролювати поневолених.

Поневолений народ може прагнути зовнішньої війни проти свого поневолювача з двох міркувань. Поперше, коли власна визвольна справа його тісно допасовується до програми війни (чи навіть і входить у програму) зовнішніх спільників. В такому випадку поневолений нарід може уважати ворога свого поневолювача, власне, за свого спільника, а війну — за спільну справу; тоді й може координувати свою боротьбу зі спільником, розгортати національну революцію за спільним пляном, у тісному погодженні з фронтовими діями. Друга можливість — та, де програма воюючої сторони не покривається з цілями визвольної боротьби і просто не має до неї жадного відношення, не підтримує її, хоч і не заперечує. В такому випадку поневолений народ може застосувати негативну засаду — «ворог мого ворога — мій спільник», і піднести свою справу рівнобіжно до зовнішнього конфлікту. Ворог тоді повинен розділити свої сили надвое, і це дає вигоду обидвом партнерам. На тій основі може постати навіть порозуміння про співдію — щось вроді тимчасового союзу, посуненого так далеко, як далеко обидві сторони зацікавлені в тому, щоб пов'язуватися умовою про узгіднену дію та взаємну допомогу. Бо — це треба відзначити — сама тактична доцільність такого пов'язання тут не вирішує цілого питання. Буває так, що воюючі держави мають тісно визначений засяг війни і, щоб не дати їй перерости за певні межі, не хочуть вступати у формальну спілку з більш радикальним та ширшим у своєму засягу революційним рухом. Така стриманість може бути подиктована воюючій державі постановою зовсім сторонньої третьої потуги, бажанням виграти настрої противника, а то і власним внутрішнім становищем. Подібно і визвольно-революційному рухові може бути не вигідно пов'язуватися політикою сторонньої держави — за політичними суперечностями або за незацікавленістю в тому, щоб розпорошувати увагу та сили піднесеного народу на зайві справи. В таких ситуаціях складається лиш фактичне, бездоговірне союзництво. Революційний рух і воююча на фронті чужа країна використовують себе взаємно, кожне на свій лад і зі своєю власною метою.

Така війна чужої держави проти поневолювача може бути корисна визвольній боротьбі поневоленого народу, але тільки такою мірою, якою створює придатні обставини, вможливлує чи полегшує розгорнення національного руху, який — поза тим — мусить змагати до своєї мети власними засобами і силами. Навіть повна поразка поневолювача в війні з чужими державами в такій ситуації не приносить поневоленому народові визволення, якщо він рівночасно не здобуває і не забезпечує своїх інтересів власною боротьбою.

Народи, поневолені московським більшевизмом, зустрічали війну Німеччини проти СРСР у червні 1941 р. з надією визволитися. Затривоження страхіттями модерної війни не могло переважити радісних почувань, бо ненависне вороже панування пере-

вершувало кожне передбачуване лихо. І сподівання поневолених не впливало з якоїсь односторонньої політичної орієнтації на Німеччину. Навпаки, в їх пам'яті залишився з попередньої війни гіркий досвід німецького господарення в окупованих країнах, а деякі відомості про істоту гітлеризму, хоч і скупі, збуджували упередження і застережливість. Ішло передусім про те, щоб покласти край большевицькій неволі, і порівняно з тією метою другорядною справою виглядало й те, котра саме потуга ставала війною проти СРСР.

Революційно-визвольні рухи на території СРСР — як Організація Українських Націоналістів та подібні організації в інших країнах, зокрема в балтицьких — не обмежилися пасивним спогляданням. Вони потрактували війну як нагоду для того, щоб поневолені народи чином стали формувати свою долю засобом боротьби власними силами.

Досвід минулої війни наочно показав, що принцип «ворогомого ворога — приятель» не завжди мусить бути слушний. Бо якщо такий «приятель» у війні ставить собі за мету відбити від давнього поневолювача поневолені народи лиш на те, щоб накинути їм своє власне панування, то надій визволитися не можна покласти ні на «приятеля», ні на «приятель». Тоді й байдуже, котра з воюючих сторін переможе, а котра зазнає поразки. Зміна однієї неволі іншою, дарма що може принести поневоленому народові певні пільги в одному відношенні і збільшити труднощі в другому, однаково суперечить основному принципіві: відновленню самостійності. В такій війні поневоленому народові залишається лиш покласти надію та докладати зусиль до того, щоб війни фактично не виграла жадна з воюючих сторін; щоб обидві, знесилені війною, не мали сили правити тими народами, за які билися. З тією метою він мобілізує свої сили та розпочинає боротьбу на два фронти, не дозволяючи закріпитися на своїй землі жадному з окупантів і не опускаючи погляду з остаточної мети: у слушний момент очистити країну від займанців та приступити до відновлення і зміцнення власної держави. Це і був плян революційно-повстанської боротьби ОУН-УПА в час 2-ої світової війни, плян боротьби на два фронти: проти комуністичної Москви і проти гітлерівської Німеччини.

Згаданий плян справдився лиш до половини. В результаті війни грузами лягла потуга гітлерівської Німеччини, зате залишився при житті й виріс у загрозу для цілого вільного світу старий московський імперіялізм. І хоч яке це трагічне та парадоксальне, допомогли Москві досягнути перемогу та захопити під своє панування нові країни саме західні потуги, які в страху від сепаратного порозуміння між СРСР та Німеччиною Гітлера забули основне: що не лиш поневолені народи, але й вони були кровно зацікавлені в знищенні обидвох.

Питання третьої світової війни автоматично вирінуло з результату попередньої війни, з нового укладу протиставних собі тенденцій і сил. І стоїть це питання відкритим ось уже дванадцятий

рік. Розвиток міжнародних взаємин і подій за той час не наблизив його до розв'язки — позитивної чи негативної — ні на один сантиметр. А та розв'язка наприкінці минулої війни лежала на віддалі простягненого рамени.

Якщо політика західних потуг розвивалася б була згідно з законами простої логіки — а ця лінія покривалася з лінією сподівань поневолених Москвою народів, — то вони повинні були шукати вирішальної розправи з СССР зараз по розгромленні Німеччини. Життєві інтереси західних держав нарівні з інтересами поневолених народів вимагали розгрому, а принаймні погамування московсько-большевицького загарбництва. Умови для цього були неповторно сприятливі: мілітарна машина Заходу була в повному русі, під зброєю були мільйони досвідчених вояків, тоді як советська армія, не зважаючи на свою численність, була до краю вичерпана та позбавлена найбільш необхідних боєприпасів. В добавок Захід у большевицькому запіллі міг розраховувати на підтримку розбурханих національно-визвольних рухів, зокрема тих народів, які були в союзі з Заходом і з того титулу мали повне право чекати від нього допомоги.

Та політика Заходу пішла проти здорового глузду, далеко поминаючи інтереси не тільки поневолених народів, але й свої власні. І, очевидна річ, у процесі альянтсько-московської фратернізації періоду безпосередньо по війні поневолені Москвою народи перестали орієнтуватися на війну Заходу проти СССР. Ясним стало, що в ім'я сумнівного миру західні потуги свідомо відписали большевикам цілу низку народів Східної та Центральної Європи, в тому й недавніх спільників проти Німеччини. Правда, в політичних деклараціях західних урядів усе ще було видно зацікавленість положенням цих народів, а навіть бажання їм допомогти. Але західня прихильність ніколи не наблизилася — тим більше не переступила — до лінії загрози конфлікту з Москвою, воєнного, а навіть дипломатичного. А без конфлікту з большевиками допомога поневоленим народам практично була неможлива.

Більш того, — повоєнний розвиток міжнародних відносин виявив, що західнім потугам бракує волі й рішучості навіть для того, щоб, ставляючи греблю перед розростанням большевизму, забезпечити свої власні інтереси.

Час же проминав не конче корисно для Заходу. В початковий період по війні кількісна перевага советських дивізій була не тільки зрівноважена, але й перевершена значною технічно-матеріальною перевагою воєнної машини західних потуг. І коли ці потуги своєю перевагою не покористувалися (не конче для війни, а, власне, для уникнення війни відповідною пресією на Москву), то тим гірше для них. З ходом часу відношення сил почало змінюватися в користь СССР, і саме тоді почалися балачки про можливість нової війни. Західні держави великою мірою здемобілізували не тільки свої армії, але й воєнну продукцію, переставивши свою індустрію на продукцію миру. Зовсім протилежно вчинила

Москва, де розвиток господарства і, зокрема, індустрії по лінії підготовки до війни йшов увесь час перед тим і де натиск на озброєння ще збільшився. Властивій демобілізації СРСР не провів ніколи. Були здійснені тільки певні перегруповання, реорганізація й переозброєння, розрекламовані назовні як частина роззброєння. Мирний час большевики використали для внутрішнього впорядкування, і в програмі того впорядкування — здушення всякого роду «ворогів народу», а насамперед революційно-визвольних рухів поневолених народів. В обличчі змасованих військово-політичних акцій, власних великих утрат, при стабілізації міжнародного становища на довший час, поневолені народи мусіли припинити війну повстанськими арміями та обмежитися до підпільної дії.

З іншого боку, совети отримали поважне підсилення свого воєнного потенціалу від свіжо загарбаних країн в Європі та в Азії. Екстенсивно використовуючи матеріальні ресурси, а також ресурси людські — звичайних робітників і селян, та насамперед учених, конструкторів, техніків і фахівців з різних ділянок, — большевики відносно в короткому часі добилися таких успіхів, яких на Заході й не передбачали.

Найбільше ж вплинули на зміну в відношенні мілітарних потенціалів Заходу і СРСР советські досягнення в ділянці винаходів модерної зброї: ракетної, атомної та водневої. Те, що Москва отримала в своє посідання атомну зброю, дуже фатально відбилось на цілій повоєнній політиці західних держав, і виглядає, що буде мати негативний вплив і надалі. Монопольне посідання атомної зброї Сполученими Штатами Америки створило було присипляюче почуття безпеки в цілому західньому бльоці. Бо не тільки американці, але також інші покладалися на те, що атомна зброя може відстрашити від агресії Москву та її мільйонові армії. Розраховувалося, що Москва таємниці розщеплення атома не збагне, а як і збагне, то в розвитку атомних дослідів ніколи не зуміє наздігнати Захід. Той же розрахунок виявився хибним. Тепер уже загально відомо, що Москва має й атомну бомбу, і водневу — при тому атомну зброю вводить у звичайне озброєння армії, — і далекосяглі ракетні стрільна, і літунство та флоту, які принаймні кількісно не залишаються позаду Заходу. Західні калькулятори перерахувалися, поперше, тому, що не взяли належно до уваги того підсилення науково-технічними силами та індустріяльним вирядом, яке отримали совети, загарбавши нові західні країни, зокрема частину Німеччини. Подруге, підвела західня система безпеки, й большевицька розвідка й агентури отримали чимало важливих таємних матеріалів від самих таки західніх потуг. Зрештою, випущено було з уваги також і те, що, хоч рівень розвитку советської промисловости є низький, Москва вміє й може надолужувати та вирівнювати свої хиби методами насильства і натиску в потрібному напрямі.

Попереднє виключне посідання атомної зброї було для західних потуг тим чинником, яким вони забезпечувалися на випадок крайньої потреби. Вжиття нищівної сили атома входило в гру тільки в випадку воєнної агресії безпосередньо проти Заходу, конкретніше — проти Західньої Європи. І, можливо, в тому відношенні розрахунки якоюсь мірою справдилися, можливо, що загроза атомного бомбардування стримала большевиків від приманливої агресії проти Західньої Європи. Але даліше покладання на силу атома не оправдалося та, остаточно, вийшло на користь большевикам. Поперше, прийнявши оборонну поставу під прикриттям атомної сили, як остаточного засобу проти агресії, Захід зовсім занедбав наступальну стратегію. Подруге (і у зв'язку з першим), з почуття безпеки від посідання атомної зброї той же Захід зредукував мілітарні сили, які орудують т. зв. конвенціональною зброєю. У висліді цього, спроможність Заходу протиставитися Москві самою конвенціональною зброєю, не вдаючись до атомної, неспівмірно змаліла. Своєю чергою, це стало причиною до того, що західні потуги ще глибше, як коли, запали в пасивність та в дефензиву.

Визначення умов, при яких Захід був порішений вжити атомної зброї, мало той недолік, що Москва отримала вільну руку для експансії в усіх інших напрямках, крім західнього. Бо західні держави, забезпечуючись самі безпосередньо вдома, «забули» визначити виразну межу своєї поступливості на континенті, скажемо, Азії. Тим і покориштувалася Москва. Завжди дбаючи тільки про те, щоб не викликати поважного зудару, вона опанувала Китай та розпалила низку «льокальних конфліктів» і «громадянських війн», як у Персії, Греції, Кореї, Індо-Китаї, на Середньому Сході тощо. Московському імперіялізмові залишилося поважне поле розросту.

Отож, не заперечуючи припущення, що посідання атомної зброї Заходу відклало вибух третьої світової війни, можна сміло твердити, що воно того вибуху не унеможливило. Зовсім навпаки, Захід без війни програв, тоді як Москва виграла, мабуть більше, ніж могла була виграти в світовій війні. Справа в тому, що атомна зброя давала західнім державам почуття безпеки неспівмірно більше до сили, яку вона насправді становила. Дуже можливо, без такого почуття безпеки Захід серйозніше поставився б до загрози та викресав би з себе ще стільки енергії, щоб бути спроможним поставити край московській експансії. Нам здається, що для оправдання такої тези знайшлося б стільки само аргументів, як і для другої, ніби атомна зброя в монопольному посіданні Заходу врятувала світові мир. Обидві тези сходять до теоретизування в площині «що було б, якби було інакше».

(Закінчення в наступ. числі)

ДМИТРО ШТИКАЛО

ДО СОРОКРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(Закінчення)

II

Війни, ведені московсько-більшевицькими загарбниками проти Української Народної Республіки, як теж проти новостворених на руїнах царської Російської імперії держав інших народів (як, напр., Білорусь, Польща, Козацькі і Кавказькі республіки), свідчать про те, що т. зв. Жовтнева революція була насправді брутальною контрреволюцією московського народу з метою відбудувати «єдину-неділиму» великодержаву — справжню тюрму народів. Ця мета була спільною для всіх російських імперіялістів того часу — так само білих (Колчак, Денікін, Врангель), як і червоних (Ленін, Троцький, Сталін), і тому вони, хоч і воювали одні проти одних, були все ж таки згідні в одному, а саме в конечності задушити національно-визвольні революції неросійських народів, насамперед же народу українського. Смертельним гріхом тодішньої української провідної політичної верхівки було те, що вона спершу навіть сама собі належно не усвідомлювала контрреволюційно-реставраторської суті більшевизму, а пізніше, коли большевицька Москва вже пішла війною проти України, не зуміла та не спромоглася протиставити облудній і демагогічній московсько-більшевицькій доктрині, пропаганді й агітації (псевдореволюційній і псевдоінтернаціональній) чітко сформульованого українського національно-державницького «Вірую» — ідеології, програми, тактики, ясних кличів і гасел, що могли змобілізувати найширші народні маси проти вічного нашого ворога. А далі, раз уже закликавши після Берестейського миру німецькі й австро-угорські війська на Україну, як союзників у війні проти большевицької Москви, Центральна Рада не вміла ні налагодити з ними відповідного способу співжиття, ні теж не потрапила завести суспільно-господарського ладу і політично-державного правопорядку в країні, ні, врешті, не подбала про створення міцної української регулярної армії для оборони самого існування Української Народної Республіки.

З перспективи сорок років ясно бачимо, що і за Гетьманату існували великі можливості для закріплення і розбудови Української Держави (попередню назву Українська Народна Республіка скасовано після державного перевороту 29 квітня 1918 р.), але ті можливості не були використані в наслідок послідовного непримиренно-ворожого наставлення українських соціалістичних партій не лише до самої особи гетьмана Павла Скоропад-

ського, але взагалі до ідеї української монархістичної держави. Українська Держава з гетьманом на чолі була для наших соціалістів синонімом «диктатури», хоч «Закони про тимчасовий державний устрій України» — як уже сама назва виразно про це свідчить, мали лише тимчасовий характер, а конституцію Української Держави мав випрацювати і ухвалити майбутній сойм України; отже, Українська Держава мала бути конституційною монархією. Замість підтримати — хай і не вповні, хай лише частинно, але все ж таки в достатній мірі — всі ті добрі наміри і почини гетьмана, що могли закріпити і зміцнити Українську Державу, надати їй якнайбільше українського характеру і змісту, українські соціалістичні партії весь час були в рішучій опозиції до Гетьманату та всі свої зусилля спрямовували на його повалення. Сталося так головню з цієї причини, що майже всі тодішні українські політичні партії присвячували найбільше уваги соціальним проблемам, чи, точніше, соціалістичним суспільно-господарським експериментам, зате ж найменше журилися і дбали про те, щоб оборонити і закріпити саме існування української самостійної держави. Тому, наприклад, Українська Партія Соціалістів-Федералістів відкинула пропозицію першого гетьманського «Отамана Ради Міністрів» (прем'єр-міністра) М. Сахно-Устимовича, який бажав зформувати свій уряд із провідних діячів цієї партії. Тому безуспішними були і переговори гетьмана П. Скоропадського, з його ж таки власної ініціативи ведені з В. Винниченком, тодішнім головою опозиційного Українського Національного Союзу, у жовтні 1918 р., про переорганізування гетьманського уряду через уведення в його склад провідних політичних діячів із рядів тих партій, які входили до Українського Національного Союзу. В кінцевому висліді ми мали гетьманську «Грамоту» з 14 листопада 1918 р. про «федеративну злуку» України з майбутньою більшовицькою Росією і протигетьманське повстання в листопаді-грудні цього ж року, в час, коли більшовицька Москва розпочала другу війну проти України, нібито в «допомогу радянському урядові України» — експозитурі цієї ж червоної Москви. Українські соціалістичні партії самі штовхнули гетьмана на згубний шлях шукати опертя і співпраці із національно байдужими, а то й відверто ворожими Україні російськими реакційними елементами, що мусіло закінчитися катастрофою так для самого гетьмана, як і для гетьманської Української Держави.

Преважлива справа — створення сильної регулярної української армії — не була позитивно розв'язана і за Гетьманату, проте не тому, що, начебто, гетьман недоцінював конечности таку армію створити (такий закид на адресу П. Скоропадського був би зовсім безпідставний і несправедливий), а з інших причин — перешкоди з боку німців та саботування справи організації українських збройних сил вищими військовими начальниками, які своїм походженням (росіяни) і духом були чужі чи навіть ворожі ідеї державної самостійности України. Тому, після

повалення гетьманської Української Держави (гетьман П. Скоропадський зрікся влади 14 грудня 1918 р.) і після перебрання влади Директорією та відновлення Української Народної Республіки, Україна, змушена вести нову війну проти большевицької Москви, не могла напасникові протиставити відповідної регулярної збройної сили, бо цю силу треба було щойно зорганізувати. Та для цього треба було мати сильний уряд, який проводив би виразну закордонну і внутрішню політику, а таким не був ні уряд соціал-демократа В. Чехівського, ні безпартійного С. Остапенка, ні ес-дека Б. Мартоса. В. Чехівський намагався порозумітися із червоною Москвою (в січні 1919 р.), В. Винниченко так само був прихильником порозуміння з большевиками проти інтервенції держав Антанти, С. Петлюра був за союз із Антантою проти большевиків, і ці дві протилежні концепції змагалися як в лоні Директорії й її уряду, так і серед членів українських політичних партій. І хоч, врешті, Директорія прийняла протибольшевицьку орієнтацію, що її речником був С. Петлюра, то проте оце zigзакування, постійне хитання державного проводу та блукання між різними, одна одній суперечними, орієнтаціями і концепціями не могли не вплинути негативно на широкі народні маси, які розгублювалися і деморалізувалися в цьому ідейно-світоглядovому і політично-державному хаосі. А до того, як у добі Центральної Ради, так і в добі Директорії, всі її уряди, що так часто змінювалися (26. 12. 1918 р. — уряд В. Чехівського, 13. 2. 1919 р. — С. Остапенка, 9. 4. 1919 р. — Б. Мартоса, якого в серпні цього ж року замінив Іс. Мазепа), орієнтуючись на червону Москву, потім на Антанту або Польщу — ввесь час каригідно занедбували справу організування власних регулярних збройних сил.

За таких умов, у цьому революційно-воєнному хаосі та безладді, стихійна революційна сила, патріотичні настрої і державницький гін широких українських народних мас проявлялися головню в самочинному творенні безчисленних повстанських загонів і в нескоординованій партизанській боротьбі, вістря якої було загально спрямоване проти червоних і білих російських імперіялістів, проти різних чужинецьких інтервентів, зате в засаді на оборону самостійної української державности, хоч часом і подекуди дезорієнтовані, розгублені та здеморалізовані большевицькою пропагандою робітничі й селянські маси самі не знали, за кого і проти кого їм боротися. Історія українських визвольних змагань 1917-21 рр. дає на це багато конкретних прикладів, з яких тут наведемо тільки декілька. І так, як подав Х. Раковський, «голова уряду УССР», тільки в період місяців квітня-червня 1919 р. на українських землях, що в той час були окуповані большевиками, відбулося аж 328 масових селянських протибольшевицьких повстань. Зате, як приклад дезорієнтації та деморалізації народних мас, можемо подати загопи Н. Махна, Григорієва, Зеленого, які виступали то за самостійну Укра-

їну і проти большевиків та Денікіна, то знову проти всіх них (анархіст Н. Махно) і проти французько-грецьких інтервентів (Григоріїв), чи то, як «Всеукраїнський Революційний Комітет», складений із діячів «Незалежної Української Соціал-Демократичної Партії» в порозумінні із отаманом Зеленим (Д. Терпило), що боролися за «незалежну українську радянську республіку» проти російських большевиків, подібно як і частина українських соціалістів-революціонерів, які теж боролися проти московсько-большевицьких наїзників, але під «радянськими» гаслами.

Відсутність міцного центрального керівництва, енергійного і твердого уряду мала, між іншим, той наслідок, що в деяких областях України поставали маленькі держави в державі, оті ославлені «Пашківські республіки», що не бажали визнати над собою жадної центральної влади і часто дуже завзято обороняли свою «державну самостійність» у межах одного чи кількох сіл, повітів.

Помилкою було б робити з цього такий висновок, що українському народові притаманною є анархістична вдача; хоч, очевидно, нам ніколи не бракувало анархістичних елементів, отого «сам-собі-панства», але таких елементів є досить у кожному народі, дарма що і не в однаковій мірі. Анархія панує там, де немає в народі міцної, внутрішньо спаяної, дисциплінованої провідної сили, де бракує рішучого і свідомого своїх завдань та цілей проводу. Такий стан, на нещастя України, існував на осередньо-східніх землях у період наших визвольних змагань 1917-21 рр., і це у вирішальній мірі заважало на кінцевому висліді цих змагань.

В кращому стані були в цей період ті українські землі, що входили у склад Австро-Угорської монархії, зокрема Галичина, і тому тут процес українського самостійного державного будівництва та боротьби за його закріплення проходив більш прямолінійно і цілеспрямовано. Наявність численних українських інтелігентських кадрів, значна частина яких мала добрий адміністративно-державний досвід, порівняно висока національна свідомість народних мас, існування зав'язку української регулярної збройної сили в формі легіону Українських Січових Стрільців, загартованих кількарічним військовим досвідом та овіяних бойовою легендою, — все це уможливило Українській Національній Раді успішно провести акт 1 листопада 1918 р., себто перебрати у свої руки владу від австрійської адміністрації і проголосити створення самостійної української держави із земель Галичини, Буковини і Закарпаття, для якої визначено 9. 11. назву: Західньо-Українська Народна Республіка. Ця держава зараз же від перших днів свого існування опинилася в дуже важкому становищі, бо мусіла вести війну проти Польщі, Румунії й Угорщини. Румуни окупували Буковину вже в першій половині листопада 1918 р.; перед переважаючими угорськими і румунськими силами мусіло відступити українське військо із Мукачівщини, Сиготщини і Свалявщини; чеські вій-

ська зайняли Пряшівщину, а 12 січня 1919 р. вони ввійшли до Ужгороду, і тільки в околиці Ясіня «Гуцульська Республіка» проіснувала до травня 1919 р. В той час уже ціле Закарпаття було опановане чеськими військами. Через важку і затяжну війну із Польщею, в якій була цілковито заангажована Українська Галицька Армія (УГА), не вдалося ЗУНР задержати на довгий час у фактичному посіданні Буковини і Закарпаття, проте представники Буковини були й надалі членами Української Національної Ради, що після зайняття Львова поляками перенесла свій осідок до Станиславова, а Центральна Руска Рада в Ужгороді проголосила злуку Закарпаття з Чехо-Словаччиною аж 8 травня 1919 р., коли вже не було надії на фактичне задержання Закарпаття в державних кордонах ЗУНР. Двох представників Буковини призначено членами Державного Секретаріату УНРади, себто міністрами ЗУНР, буковинські добровільці, зформовані в Буковинський курінь, боролися разом із УГА і армією УНР, а в рядах УГА було чимало і синів Закарпаття.

Заходи для злуки ЗУНР із УНР в одну державу розпочалися вже в перших днях листопада 1918 р., а відповідний закон про злуку ЗУНР із УНР ухвалила УНРада дня 4 січня 1919 р., і ця злука була врочисто проголошена в Києві 22 січня 1919 р. (Акт соборности), при чому ЗУНР переіменовано на Західню Область Української Народної Республіки (ЗОУНР). І хоч фактично ЗОУНР творила і надалі окрему державну одиницю, задержуючи свою попередню структуру — уряд, адміністрацію і військо, то все ж таки органічне об'єднання всіх українських земель в одну соборну Українську державу було не лише найвищим прагненням всієї української нації в сфері духово-ідейній; змагання до фактичної соборности не залишилося тільки врочистою декларациєю, а проявилось воно і в реальній дійсності через спільну боротьбу цілого українського народу за здійснення свого найвищого національно-державного ідеалу. Не зважаючи на різні, не раз дуже болочі, непорозуміння чи навіть гострі конфлікти між урядами ЗОУНР і УНР, не зважаючи на всі трагічні перипетії в процесі боротьби українського народу проти таких численних ворогів самостійної соборної Української держави, спільно пролита кров українська синами до того часу «одірваних одна від одної частин єдиної України» викувала, освятила і зміцнила в душі цілого українського народу величний ідеал Української Самостійної Соборної Держави, як світлий образ нашого майбутнього, як полум'яний і єдиноправильний дороговказ для всіх сучаних і майбутніх українських поколінь на шляху в мандрівку століть.

В ім'я цього ідеалу під час листопадових боїв у Львові в 1918 р. боролися проти польського загарбника також наддніпрянці — Загін ім. Гонти під командуванням отамана Долуда, а високі старшини армії УНР командували окремими з'єднаннями і навіть цілою УГА, згадати б тільки ген. М. Омеляновича-Павленка, Начального Вождя УГА від 10 грудня 1918 р., та

ген. М. Грекова, Начального Вождя УГА від 9 червня 1919 р., а з другого боку — вистачить тільки назвати ім'я полк. Є. Коновальця, коменданта Корпусу Січових Стрільців.

В ім'я цього ідеалу вирушили в серпні 1919 р. в похід на Київ і Одесу об'єднані українські збройні сили — армія УНР і УГА, бойові акції яких координував Штаб Головного Отамана, очолений ген. М. Юнаковим і ген. В. Курмановичем. Спільними зусиллями цих об'єднаних армій 31 серпня 1919 р. був здобутий Київ, столиця Соборної України.

Сини різних земель єдиної України поклали свої голови і в бою під Крутами, і у великій спільній могилі під Базаром, і на інших незліченних побоєвищах, що ними покрита вся велика Українська Земля, воюючи чи то в рядах українських регулярних збройних сил, чи то в рядах багатьох повстанських відділів, чи то відбуваючи рейди в глибоке запілля ворога (1-ий і 2-ий Зимові походи в 1919 і 1921 рр.).

І це те найважливіше — оця спільна національно-визвольна боротьба синів всієї України в ім'я одного спільного національного ідеалу, що його найкращим висловом є Акт 22 січня 1919 р.; це той безцінний морально-ідейний скарб, що його нам дали Визвольні Змагання 1917-21 рр.; це та духовна пожива, яка дає нашій нації силу ось уже сорок років вести, в різних формах, визвольну боротьбу за українську самостійну соборну державу, не зупиняючись перед жадними перешкодами, ні не лякаючись і найважчих жертв.

В цій революційно-визвольній боротьбі викристалізувався остаточно не лише ясний український національно-державний ідеал, але і викувався новий тип українського патріота революціонера-державника. На морально-духовному ґрунті революційно-визвольної боротьби 1917-21 рр. вирости і виховалися нові лави борців за самостійну Україну, створився новітній український націоналістичний рух, який і вилонив із себе нову провідну верству, що стала організатором і керівником визвольно-революційної потенції українського народу, справжнім речником його стихійних національно-державницьких прагнень і змагань. Кров найкращих синів і дочок України, так обильно і жертвовно пролита в час визвольної боротьби в 1917 і наступних роках, не пропала безслідно. На політому нею ґрунті вже вирости багаті плоди — міцні когорти безсмертних борців за повне національне і соціальне визволення українського народу. Численні проти-більшевицькі повстання, що спалахували в різних місцях України аж до 1924 р., а то й пізніше; діяльність Спілки Визволення України (СВУ) і Спілки Української Молоді (СУМ); націоналістичні «ужили» в рядах КП(б)У; завзятий спротив українського селянства колективізації і зорганізований червоною Москвою в 1932-33 рр. штучний голод для винищення біологічної субстанції українського народу; боротьба національно свідомого українства проти проводжуваної більшовиками насильної русифікації України; ліквідація Москвою Української

Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ); масові ув'язнення, розстріли і депортації українського населення московсько-більшевицькими окупантами; бойові дії Української Військової Організації (УВО) та революційно-визвольна діяльність Організації Українських Націоналістів; а далі — проголошення державності Карпатської України 14 березня 1939 р. і героїчна епопея Карпатської Січі; Акт 30 червня 1941 р. у Львові, створення Української Повстанської Армії (УПА) і Української Головної Визвольної Ради (УГВР), довгорічна завзята боротьба УПА і революційної ОУН проти всіх окупантів України; зформування Української дивізії і її участь у війні проти червоної Москви; ліквідація московсько-більшевицьким наїзником Української Греко-Католицької Церкви — ось тільки загальний перелік найважливіших проявів і етапів визвольної боротьби українського народу в період від 1921 р. до сьогодні.

В усіх цих проявах і на всіх цих етапах є вже виразна і нестерта печать домінантного впливу новітнього українського націоналістичного руху, печать духу нової української провідної верстви, динамічно-революційної і принципово-безкомпромісової, яка не блукає на соціалістично-інтернаціональних, автономних чи федеративних манівцях, не шукає порозуміння чи співпраці з ворогом, а послідовно веде народ до ясної мети: здобуття Української Самостійної Соборної Держави шляхом національно-визвольної революції. В українських націоналістів-революціонерів немає комплексу меншевартості, ані низькопоклонства перед сильними світу цього чи запобігання їхньої ласки, зате в них є тверда віра у власні невичерпні сили свого народу, в його велике майбутнє, як теж свідомість його авангардного положення і передової ролі, як найважливішого чинника у великому процесі національно-визвольних революцій усіх поневолених московським імперіялізмом народів.

Велика потенціальна революційна сила українського народу взагалі і українського націоналістичного руху зокрема, так легковажена різними західними впливовими чинниками, а ще частіше рідними опортуністами і дефетистами, — є належно доцінювана тим, хто її найбільше боїться: імперіялістичною Москвою. Щоправда, московсько-більшевицькі імперіялісти зусильно намагаються приховати від світу цей свій панічний страх перед Україною, але це їм ніяк не вдається, і вони примушені все наново бити на сполох з приводу »решток українських буржуазних націоналістів — найлютіших ворогів українського народу«, з приводу »проявів української націоналістичної ідеології« в поневоленій Москвою Україні на різних ділянках життя, закликають усіх своїх чиновників і держиморд та підпомагачів на українських землях »безпощадно викорчувувати« оті »рештки« та рішуче протидіяти »отруйним впливам українського націоналізму«. Тут не будемо ширше зупинятися на зображуванні того, як виглядає в практиці оте »викорчовування« і »протидіяння«; вистачить тільки пригадати, що, наприклад, у 1932-33 рр. Москва

викорчувала в Україні навмисно зорганізованим голодом б. сім мільйонів «ворогів народу»; тільки в одній Вінниці в час ежовщини замордувала б. 15.000 таких же самих «ворогів народу» — переважно звичайних селян і робітників, у цьому велику кількість старих і жінок; і хто вже коли зможе порахувати ті мільйони українських в'язнів і засланих, що їх московсько-большевицькі кати замучили голодом і каторжною роботою в незліченних концетраційних таборах і тюрмах!...

І коли цього року Москва готується врочисто відзначити 40-річчя т. зв. Жовтневої революції, коли вона робить підсумки свого сорокрічного кривавого панування над поневоленими нею народами і насамперед над найбільшим з-поміж них, народом українським, то український нарід із свого боку теж зробить підсумки своїх жертв, втрат і кривд, завданих йому московсько-большевицьким окупантом, та скорше чи пізніше, але напевно (і Москва це добре знає!) зажадає за всі ці жертви, втрати і кривди повної та справедливої розплати...

Завданням же українського націоналістичного революційного активу є докласти всіх сил до того, щоб прихід великого дня отої остаточної розплати з відвічним ворогом України якмога прискорити та й самим нам якнайкраще приготувитися до останнього вирішального бою із хижацько-загарбницькою і варварсько-жорстокою Москвою. Навчені болючим досвідом минулого, ми не сміємо повторити давніх помилок і гріхів ні тепер, ні в майбутньому, бо і так уже за ці помилки і гріхи ввесь наш нарід і кожний із нас зокрема заплатили і далі платимо страшну ціну неволі чи вигнання і безлічі трагедій.

»Кожний думай, що на тобі мільйонів стан стоїть, що за долю мільйонів мусиш дати ти одвіт!« — ці слова великого Івана Франка мусять стати для кожного з нас девізою, напрямком, провідним гаслом у нашому житті — особистому і національному, щоб великий момент не застав нас неприготованими, і щоб пізніше наші нащадки нас не прокляли.

»Дух мазепинства, дух, який досі блукає по Україні, — ось звідки злітають ті «іскри вогню великого» на вражливі душі, яких шукає вбити московський Ірод. Але запалити той вогонь можна тільки в душах, які в стані запалюватися, в сухих, вогнистих, горючих душах аскетів і героїв, не в мокрих від сліз душах «лакеїв», «рабів» і «фарисеїв» — за виразом Шевченка.

Коли тих останніх число змаліє, а тих перших, не «неутрачених», не Іродових прислужків, число збільшиться, тоді безсильною стане політика Ірода в Україні. І царство його скінчиться...»

(Д. Донцов: «Від містики до політики», Торонто, 1957, ст. 53-54)

ИНЖ. Д. ШАЛДІЙ

ЗА ЛАШТУНКАМИ ПЕРЕБУДОВИ КЕРІВНИЦТВА ПРОМИСЛОВІСТЮ І БУДІВНИЦТВОМ В ССРСР

На останніх двох пленумах ЦК КПСС з притиском було підкреслювано потребу зберігати принципи «демократичного централізму» в керуванні господарством ССРСР. По пленумах, у советській пресі вміщено безліч статей, присвячених роз'ясненню цього питання та плянам перебудови керівництва промисловістю і будівництвом. Скрізь видне було намагання сполучити в одну цілість неясні лєнінські принципи з зовсім твердими вимогами дійсности.

В чому полягає лєнінський «демократичний централізм» — цього докладно не знають, можливо, і самі московські теоретики, які постійно повторюють цитату Лєніна: «Ми за демократичний централізм. І треба, нарешті, усвідомити собі, як далеко відрізняється демократичний централізм від бюрократизму, з одного боку, та від анархізму, з другого» (Лєнін, Твори, XXVII, 180). Властиво, стільки всього написав Лєнін про ту цілу проблему в одній чернетці ще в 1918 р. Іще потім додавив, що його централізм — це не бюрократія та не шабљон. Сам він пізніше до тієї справи не вертався і не пояснював, що докладно розумів під своїм «демократичним централізмом». Та й замітка була друкована лиш у посмертних виданнях творів большевицького теоретика. Тому відшифровувати зміст терміну доводиться з духу цілого «лєнінізму», з лєнінської практики державного будівництва. А це річ, як відомо, далеко не прецизна.

За проєктом Лєніна, колись у Москві для централізованого керівництва в господарстві був створений Совет праці й оборони (СТО), а на периферії — економічні комісії. Згодом СТО заступлено Вищим советом народного господарства (ВСНХ), а на місцях постали совнархозы. Отже советська система керівництва започаткувалася централізацією, яка потім породила трести і главки. Главкізм і трести — це вже продукт НЕП-у; система їх залишилася діючою аж до наших днів. Після НЕП-у, Сталін запровадив суперцентралізм і жорстоко винищував усі прояви т. зв. «местничества», себто льокального намагання економічно і політично автономізуватися та проявити власну ініціативу.

Надмірна централізація, як основна риса цілого большевицького ладу, завжди провадила до бюрократизації. Лєнін за життя тому природному процесові пробував протиставити Рабкріни (народна інспекція), але вислід був той, що бюрократизувалися також і вони. Бухарін ще в ті часи, коли він мав голос, писав: «Ми забагато все перецентралізували. Гіперцентралізація в низці галузів господарства приводить до того, що позбавляє нас додаткових виробничих сил, середників, ресурсів та можливостей» («Правда», 30. 9. 1928). Тож саме окреслення централізму «демократичним» небагато допомогло; по суті, лєнінська формулка залишилася порожньою фразою, а розвиток подій пішов своїм шляхом.

До бухарінських висновків прийшов і цьогорічний лютневий пленум ЦК компартії. У своїй доповіді на пленумі Хрущов указав на ті самі хиби системи, які давно перед тим вираховував Бухарін. Міністерсько-відомча частина не дозволяє раціонально використовувати всі наявні матеріальні, трудові та фінансові засоби, урухомити місцеві резерви. В конкретній нагоді згадалася ленінська формулка «демократичного централізму».

Що в інтерпретації формули не було особливої однозгідності в самому ЦК, на це вказують певні факти. Їх можна спостерегти, прочитуючи уважно інформаційні повідомлення про два останні пленуми. На обидвох пленумах головною точкою дискусій було питання реорганізації господарського керівництва. Але, хоч від одного пленуму до другого пройшло всього півтора місяця часу, між постановами одного і другого пленумів є поважні розбіжності.

Насамперед помітним є те, що на грудневому пленумі доповідь про поліпшення керівництва господарством виголосив Булганін, а на лютовому — Хрущов. Грудневий плян — за доповіддю Булганіна — приділив дуже багато уваги праці держкомісії, звинувачуючи та критикуючи її з різних боків. Він ставив перед нею завдання значно поліпшити працю над біжучим плануванням, а також визнав за необхідне поширити права міністерств. В постановах лютового пленуму, натомість, про потребу поширити засяг прав міністерства уже не згадується, навпаки, звалюється на міністерства весь тягар відповідальності за винайдені хиби в керуванні та в плануванні. Ця — на перший погляд — дрібничка показує на розбіжність думок. Булганін, спираючись на міністрів, технічних спеціалістів та на економістів, для застосування ленінських принципів у господарському керівництві вимагав збереження і зміцнення директивного централізму та системи міністерств. І на грудневому пленумі, треба здогадуватися, його теза переважила. Але коли прийшло до лютового пленуму, Хрущов поставив іншу тезу, що забезпечує за партійними бюрократами повну владу і контроль над технократами і міністерськими «спецами». Хрущовська теза остаточно і перемогла.

Ще не було ухвали верховного совета, а вже по партійній лінії згори вниз пішов наказ покінчити з плутаниною в господарстві та розпрацювати заходи для реорганізації керівництва за новою структурою. Сесія верховного совета зібралися тільки на те, щоб формально затвердити накази ЦК партії. І вона його затвердила, себто, за виданим законом, керівництво буде здійснюватися за територіальною ознакою, на основі поділу на економічні адміністративні райони.

Треба зауважити, що економічні райони — це не зовсім те саме, що економічні адміністративні райони. До цього часу в СРСР нараховувалося 13 економічних районів, створених ще за часів Леніна комісією під головуванням Калініна і Кржижановського. Журнал «Плановое хозяйство» на початок біжучого року порушував питання нового економічного районування СРСР, але цього питання пізніше вже не підносили. Згадку про економічні райони знаходимо тільки в законі «Про дальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом». Там записано, що «перехід на нові форми керівництва... необхідно здійснювати за територіальною ознакою, зберігаючи їх спеціалізацію за галузями на ґрунті економічних районів, які на цей час

склалися». А далі: «Основною формою управління... повинні бути ради народного господарства (совнархози), утворені в економічних адміністративних районах». У «Блокноті агітатора» (квітень, ч. 12, стор. 30) про економічні райони подається таке пояснення: «Та частина країни, що відрізняється від інших власною спеціалізацією в географічному розподілі праці та народно-господарським комплексом, який уже склався, називається економічним районом. Економічним районом може бути область, край або республіка, а також група областей чи республік. Народно-господарські пляни складаються в розрізі основних економічних районів, яких тепер нараховується в СРСР 13. Основні економічні райони дуже великі, тому вони, своєю чергою, розподіляються на економічні адміністративні райони».

Є певна ієрархізація компетенцій у створюванні районів. Так, напр., створювати економічні райони має право тільки верховний совет СРСР. Право розділяти ті райони на економічні адміністративні райони вже мають також верховні совети окремих республік, звичайно, при умові, що цілий економічний район розположений на території даної республіки. Але Україна, наприклад, сама собою може не становити економічного району, а може входити в нього разом з суміжними областями РСФСР, дарма що її територія поділяється на 11 економічних адміністративних районів. Інакше, економічний адміністративний район — це поняття вужче.

Совнархоз — це керівництво, власне, економічного адміністративного району. Складається з голови, заступників, членів та відповідного бюрократично-технічного апарату. Голова совнархозу може бути водночас також міністром союзної республіки. Як міністер, він є членом ради міністрів, а незалежно від того він підпорядкований тій же раді, як голова совнархозу. В межах своєї компетенції совнархоз може видавати постанови та розпорядження.

Для поверхового ознайомлення з засягом компетенції совнархозів треба переглянути зміни конституції СРСР, схвалені верховним советом на недавній сесії. Отож, зліквідовано такі загальносоюзні міністерства: автомобільної промисловости, машинобудування, приладобудування і засобів автоматизації, верстатобудування й інструментальної промисловости, будівельного і шляхового машинобудування, будівництва підприємств нафтової промисловости, тракторного, важкого та сільського машинобудування, електротехнічної промисловости; а також союзно-республіканські міністерства: паперової і деревообробної промисловости, міського і сільського будівництва, легкої, лісової, нафтової, рибної і вугільної промисловости, будівництва, промисловости м'ясних і молочних виробів, продовольчих товарів, будівельних матеріалів, будівництва підприємств металургійної і хімічної промисловости, кольорової та чорної металургії. Всі ті галузі господарства переходять до диспозиції совнархозів, підпорядкованих у простій лінії держплянові в Москві.

Поза засягом компетенцій совнархозів залишилися друга частина господарства, для якої збереглися загальносоюзні міністерства: авіаційної промисловости, зовнішньої торгівлі, морської фльоти, оборонної промисловости, середнього машинобудування, суднобудівної промисловости, транспортного будівництва, хімічної промисловости та електростанцій, а також союзно-республіканські: внутрішніх справ, вищої освіти, гео-

логії, охорони надр, державної контролю, охорони здоров'я, закордонних справ, культури, оборони, зв'язку, сільського господарства, совхозів, торгівлі, фінансів, хлібопродуктів.

Новий бюрократичний апарат по проведенні хрущовських реформ складається з 25-ох міністерств у Москві, 165-ох — у союзних республіках, десятків — у автономних республіках та з соток совнархозів на правах міністерств. В Україні залишається 14 міністерств та постанову 11 совнархозів, одні і другі в підпорядкуванні Москві.

Чи і якою мірою вплине хрущовська реформа господарського керівництва на поліпшення стану господарства СССР? Відповідь на це питання, очевидно, дасть майбутність. Проте вже сьогодні не завчасно сказати одного: на перешкоді до поліпшення стану стоїть природа самої системи. Коли залишається та система незмінною, то ніякі заходи, навіть дуже радикальні, не спроможні вплинути на поліпшення. Історія СССР аж рябіє від різних — часто протилежних до себе і марнотратних — «удосконалень» та реорганізацій, починаючи створенням советської держави. Проте вони, замість спрощення і поліпшення організаційної структури, лиш ускладнювали її. Прикрий досвід у тому відношенні поніс у могилу і самий Ленін, який — за твердженням Москви — своєю геніяльністю був спроможний розв'язати усі питання.

Які засоби пропонує новий хрущовський закон для покінчення з перетасовуванням і тяганиною? За проєктом, кожний совнархоз повинен мати у своєму складі стільки спеціалізованих відділів, скільки галузів господарства заступлено на території його діяння. Наприклад, совнархоз у Ворошиловградській області повинен складатися з центрального органу, технічно-економічної ради, з десяти функціональних відділів, з шести управлінь для галузів господарства, з шести управлінь для комбінатів та двох трестів. Спеціалізовані відділи таким способом будуть мати в своєму районі ті самі функції, що їх перед тим здійснювали міністерства через главки. Іншими словами, на місце давнього єдиного міністерства, скажемо, машинобудування буде кілька чи кільканадцять районних відділів. Чи це справді спрощення і зменшення бюрократичного апарату?

Централізм та бюрократизм, як хронічні недуги московського господарювання, не зникнуть і після реорганізації керівного апарату. Залишається жити надалі, як органічне зло цілої советської системи, те, що спеціалізованим бюрократичним жаргоном в СССР називається «відомчість». Це зло виникає з того, що в СССР удержавнені всі засоби виробництва, зцентралізоване планування, збюрократизоване керівництво. В таких умовах ніхто — ні директор, ні робітник — не зацікавлений у тому, щоб підприємство було рентабельне. Всі зацікавлені лиш у тому, щоб був складений паперовий звіт про виконання плану. Далі, збюрократизовані керівники підприємства, як правило, уникають застосування нової техніки у виробництві, опанування нової продукції. Це стягає на їх голову лишні турботи, а в остаточному висліді — відповідальність за можливі хиби та помилки. Певніше спекатися держави поданням відповідного звідомлення, а залишитися при тому, при чому хто стояв. І якщо відомчими інтересами були перейняті керівники міністерств, то ніяка партійна контрола на місцях не спроможеться встерегти від того лиха керівників віповідних відділів при совнархозах. Скоріш навпаки, ті

керівники отримають під свої впливи партійних чиновників та при-спішать процес розкладання партійного апарату.

Хрущов багато говорить про те, ніби від реорганізації окремі вигоди отримають ті підприємства, які внутрішньо спеціалізуються та пов'язані поміж собою коопераціями. Очевидно, в системі самостійно існуючої держави і при нормальній організації праці підприємств від міжрайонової кооперації відмовитися не можна. Але хрущовське кооперування подумане передусім як засіб економічного узалежнення однієї республіки від другої, засіб боротьби проти можливого зростання самовистачальності окремих районів, а в остаточному висліді — від розпрягу імперії. Самовистачальні національні республіки без потреби господарської співпраці поміж собою — це полишення Московщини без сирівців, без змоги експлуатувати інших, без засобів для життя. Тому під прикриттям заяв про «поширення прав окремих союзних республік», що має виявлятися в передаванні низки підприємств з підпорядкування загальносоюзного в республіканське, відбувається ущільнювання т. зв. «кооперування», насамперед між Московщиною та Україною. Істота ж хрущовського «кооперування» полягає в тому, що Україна повинна віддавати Москві всі свої господарські ресурси для втримування і розбудови імперії.

Ту саму мету, що й «кооперування», переслідує перенесення маси бюрократії з центру на периферію «для наближення керівництва до промислових підприємств». Це, ніби, децентралізація і збільшення ініціативи периферії. Насправді ж це збільшення нагляду і контролю центру. За новою схемою, совнархози, як основні одиниці практичного керівництва господарським життям, подвійно і потрійно віддані під детальну контролю Москви. Насамперед, вони підпорядковані Держпланові СССР, раді міністрів СССР та Держбанкові; далі, вони підпорядковані Держпланові і раді міністрів республіки; остаточно ж вони підпорядковані партії, від місцевого до центрального комітетів. Реорганізоване керівництво, таким способом, повинно заручити, що в господарському житті Москва ніде й ніколи не зазнає будь-яких прикрих несподіванок та буде розбудовувати «кооперування» з поневоленими народами на свій лад у безкомпромісність. Хрущов з трибуни верховного совета, який схвалював відповідний закон за його проектом, так і заявляв: «Крім середників політичного керівництва, в боротьбі проти автаркії партія використовує такі важелі державної економіки, як централізоване планування, фінанси та інші засоби».

Найновіша реорганізація керівництва промисловістю і будівництвом в СССР викликана перш за все гострою кризою в різних галузях господарського життя збюрократизованої країни, а рівною мірою — посиленням спротиву поневолених народів. Оновити та зміцнити систему поневолення, збільшити визиск робітництва, забезпечитися від кінцевого розряду і розпаду імперії — це те, до чого прагнуть хрущови своїми заходами. Та їх трагедією є, що вони не здібні, не можуть, не вміють вийти з зачарованого кола системи, яку самі будували і втримують. Ця ж система розкладена вже такою мірою, що їй не можуть допомогти ніякі оновлення та ніякі повертання до здорових, ніби, «ленінських принципів».

Р. Н.

РОЛЯ НТС У БОЛЬШЕВИЦЬКОМУ ШПИГУНСТВІ

I

Російські емігранти створили за кордоном понад 50 партій, групок і угруповань, у яких розіграється їх політичне життя. Діапазон їх програм дуже широкий і починається від крайніх монархістів та кінчається на большевизуючих і анархістах. Для перегляду можна ці групи зібрати в такі партійні комплекси й поодинокі партії:

- 1) Монархістичний бльок;
- 2) Союз Борьбы за Свободу России — СБСР;
- 3) Национально-Трудовой Союз — НТС;
- 4) Комитет Обединенных Власовцев — КОВ;
- 5) Союз Борьбы за Освобождение Народов России — СБОНР;
- 6) Соціалістичний бльок;
- 7) Анархісти.

Цей перелік не тільки впорядковує розхристане російське політичне життя на еміграції, а й вказує на ті партії, що справді відіграють активну роль. Хоча в наведених комплексах виступають яскраво зарисовані праві й ліві партії, то трудно визначити серед них центр. Найближчим до центру є «Союз Борьбы за Свободу России», бо ж у дійсності належить він до поміркованого правого крила.

II

Боротьба большевиків проти «контрреволюційної російської еміграції» ведеться багатьма засобами, між якими чи не перше місце займає провокація. Це старий, випробуваний ще царським правлінням засіб, щоб закладати серед ворожих для себе сил власні організації з яскраво окресленою програмою і спрямовувати їх дії в бажаний для себе напрям. До таких організацій належить, власне, російська партія НТС, яка із зрозумілих причин містить у своїй програмі всі протиставності комуністичної партії. Російське «Братство св. Георгія для національно-патріотичної освіти» висловлює цю саму думку так: «В російських і чужоземних публікаціях уже не раз наводилися дані, які доказували, що НТС з самого початку свого існування є советською провокаційною організацією». ¹⁾ Ця стаття має на меті показати в головних зарисах історію дій НТС, що це твердження відповідає правді та що ця організація шляхом блефів, обману і зради своїх і чужих антикомуністичних сил служить комунізму.

Нема сумніву, що «Национально-Трудовой Союз» (НТС) належить до найміцніших російських політичних організацій на еміграції. Його теперішнє членство охоплює старих емігрантів по першій світовій війні, нових з другої війни і найновіших, себто перебіжчиків з советської армії по 1945 р. Цілу дотеперішню історію НТС можна поділити на три етапи:

¹⁾ Дело парашутистов — дело НТС, стор. 1.

- 1) від 1932 р. чи 1924 р. до вибуху 2-ої світової війни;
- 2) від початку війни в 1939 р. по її кінець у 1945 р.;
- 3) від кінця війни і досі.

Діяльність НТС від самого початку пробігає на двох відтинках:

а) офіційна пропагандивна і політична діяльність за поширення ідей партії серед російської еміграції,

б) неофіційна таємна революційна діяльність, проводжувана при помочі таємного апарату.

Тоді як офіційний відтинок підлягав різним програмовим змінам внаслідок зміни конфігурації політичних сил у світі, другий, неофіційний, залишався без будь-яких змін, себто розвивався послідовно в напрямі, заложеному в своїй основі. Основною характеристикою цієї діяльності є повна аморальність і невибагливість у виборі засобів.

НТС є твором синів білих емігрантів у Югославії. Він завдячує своє постання реакції молодшої генерації проти назадняцьких і нереальних утопій старорежимних політиків. Його програма постала під сильним впливом фашистських ідей Муссоліні, а тому члени партії радо називали себе самі солідаристами. Програму НТС можна вкласти в три поняття: ідеалізм, націоналізм, активізм. В цих поняттях міститься єдність російської землі з російським православ'ям. НТС відкидає західні рухи, такі як демократія і лібералізм; при цьому він висуває гасло, що всі народи імперії творять одну націю, а «сепаратизми» винайдені за кордоном; Росія єдина і нероздільна. В дальшому протегує він антисемітизм, включно до того, що революцію 1917 р. оцінює як змову жидомасонів. Пропонує будувати владу на корпоративних організаціях, при чому звільняє правління від відповідальності перед парламентом. Програма з 1948 р. поминає мовчанкою виборність послів до парламенту, тож залишається в силі версія програми з 1944 р., де говориться, що Росія не потребує комедії парламентарних виборів і «фальшування волі народу».

На самому початку НТС не мав свого органу і діяв як опозиція до існуючих російських політичних течій. Щойно в 1932 р. постав часопис «За Росію», пізніше перейменований «За Батьківщину». Цю дату треба вважати за рік постання НТС. На початку головну роль в діяльності НТС відіграв проф. Георгієвський, властивий творець цієї організації. Прізвище цього професора сьогоднішні солідаристи не радо згадують і про його долю різно розказують: одні твердять, що він відсунувся від політики і перебуває в Італії, інші, що він залишився в Югославії й попав у руки советам. Ще інші твердять, що, перед приходом німців до Београду, бачили, як Георгієвський у квітні 1941 р. з валізою ввійшов до советського посольства і разом з ним евакуювався до СРСР. Це перший голова НТС, замішаний у всі тодішні європейські і японські розвідки. На всякий випадок, власне Георгієвський нав'язав був контакти з польською розвідкою генерального штабу, описля з німецькою і поставив їм своїх агентів. Ці агенти мали на меті не працю для західних держав, а для СРСР.

Це виявилось вже в 1931 р. В Югославії тоді відбувся процес проти групи солідаристів на чолі з Комаровським, Дракиним і Леницьким. Югославський суд устійнив, що ця група організувала людей для переси-

лання до ССРСР і на границі передавала їх прямо в руки ГПУ. Обвинувачених виселили з Югославії і вони переїхали до Болгарії та до ЧСР. У 1932 р. виникла афера барона Л. Н. Нольде. На доручення большевицької таємної поліції, Нольде вступив до НТС і вислав до ССРСР молодих росіян, які попадали прямо в руки ГПУ, пізніше НКВД. Розкриття цього провокатора повело до офіційної заяви партії в квітні 1933 р. В ній читаємо: «Навесні 1932 р. московська централь ГПУ занепокоїлася працею руху. Коли підвела праця дрібних провокаторів, у травні 1932 р. ГПУ дало наказ одному зі своїх відповідальних співробітників на еміграції вступити в ряди НТС. Вернувшись з Москви з відповідним наказом, він мав працю організації і її бойових груп в ССРСР переставити на відповідні шляхи».

Тут не згадується прізвища барона Нольде. Його згадує щойно пізніше Георгієвський у листопаді того року в часописі «За рідину». Ці провокації мали на меті організувати російські активістичні сили, щоб виявляти їх серед еміграції і посилати в руки советської поліції. В той спосіб виялювалася еміграція з сил, які при інших, неконтрольованих большевиками нагодах, могли нанести їм дошкульні шкоди.

Але і в дальших роках большевицька провокаційна акція в НТС не вгаває. До 1937 р. до ССРСР відійло 100-150 людей, які попали прямо в руки большевиків. Советські агенти зуміли глибоко пролізти в саме ядро НТС, і тільки час від часу їх вдавалося викривати. З тієї причини твердження НТС, що він ще перед другою світовою війною мав у большевицькому запіллі власні кадри, є звичайним блефом. Можна сказати, що було навпаки: большевики через НТС мали свої кадри на Заході серед російської еміграції. НТС на відтинку своєї таємної революційної діяльності начебто створив велетенський нелегальний рух в ССРСР, щоб «визволити Росію». В дійсності цей нелегальний рух зводився до унеможливлення визволення.

Керманичем цього таємного сектора НТС перед другою світовою війною був Ніколай Ксюнін. Його югославська поліція в 1937 р. арештувала і покарала як большевицького агента. При цій нагоді стверджено, що велика частина картотеки НТС зникла... Співпраця НТС з іншими російськими еміграційними групами не була ніколи довготривалою. Триваліша співпраця з того часу залишалася на довгі роки з «Російською фашистською унією», яка вживала у своїх виданнях нацистського знаку — гакенкройца. Четвертий конгрес російських фашистів у Харбіні в 1939 р. вислав привіт Байдалакову, голові НТС, ствердив подібність ідеологій обидвох партій та вітав дальшу співпрацю.

III

Побіч внутрішніх контактів, НТС намагався встановити зовнішні, особливо по німецькій лінії. Правда, пакт Молотова-Ріббентропа і протислов'янський курс у Чехії й Польщі прохолодили ці відносини, але не надовго. Готування до війни з ССРСР примусили Гітлера шукати такої російської групи, яка була б спроможна провадити пропаганду і вести шпигунську роботу. Йому назустріч вийшов НТС, не зважаючи навіть на філо-українську лінію Канаріс-Розенберга, себто начальника

військової розвідки і начальника відділу заграничної політики в партії. Ця лінія зводилася до розчленування Росії. Провід НТС вирішив зробити відступ у національному питанні, щоб тактично здобути довіря і знайти шлях до Росії. Тоді говорилося: треба використати всі обставини, щоб їх пізніше перемінити в національну революцію. Кожна тактика добра, якщо вона служить найвищій меті. З тієї причини головні вожді солідаристів, Віктор Байдалаков і Владімір Поремський, погодилися зробити концесії в національному питанні, щоб здобути довіря й підтримку нацистів. Так між НТС і нацистами прийшло до згоди, і на початку 1941 р. кадри НТС рушили з Югославії, Болгарії, Чехії й Франції до Берліну. Як пізніше НТС вияснив, «було б злочином не використати нагоду кинути партійні кадри на той бік, де вирішувалася доля Росії».

Головними доменами НТС у співпраці з нацистами були:

1) Табори з східними робітниками;

2) Остміністерство з перевишкільними таборами надійних полонених; тут основними позиціями поділилися Редліх, Поремський і Тексеров; перевишколені полонені ставали опісля в окупованих областях на сході поліційними шефами, бюргермайстрами і пропагандистами при німецьких арміях;

3) ОКВ, куди НТС вислав своїх перекладачів для штабів армій, корпусів і дивізій;

4) Антиконтинент Гейббельса з різними часописами, головню «Новое слово» в Берліні, «Воля народа» при армії Власова; на цьому відтинку головну роль відігравали Островський, Рождественський і Казанцев. Усюди НТС застосовував зраду своїх німецьких союзників і вірність большевикам. Ось як характеризує цю діяльність серед східних робітників RIB (Russisches Informations Büro) з 9 квітня 1954 р.:

«Солідаристи вкрадалися, найчастіше як дольмечери, урядники управ і т. д., до таборів східних робітників і намагалися впливати на німецьких начальників таборів (наприклад, при допомозі алькоголю) і зловживати для своїх цілей. Там, де це вдалося, трактування східних робітників було особливо нестерпне. Одночасно солідаристи розвивали серед мільйонів східних робітників пропаганду ненависти проти німців і намовляли спантеличених східних робітників до актів саботажу у зброєній індустрії. Не менше повчально діяв НТС під час перевишколу полонених».

Знову далі з RIB²⁾: «До школи в Даббендорф прибувають офіцери і вояки, рекрутовані з добровільних з'єднань, що по закінченні вишколу мали працювати як пропагандисти серед добровільців і цивільного населення. Курс тривав 2 тижні. Солідаристичний провід цієї школи за ці два тижні довів до того, що курсанти стали фанатичними ворогами Німеччини. НТС допомагав, щоб виявляли німецьку політику в найгіршій формі й використати її для советів. Коменданти російських добровільних частин постійно нарікали, що російських офіцерів не можна пізнати по повороті з Даббендорфу».

2) Russisches Informationsbüro, Seite 3, 9 Apr. 1954.

Про діяльність НТС у рядах німецької армії так пише RIB³⁾: «У багатьох випадках військова розвідка ствердила контакти поодиноких членів НТС і цілих його груп з вищими штабами советських партизанів. Все вказувало на організований і централістичний советський саботаж НТС».

Про участь НТС у німецько-большевицькій війні так висловлюється російське «Братство св. Георгія»⁴⁾: «Захопивши, таким чином, фактично ключові позиції в апараті німецької східної політики, солідаристи почали заходи у створену німцями на сході російську адміністрацію ввімкнути комуністів, почали провокувати німців на грубе відношення до росіян і переслідувати росіян в імені німців, вести антинімецьку пропаганду, насаджувати просовєтську партизанку в німецькому заплілі і винищувати справжніх російських антикомуністів; коротко говорячи, приготувляли той катастрофальний провал східної політики Німеччини, який довів її до поразки, а советську владу до перемоги»...

Поповнення рядів НТС під час війни головно молоддю з окупованих областей і воєнними полоненими, частинно ослабило головну лінію НТС. Нацистські жорстокості розчарували молодь. Ця молодь не вповні розуміла макіявеллівську політику проводу НТС. Вона воліла переорієнтуватися на повстання в червоній армії проти Сталіна, щоб скинути режим, ніж підтримувати нацизм. Це привело до зміни тактики НТС. З одного боку, провід НТС затушовує свою власну ідеологію, щоб не стратити довір'я в масах своїх нових членів, а з другого боку, висилає свого члена ексекутиви Хомутова до новоствореної російської націоналістичної партії робітників під проводом пізнішого генерала СС Камінського. Хомутов входить до ексекутиви. Це відступлення від власної ідеології вводить членів НТС на ключові позиції армії ген. Власова, яку висуюють нацисти до боротьби з большевиками.

Про участь НТС у армії Власова так говорить російське «Братство св. Георгія»⁵⁾: «Солідаристи повністю захопили в свої руки також провід початкої формації Російської освободительної армії (РОА). Вони наводнили РОА своїми пропагандистами і протиснули на провідні становища комуністичний елемент. У висліді, РОА була зовсім вільна від антикомуністичного політичного наставлення і морально розкладена. Таким чином, солідаристам удалося довести Російський освободительний рух того часу до повного воєнно-політичного банкрутства, а особистий склад РОА — під криваву большевицьку розправу»...

Ця вся так широко закросена зрадницька діяльність НТС не могла проходити непоміченою. Діяльність НТС почав займатися IV-ий відділ уряду безпеки. Про це пише RIB: «В IV-му відділі збігалися вістки з східного фронту і Німеччини про просовєтську провокаторську діяльність НТС. Обтяжуючий матеріал ставав щораз більший...»⁶⁾ Гештало відкрило в Бреславі через своїх агентів в НТС таємну друкарню з великою кількістю листочок і провело масові арешти членів НТС у липні 1944 р. Був притриманий весь провід, від Байдалакова починаючи. Тенсерову, членові НТС і шефові відділу безпеки при армії

³⁾ Russisches Informationsbüro, Seite 2, 9 Apr. 1954.

⁴⁾ Дело парашутистов..., стор. 2.

⁵⁾ Дело парашутистов..., стор. 2.

⁶⁾ Russ. Inf. Büro, 9 Apr. 1954, Seite 3.

Власова, вдається в березні-квітні 1945 визволити арештованих після того, як вони прирекли стриматися від дальшої політичної діяльності.

Розуміється, солідаристи відразу зломали це приречення, і серед свого членства і нечленства почали поширювати погослови, ніби вони мають контакти з англійцями. Подібно як багато інших заходів НТС, так і це показалося незабаром блефом. У критичних тижнях перед капітуляцією Німеччини серед членів і прихильників НТС у армії Власова це викликало ворожу реакцію. Віра в англійські контакти НТС перешкодила їм нав'язувати на власну руку контакт з західними арміями. Блеф допровадив до відомого повстання армії Власова під Прагою проти нацистів і видав армію в руки большевиків. Про цю подію так пише RIB: «Шефом найвищого штабу цієї армії був генерал Трухін, який був, зрештою, одним з 4-ох членів екзекутиви НТС. Коротко перед кінцем війни всі російські добровільні дивізії, полки та інші формації підпорядковувались найвищому штабові армії Власова. Вишколені НТС-ом пропагандисти розклали армію своєю просоветською пропагандою. Дійшло до того, що російських офіцерів, які на фронті довгі роки боролися як антикомуністи, ген. Трухін назвав зрадниками і німецькими наємниками; їх плянково дискриміновано і усувано з проводу. Врешті, совети зібрали жниво доволілітніх зусиль своїх агітаторів у німецькому командуванні. Перша дивізія Власова, при якій був найвищий штаб з ген. Трухіним, ударив під Прагою на німецькі війська і перейшов на бік червоних чеських повстанців».7)

Випадок зради НТС під час війни виявився теж перед німецьким судом у жовтні 1954 р. В той час оскаржили редакцію «Дойче Ілюстрірте» за статтю «Вбивця мешкає побіч». На процесі свідок Завадський, колишній німецький капітан, заявив⁸⁾, що ОКВ дістало відомості, що НТС на східньому фронті стояв у контакті з советською розвідкою та підтримував у запіллі червоних партизан; при цьому НТС, з одного боку, вербував людей до партизан, а з другого — уможлиблював парашутистам та іншим агентам советської розвідки знайти дорогу на захід. Капітан Завадський свідчив, що його урядові (Дінстштелле) було відомо, що провід у цьому цілому просоветському політично-кримінальному комплексі мав т. зв. «трест мозків», на чолі якого стояли відомі Віктор Байдалаков і Володимир Поремський. Те саме на основі інших випадків свідчив д-р Коссарев, штабовий лікар добровільних відділів на Білорусі.

По проведенні антинімецького повстання, деякі провідні члени НТС завернули на Захід. Війна скінчилася, й емігранти осіли в таборах ДП. Тут НТС відновив, як перша з російських еміграційних організацій, свою політичну діяльність.

Ця повоєнна діяльність придбала НТС-ві багато членів. Але НТС не зумів їх утримати біля себе. Між 1946-48 рр. багато емігрантів покинуло ряди НТС, розчарувавшись політичними заходами та програмою групи. Як колись за нацистів, НТС намагався тепер перепхати своїх членів на ключові позиції в IPO. Але IPO незабаром було зліквідова-

7) RIB, 9. 4. 54, Seite 4. 8) RIB, 28. 10. 54.

не, в політичному аспекті члени були ще раз розчаровані новим блефом проводу партії та таємністю, в яку огортала партія свої дії.

НТС завжди чванився, що він має дуже міцні кадри в Росії. Цією революційною роботою має керувати «особливий революційний штаб». Це є, власне, найбільший блеф, що становить «моральну», а ще більше фінансову базу партії. Жертвою дій НТС мав бути і відомий більшовик Кіров у травні 1934 року, як це в той час чванився НТС. Але багато нових емігрантів знали всю правду про випадок з Кіровим, і правда сплила, наче олива, наверх разом з компрометацією НТС.

Особливого розголосу набув в Америці К. В. Бондарев, старий емігрант, якого перед тим арештували в Касселі за кримінальні злочини, а в грудні 1953 р. депортували з Америки. Цей в одному клубі там заявив, що війни з більшовиками можна б уникнути фінансуванням НТС, який викличе революцію в СРСР і скине більшовизм. До цього потрібно тільки такої дрібнички, як 100 мільйонів доларів... Але при таких високих обіцянках п. Бондарев і його кумпани не могли докладно визначити, де в СРСР діє їх революційний рух і який він сильний. «Де кілька тисяч членів», «розсіпані по всьому СРСР» — ось відповіді, які вони давали на драстичні для них питання. Щоб, врешті, взагалі позбутись відповідей, пояснювали, що провід НТС, з уваги на особливі відносини в СРСР, заборонив своїм революціонерам контактуватися з закордоном.

Як згадано, революційною діяльністю НТС у СРСР має керувати «Революційний штаб», що входить, як складова частина, до «Таємного сектора». Таємний сектор надає НТС революційний характер та збирає фінансові фонди. Він складається з трьох частин: революційного штабу, протишпигунського відділу та відділу для особливих зв'язків.

В революційному штабі концентрується вся зорганізована революційна праця НТС на сході. Він працює на військовій платформі. За достовірними інформаціями, його очолює В. Поремський, старий емігрант, колишній голова НТС на Францію і друга особа по Байдалакову. Йдучи за думкою своєї теорії молекулярної системи, Поремський по війні вислав на територію СРСР і сателітних держав біля 300 осіб різного віку і статі, завжди в групах 2-3 особи. Велика частина цих агентів попала в руки більшовиків і була розстріляна, решту більшовики перешколили, і вони стали їх агентами.

З кожного боку чи не найбільш цікавий теперішній блеф НТС, так звана теорія «молекулярної системи». На ній мав би спочивати увесь революційний рух НТС-у в СРСР. Ця система полягає в тому, що НТС творить поза залізною заслоною революційні клітини-молекули, зложені з 2-3 членів, які ведуть пропагандивну і революційну роботу, не маючи зв'язку між собою, ні з проводом. Усі потрібні інструкції, вказівки і перестороги отримують вони через радіостанцію «Вільна Росія» і через летючки «Революційного штабу» НТС. Як відбувається постачання цих летючок, К. Бондарев, член «Революційного штабу» НТС і викладач на курсах для американських вояків, каже так. Перша метода: НТС пускає тисячі летючок у непромокальних мішках по Дунаї й ними по-

стачає літературу для 8 країв; друга метода: НТС набиває летючками ракети, вистрілює їх у повітря, де вони, по певнім часі, розриваються і засилають інструкції й перестороги для підпільників; третя метода: повітряні балйони з летючками. Справді НТС уживав тільки останньої методи, решта ж метод належать до фантазій, нещкідливих для большевиків.

Але перекидування летючок відбувається ще й іншою реальною дорогою — через західний Берлін. Там летючки попадають, нібито припадково, до рук західних журналістів. Це діється для того, щоб західний світ був інформований, що НТС «справді працює». Це враження скріплюється ще й відповідно спрепарованими оголошеннями в західних журналах.

Перекидання летючок через західний Берлін, Відень і взагалі східні зони Німеччини й Австрії відбувається при помочі молодих німців. Летючки призначені для поширення поміж советськими войками. Цієї методи вживають і інші революційні організації народів з ССРСР, працюючи з конспіративних мотивів з меншим галасом і без автоклеями.

Здійснювана з великим галасом назовні «революційна діяльність» НТС не може не зацікавити розвідки західних держав. Як колись перед війною, НТС запропонував свої послуги чи не всім західнім державам. При цьому він успокоює Захід, що на пропагандивному відтинку зроблене усе, що є можливо зробити.

Діяльність тасмного сектора НТС для західних держав йшла в трьох напрямках:

- 1) переслухання дезертирів советської окупаційної армії;
- 2) постачання відомостей про советську окупаційну армію;
- 3) нелегальна пропагандивна акція серед армії.

Особливо рентовним показалося організування перебіжчиків з советської армії, які кожночасно доставляли свіжий матеріал для західних розвідок. НТС хвалився тут великим успіхом, але той успіх обмежується перехоплюванням одиночних дезертирів. Появу тут і там летючок НТС у східній зоні Німеччини ствердили понад усякий сумнів, але не в масових мільйонових накладах, як це твердить НТС. Цього твердження НТС уживає для витискання дальших фондів від західних держав. При цьому не малу роль відіграла і організація відповідних артикулів про НТС у західних часописах, що славили революційну діяльність НТС, наприклад, американський журнал «Колієрс» з 23 лютого 1952 р.

Лиш по довгому часі показалося, що з тією пропагандивною акцією не все в порядку. На початку 1952 року робітники знайшли в лісі Шпандау, на границі англійсько-советської зони, тисячі примірників пропагандивного матеріалу НТС; те саме знайдено на різних смітниках Берліну, куди їх систематично скидали. З цього вийшло, що НТС не розпоряджав ніякою нелегальною сіткою в східній смузі Німеччини, а тільки використовував для тієї мети німецьку молодь. Отже черговий блеф. По арешті цих підростків, які, зрештою, діставали гроші за кожен виконану роботу, розлетілася революційна сітка НТС у східній смузі Німеччини.

До надзвичайно важливих відтинків революційної роботи НТС належить у Берліні бюро, що мало дбати про перетягання перебіжчиків з совєтської армії. У цьому бюро дуже важливу роль відігравав Георгій Клімов, сам перебіжчик, колишній майор совєтської армії. Це бюро мало за мету морально розкласти совєтську армію й давати доповнення партії новими членами. Дотепер поповнилася партія тільки двома: один з них є дійсним членом НТС, а другий тільки попутником. Зрештою, цьому бюрові ніколи не вдалося намовити совєтських вояків масово перебігати на західний бік і дезертирувати.

До помочі цьому бюрові стоїть «Берлінський комітет помочі російським утікачам». Головою цього комітету був д-р А. Р. Трухнович, видатний член НТС, якого син працює в «Революційному штабі». Ця організація має на меті, розуміється, не стільки харитативну діяльність, скільки, як це вже вказує співпраця батька з сином, збирати розвідкові матеріали, які з армії приносять дезертири.

Одним з важливих секторів НТС була школа в Бад Гомбурґ. Ця школа мала за завдання теоретично і практично вишколювати людей для нелегальної роботи таємних агентів в СРСР. З цією школою зв'язана афера Георга Мюлера.

Реасумуючи, треба сказати, що фактична «революційна робота» НТС проводиться тільки за кордоном, отже на Заході. Вона полягає у фальшивому інформуванні своїх і чужих про неіснуючі кадри, в постійному «розроблюванні» революційних проблем на сторінках органу НТС «Посев» та інших органах НТС. Щоб ще більше збільшити враження революційности і прикрити крикливі блефи, «Посев» редагується виключно під кутом потреби совєтського читача, бо, мовляв, НТС не інтересується взагалі еміграцією.

А все ж таки якраз еміграція є справжньою доменею НТС, і тут він виказується справжніми успіхами. Що думає про НТС російська еміграція? Як яскраву ілюстрацію, зачитуємо слова голови РОНДА-у (Российское общенациональное народно-государственное движение) з монархістичного відтинка Єв. Державіна, який у ч. 37 «Набату» з вересня 1952 пише: «Каждый солидарист или солидаристам помогающий коммунистический агент». 12. 7. 1952 р. РОНДА телеграфічно запротестував проти участі делегатів НТС на конгресі «Freie Völker» в Дюссельдорфі: «Angeblich Exil-Russland vertretende Gruppe mit Poremski, Truschnowitz und Klimow ist getarnte sowjetische Provokation NTS, welche durch Prager Verrat Wlassowarmee vernichtete, Ermordung tausender russischer Antikommunisten auf Gewissen hat und heute Hauptstütze der Sowjets unter Exilrussen darstellt.»

Підписано: Dershawin, Leiter der RONDD.

(Закінчення в наступ. числі)

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Завжди, коли зближаються літні місяці, а разом з ними — пора річних відпусток, преса допасовується до загальних настроїв і подає читачам вістки, які вони радо і без нервування читають у приємні хвилини «дольче фарніенте». Звичайно, в такій порі газети рік-річно «відкривають» «морські потвори» та інші чудовища, які з правила зникають безслідно, коли, після ферій, знову треба братися до праці. Огірковий сезон триває коротко.

Цього року, як досі, ми не знайшли в пресі ніякого повідомлення про появу «смоків» або «марсіян». Можливо, це прийде пізніше. А покищо вакаційні настрої плекаються міражами про... світове роззброєння і «багатообіцяючі» заходи Москви, яка, мовляв, іде в тому ж напрямі.

Згадані оптимістичні припущення мають свій початок у «новій фазі», в яку вступили довготривалі розмови на теми роззброєння в Лондоні. Від одинадцяти років Захід пробує знайти спільну мову з Москвою та переконати її в тому, що вільний світ ніяк не плянує агресії проти СРСР, що зброєння Заходу це тільки превентивна акція на випадок, коли б хто напав на вільні держави і т. д. Безліч разів західні великодержави давали зрозуміти Москві, що вдержання політичного і територіального «статус кво» між Сходом і Заходом їх цілковито задовольняло б. Зрештою, на надії, що так станеться, була основана вільним світом короткотривала «мирна коекзистенція», яку зірвали самі більшовики, «маючи за обов'язок» «оборонити» Угорщину від «фашистських імперіалістичних агентів і змовників».

«Полагодивши» свої труднощі в Угорщині, Кремль знову відогріває теорію «мирного співжиття» й упарі з тим посилює розмови на теми світового роззброєння. Під час своєї подорожі до Фінляндії Хрущов на конференції преси заявив, що СРСР «далі підтримує пропозицію негайної заборони» продукувати ядерну зброю та рівночасно швидко підписання договору про роззброєння з державами Заходу.

Декларації Хрущова мали, як можна було надіятися, «великий резонанс» на конференції в справі роззброєння в Лондоні. Виступ шефа більшовицької делегації Зоріна з «новими пропозиціями» збудив у світі нові сподівання, що, врешті, СРСР згодиться припинити світові перегони в озброюванні.

«Сенсаційна» пропозиція Зоріна зводилася до таких основних думок: 1) конферуючі держави безумовно погоджуються припинити експерименти з усіма родами ядерної зброї; 2) створять міжнародну комісію, яка матиме за завдання контролювати виконання цієї постанови; звіти цієї комісії будуть розглядані в Раді Безпеки й асамблеї ООН; 3) на території США, Вел. Британії, СРСР, а теж у районах Тихого океану, будуть створені «контрольні пункти» для нагляду над виконанням міжнародних постанов на місці. Заборона випробовувати термоядерну зброю мала б зобов'язувати два або три роки...

Розглядаючи ближче пропозицію Зоріна, треба ствердити насамперед, що це, до деякої міри, повторення того, що здавна пропонували США, з тією різницею, що Москва і тим разом, поза театральною згодою створити контрольні станиці у ССРСР, надалі відкидає можливість дійсної міжнародної контролю. Контрольні точки в ССРСР мали б для Кремля велике політичне значення й були б пропагандивним аргументом, мовляв, «ССРСР піддався міжнародній контролі». Але на практиці Захід нічого з тих станиць не скористав би. Держави Заходу, не маючи дозволу перелітати понад територію ССРСР, вдержуючи тільки в місцях, вказаних самими більшовиками, своїх інспекторів, могли б щонайбільше ствердити тільки те, що самі більшовики бажають: а саме, що в поближжжі контрольного пункту немає термонуклеарних експериментів. Натомість, простори, на яких Москва вдержує військові бази, летовища, згромаджує збройні сили тощо, лишилися б поза засягом контролю навіть чутливих апаратів.

Тим часом за димною заслоною «миролюбних змагань», у яких Москва лічить Захід, преса приносить повідомлення про факти, які заперечують усі пацифістичні декларації.

У половині травня побувала в Москві делегація Зовнішньої Монголії. Після п'ятиденних розмов, керівники цього московського сателіта підписали в Кремлі з ССРСР договір про дальше затіснення співпраці. Вона полягає насамперед в «оборонній допомозі», яку Москва дає Монголії. Згідно з комунікатом, виданим після закінчення розмов, Москва побудує на території Зовнішньої Монголії ряд летовищ та доставить їй ближче неозначену кількість літаків.

У Монголії москалі стоять твердою ногою, не слабше, ніж у будь-якій «республіці» ССРСР. Тому Кремлеві не було важко продемонструвати «великодушність» і передати монгольським комуністичним керівникам до виключної диспозиції ковальні нафти й інші підприємства, що досі були під спільним советсько-монгольським управлінням. Що більше, більшовики заповіли 1958-60 рр. «безкорисно» переслати Монголії 1500 тракторів, 3000 вантажних авт, фабричне влаштування та інший технічний матеріал.

Подорож Ворошилова до Азії була теж цілковито присвячена затісненню московських контактів з тими азійськими країнами, що, за комплексом небезпеки з боку західного колоніалізму, йдуть неутралістичними шляхами в обійми московських колоніалістів. Ворошилов у Індонезії сумлінно відігравав роль ангела миру, переконуючи індонезійців, що єдине бажання ССРСР — це мир і щастя всіх народів, зокрема тих, які довго терпіли під ярмом капіталістів. Запрошений на засідання парламенту в Джакарті, Ворошилов виголосив агітаторську промову, в якій «розгромив» західнік «імперіалістів» та вихвалив політику Москви: «Імперіалісти, — говорив советський маршал, — не мають уже монополію на атомну зброю. У майбутній війні ніякий напасник не втече від відплати... ССРСР постійно бореться за мир, за зменшення армій і загальне роззброєння, а найперше за заборону термоядерної зброї... Але, пам'ятаючи розбійницькі напади на наш край у минулому, ми мусимо озброїтися і бути готовими відбити напасників, які пробували б ще раз ужити супроти нас насильства». Якщо навіть не цілковито, то хоча б у великій

мірі кремлівська пропаганда в деяких азійських країнах дає бажані Москві результати. Надто свіжі ремінісценції з часів, коли західні держави справді були колоніальними потугами, при застрашуючому незнанні московської імперіялістичної політики зумовлює це, що деякі азійські країни не спроможні бачити небезпеки, яка грозить їм з боку СССР.

Все ж такий стан поволі змінється на краще, і доказує це хоча б недавня конференція АПАКЛ, — організації країн Азії, про яку ми коротко доповідали в минулих оглядах.

В оборонній протикомуністичній поставі багатьох азійських країн слід відмітити одне слабе місце, яке, зрештою, покутує теж на Заході. Йде про те, що при допомозі агентурної мережі, а теж у наслідок дії комуністичних п'ятих колон, Москві вдається скривати свій типово шовіністичний московський імперіялізм під маску комунізму. Вислід відомий: протиудари вільних народів скеровуються не у ворожу голову, а в хвіст; не поражають московської імперії, а «інтернаціональний комунізм». Очевидно, це справа не тільки принципового, але й зовсім практичного значення. У протикомуністичний рух і боротьбу притягається троянського коня, московських імперіялістів, які називають себе «антикомуністами». Очевидно, що їхня протикомуністична дія унапрявлена так, щоб пощадити московські імперіялістичні інтереси та не допустити до послаблення їхньої «родіни», де вони не бажають інших змін, як тільки тих, що привели б їх до влади.

У неменшій мірі, як на країни Азії, увага Кремля далі спрямована на держави Скандинавії. Тому що Москві важко ще здійснити відірвання тих країн від західного оборонного табору, всі зусилля Кремля йдуть у напрямі «неутралізації» Скандинавії. Після недавніх погроз і залякувань північних країн советською атомною бомбою, прийшла черга на хрущовські усмішки.

Від 6 до 13 червня Хрущов і Булганін перебували у Фінляндії, закріплюючи традиційну «приязнь» з тією країною. У переговорах і прилюдних промовах, кремлівські ватажки не щадили фінляндському урядові і народові компліментів за неутральну політику, яка, на думку Хрущова, повинна вивести скандинавські країни з НАТО й створити «неутральний блок північних держав».

В слід за цими сугестіями, Хрущов вдавався до улюбленого пропагандивного засобу, показуючи, як то СССР «зліквідував» усі свої військові бази на чужих територіях і як, навпаки, Захід вдержує їх і розбудовує. «СССР не хоче нічого іншого, а тільки вічного миру в районі Східного моря і цілого Скандинавського півострова» — повторяв при різних нагодах Хрущов, вияснюючи при тому, що його усміхи й згідливі слова «щирі», а той, хто не любить усміхів, напевно тужить за... війною. Цікава була ще одна «геніальна» думка Хрущова, висловлена в його промові під час візиту в провінційальному фінському місті Тампере: «Мушу остерегти панів капіталістів. Наш ідеологічний арсенал збагатили ми ще однією зброєю, міцнішою за водневу бомбу. Ця зброя, це нестримне покращання нашого господарського стану й піднесення життєвого рівня. Якщо нашу наймогутнішу ідеологію приправимо смачними стравами, то вона ввійде ще глибше в дух народів і повалить усі огорожі залізної заслони...» Далі Хрущов оповідав, як то СССР невдовзі пережене США

в продукції молока, м'яса і масла, як узагалі «пережене» капіталістичні країни.

Після семиденного перебування в Фінляндії, проголошено спільний фінляндсько-радянський комунікат, у якому, м. інш. сказано: «Договір між Фінляндією і СРСР з 1948 р., який 1955 р. продовжено на 20 років, є важливим фактором, що скріплює мир і безпеку Фінляндії на півночі Європи й який відповідає теж інтересам Радянського Союзу».

Дарма що радянська пропаганда галасувала про «сердечність», з якою фінляндці, ніби, вітали кремлівських вождів, і про успіхи тієї візити, в дійсності не було ні одного, ні другого. Поза кількома промовами про «добрі взаємини» між Гельсінками та Москвою, радянська делегація нічого в Фінляндії не досягнула.

Але візита радянських вождів у Фінляндії та «миролюбні» промови, які виголосив Хрущов, знайшли відгук на Заході. Сталося це найперше в наслідок невдалого виступу відомого американського сенатора Новленда. Новленд, наві'язуючи до хрущовської пропозиції «неутралізувати Скандинавію» висловив думку, що «ради перші повинні дати доказ доброї волі й відтягнути з Угорщини або балтійських країн свої війська. За ту ціну можна б досягнути неутральності Норвегії»...

Ця пропозиція викликала бурю оправданих протестів не тільки в Норвегії, але навіть у США та в багатьох західних країнах. Провідною думкою тих протестів було твердження, що Норвегія є самостійною державою, вона належить до НАТО з волі цілого народу, і не тільки один американський сенатор, але й цілий парламент США не має права рішати про політику Норвегії. Норвезький часопис «Дагбладет» присвятив виступові Новленда статтю під заголовком «Неймовірна безличність». «Яким правом пан Новленд береться диспонувати долею Норвегії?» — питає часопис та твердить, що виступ сенатора дає большевицький пропаганді аргумент, мовляв, у вільному світі всі менші держави є безвільними сателітами США.

Твердження виявилось слухне, бо московська радіостанція зараз і зайняла відповідне становище до цього інциденту. Большевицький спікер з типовим московським цинізмом і нахабністю говорив: Яка ж правдива приказка: «Коли кого хоче Господь покарати, то відбирає йому розум. Новленд своїм абсурдним пляном виявив характер американської політики, яка полягає на вмішуванні в унутрішні справи інших країн. Як може Новленд розпоряджатися Норвегією, наче б це був його власний фільварок?»

Преса США намагалася спростувати виступ Новленда і тим самим применшити його зовнішньо-політичне значення. «Нью-Йорк Таймс» пригадав сенаторові, що «Норвегія — не сателіт, як Угорщина», й тому не може бути предметом «торгу». Подібно висловилися «Нью-Йорк Геральд Трібюн» та ряд інших великих часописів.

Критикування Новленда, без сумніву, слухне, але аргументи щонайменше дивні. Бо ж коли неморально торгувати вільною країною (в даному випадку Норвегією), то чому моральним мав би бути торг з Москвою коштом поневолених країн? А скільки разів відповідальні політики США й інших країн на Заході бажали «купити» собі в СРСР «святий спокій» і приязнь коштом запродання у вічну неволю Москві східноєвропей-

ських народів? Ніхто з того приводу не обурювався, а протестів представників самих поневолених народів ті ж самі політики й пресові органи недочували і недочувають.

Москва не послаблює свого наступу проти «панів імперіялістів», «капіталістичних п'явок» і «паліїв війни», а на Заході не перестають з належним смутком згадувати московські бандитські практики в Угорщині, але ця словесна боротьба замикається відомим «філософічним» висловом якогось мораліста: «Це злодій і бандит, вбивця і криміналіст, але поза тим — дуже культурна й порядна людина... Такий «тверезий» і «реальний» погляд заступають дуже часто й державні мужі. Їм треба завдячувати, що від перших днів червня в Вашингтоні розпочалися переговори між США і СССР у справі обміну науковими, технічними і культурними досвідами між обидвома країнами. Як інформує американська пресова агенція «Юнайтед Прес», американський уряд з вдовolenням прийняв советські пропозиції про обмін.

«Культурний обмін» між США і СССР існував і давніше, але його було перервано з огляду на московську інтервенцію в Угорщині. Згідно з советськими проєктами, балетна група «Большого театру» з Москви мала б розпочати турне по США, а симфонічна оркестра з Філадельфії мала б дати низку концертів у СССР. Москва мала б вислати до США делегації різних експертів, а американські мистці, вчені й техніки відвідали б Советський Союз.

У рамках «культурного співжиття» оживає туристичний рух між СССР і західними країнами. У половині червня прибула до Бельгії більша кількість советських туристів. Міністер зовнішніх справ Лярок пояснив, що советські відвідувачі прибули до Бельгії згідно з духом складеного в жовтні м. р. договору про «культурну співпрацю». Такі самі туристи прибувають і до інших країн, м. інш., до Франції. У цій державі одна з радіостанцій поспішила навіть зробити інтерв'ю з «дуже симпатичною советською туристкою». На питання спікера, як їй подобається Париж, — чи не кращий від Москви, вона заявила, що «не може відповісти на це питання, бо воно заобширне, а інтерв'ю надто коротке». Натомість, на запитання, де дешевіші товари й де їх більше, — в Парижі чи в Москві, — вона без вагання сказала: «Канешно, в Москві». Закінчуючи цю авдіцію, спікер зробив спостереження: «Яка гарна російська мова! Правда ж?»

Тоді, коли преса відзначила «відрадні прояви» в стосунках Схід-Захід, прийшлося їй занотувати несподіваний і голосний інцидент, що виник між американцями і національними китайцями. У Тайпей під кінець травня військовий американський суд звільнив від вини й кари американського підстаршину, який застрелив китайця, бо той крізь вікно умивальні пробував підглядати його жінку. Звільняючий вирок викликав хвилю обурення серед мешканців Тайпею. Багатотисячна юрба маніфестувала вулицями тайванської столиці, а врешті вдерлася до будинку амбасадки й ґрунтовно його здемолювала, виламуючи навіть віконниці. Така сама доля зустріла й інші американські будинки та крамниці в місті. Жменька поліціантів не спромоглася, очевидно, зупинити розбурхану юрбу; щойно після приїзду поліційних резерв і військових відділів, удалося розігнати демонстрантів та відновити спокій. У столиці проголошено

стан облоги. Китайський уряд наказав провести слідство та притягнути порушників спокою до судової відповідальності. Інцидент стався, без сумніву, тільки тому, що досі американські вояки, які перебувають на Формозі, користуються своєрідним правом «екстериторіяльності». У випадках провини, вони не відповідають перед китайським судом, але перед американським військовим трибуналом. Ця проблема зовсім інакше виглядає в інших азійських країнах, де стаціонують американці, і тому це не порушує почуття національної гордості місцевого населення, яке пам'ятає європейців з часів, коли ці європейці не завжди відрекомендовували себе з найкращого боку.

Згаданий інцидент скоро набрав великих розмірів. Передусім комуністична й «прогресивна» преса використала момент, щоб розпочати нагілку проти китайського національного уряду, зокрема проти президента Чіян Кай-шека. У цьому ж часі появились статті й розважання на тему «фантастичних користей з торгівлі з комуністичним Китаєм».

У британському парламенті міністер закорд. справ Селвін Ллойд 30 травня подав до відома, що В. Британія постановила зменшити обмеження, які досі були накладені на товарообмін з червоним Китаєм. Подано до відома, що на майбутнє британські імпортери матимуть змогу висилати до комуністичного Китаю ті самі товари, які вони продають СССР і сателітним країнам. Коротко після рішення Вел. Британії, ту саму постанову прийняла також Франція.

Не дивно, що, обороняючи торгівлю з комуністичним Китаєм, деякі часописи завзято засуджували події на Формозі. Їх, зрештою, не боронив і сам уряд през. Чіян Кай-шека, який негайно вислав урядові США своє вибачення за події навколо американської амбасаді в Тайпей та заявив готовість покрити всі кошти направи заподіяних шкід. Остаточного, завдяки постанові китайського уряду й неменш вирозумілому становищу Даллеса, інцидент зліквідовано.

Багатонадійною подією останніх тижнів була конференція південноамериканських держав у Буенос-Айрес. Вона мала створити основи під будову міжамериканського оборонного пакту, відповідника НАТО і СЕАТО. Наради конференції почалися 15 травня, з участю делегатів Аргентини, Бразилії, Уругваю і Парагваю. У характері гостя запрошено американського генерала Леміс Шеферда, президента інтерамериканського оборонного комітету. На початку нарад конференції преса висловлювала свій оптимізм та твердила, що на засіданнях, які відбувалися при замкнених дверях, військові чинники США мають одну з вирішних роль, бо ж США бажають піднести оборонний потенціал південноамериканських країн. 24 травня секретаріат конференції опублікував комунікат, у якому було сказано, що «досі досягнені висліди переходять найкращі сподівання». Тому правдивою несподіванкою був черговий і кінцевий комунікат конференції, виданий 31 травня. Конфериуючі держави прийшли до висновку, що «південноатлантийський пакт для них зайвий». В іншому місці комунікату делегати висловилися «проти кожної ініціативи, яка могла б збільшувати перегони озброєння»... Чому дійшло до таких вислідів конференції, годі сказати, бо наради були таємні. Але певним є те, що її закінчення — це політичний дарунок Москві.

Протилежний погляд на оборону заступають уряд і державні мужі Австралії. Проблема безпеки й національної оборони, це справа, яка стоїть перед австралійськими політиками на першому місці. Австралія видає річно на оборону 200 мільйонів фунтів. Це становило 5 % державних прибутків 1955-1956 рр. В останньому часі австралійський парламент ухвалив провести зміни й реорганізацію військової служби, виходячи з заложення, що майбутня війна матиме не тільки глобальний характер, але що в південній Азії слід рахуватися з локальними неспокоями, інспірованими комуністами. Оборонна програма Австралії обрахована на найближчі три роки. Передбачається, що австралійське стратегічне планування й збройні сили будуть координовані з планами США.

Про те, що Австралія намагається знайти реальну оцінку світової ситуації та належно доцінює небезпеку з боку Москви, свідчить теж і настанова цілого австралійського громадянства з його активними і сильними протикомуністичними організаціями. М. інш., зацікавлення австралійських політиків протибольшевицькою боротьбою виявилось теж у час візиту голови АБН в Австралії. Його численні розмови з різними політиками, які інформувалися про визвольну боротьбу поневолених Московою народів, прихильні голоси преси та радієві коментарі не можна записати тільки в рахунок справної організації цієї політичної імпрези. Вони завдячуються також відповідній протикомуністичній і протимосковській атмосфері, яка панує на цьому континенті.

Повертаючись до подій в Європі, слід відмітити упадок уряду Гі Молле у Франції і тритижневу урядову кризу, спричинену труднощами зорганізувати новий кабінет. Врешті, після довгих торгів між поодинокими партіями, вдалося радикал-соціялістові Буржес-Монурі створити уряд, у якому залишилися деякі міністри з кабінету Гі Молле. М. інш., тека міністра закордонних справ надалі залишилася в руках Крістіана Піно, а справи Альжіру віддані Робертові Лякостові, соціялістові, міністерство оборони очолює Андре Моріс, а міністерство внутрішніх справ Жільбер Жіль. Обидва останні — радикали.

У Франції множаться турботи економічного й політичного характеру. Рішення Вел. Британії користуватися Суезьким каналом викликало у французьких політичних колах огірчення, але стало відомо, що й Франція постановила повести переговори з Єгиптом у справі Суезу. Здавалося б, що раціонування бензини, яке завдавало багато турбот французьким промисловцям, тепер буде закінчене. Воно справді до цього йде. Але сам французький уряд не надто спішитесь видати відповідний декрет, бо вільний продаж бензини означає збільшення споживання, а рівночасно потягає за собою видатки девіз, яких Франція забагато не має. Тому в липні має бути проголошена вільна торгівля нафтовими продуктами, але вони подорожують майже на 10 %.

Але головна турбота французького уряду це безвітлядна війна в Альжирії. Альжирські партизани, не зважаючи на поліційні й військові акції французів, надалі проявляють велику активність, а інколи навіть мають ініціативу в боротьбі. Останньо в Альжирії мали місце криваві масакри тубільного населення (напр., в м. Мелюза), де терористи вирізали чоловіче населення, включно з підростками. На території французької метрополії терористи теж дають про себе знати. Перед кількома тижнями вони

вбили відомого альжірського діяча Шеккаля, якому закидали коляборацію з Францією. Криваві виступи альжірських партизан часто не мають ніякого військового глузду і є типово-терористичними актами, в яких гинуть цивільні й припадкові особи. Ця нова тактика альжірських терористів, вправді, вульканізує настрої в Альжирії та викликає великий відгук за кордоном, але рівночасно вона вказує теж на те, що керівники партизанки не розраховують на мирне полагодження конфлікту з Францією. Хоча у Вашингтоні і Нью-Йорку речник альжірського підпілля заявив, що це підпілля не має підтримки з боку СРСР чи інших держав, проте советська преса і радіо засвідчують щось інше. Великі магазини зброї й запаси іншого воєнного знаряддя, що попадають у руки французьких військ, вказують, що альжірське підпілля одержує допомогу з-за кордону.

«Однокольоровий» (однопартійний) уряд Італії на чолі з прем'єром Адоне Золі, створений 19 травня, не втішався довгим існуванням. Затвердження його в парламенті малою більшістю голосів монархістів і неонацистів започаткувало проти християнсько-демократичного кабінету атаку опозиції за коляборацію з «фашистами». Обороняючись від тих атак, Золі склав заяву, що він не бажає підтримки «крайньо правих партій», а в висліді — згадані політичні угруповання стрималися від голосування в парламенті. 10 червня Золі, не одержавши підтримки більшості, зголосив димісію свого уряду.

На Близькому Сході, що ще недавно був найбільш невральгічним районом світу, тимчасово прийшло до деякого заспокоєння. Однак ніщо не вказує, що це замирення в арабських країнах має стабільний характер.

Король Савдійської Аравії відбув візиту до Йорданії, маніфестуючи цим способом остаточне замирення й закінчення ворожнечі, яка панувала між двома суверенами. Від'їжджаючи, Савд пообіцяв «перед Господом зробити все можливе, щоб підтримати Йорданію не тільки в хвилинах її радості, але теж і в нещасті». У Ливані упродовж усіх неділь червня відбувалися вибори до парламенту. Перші висліді вказують, що поразки зазнають комунофільські, протизахідні елементи. Вони в різних містах країни пробували викликати заворушення, але скоро акція поліції й війська допомогла урядові опанувати положення.

Москва слушно вбачає в такому розвитку політичної ситуації на Близькому Сході свою невдачу. Тому то Кремль вислав протестаційну ноту ливанському урядові, закидаючи йому, що він хоче узалежнити Ливан від США, приймаючи доктрину Айзентауера. «Кожний день приносить нові докази на те, що доктрина Айзентауера-Даллеса має на меті поневолити країни Близького і Середнього Сходу та замінити їх на американські бази» — говориться у згаданій ноті.

Яка буде відповідь ливанського уряду на московські турботи про волю Ливану, покищо, невідомо. Одне безспірне: СРСР не зрезигнує з бажання закріпити московський «мир» теж на Близькому і Середньому Сході. Тому бій за «мир» триватиме.

Париж, у червні 1957.

БОРИС ВІТОШИНСЬКИЙ

В допомогу педагогам

ПРОФ. Г. ВАЩЕНКО

СИСТЕМИ НАВЧАННЯ

Термін «система навчання» в дидактиці визначає в загальних рисах зміст навчального матеріалу та розподілення його в певній системі. Більш конкретно і детально навчальний матеріал подається в програмах навчання, а ще детальніше і конкретніше — в навчальних планах, що їх складають педагоги на кожну лекційну годину.

Але, перш ніж почати характеристику різних систем навчання, ми зупинимося на питанні важливості їх. Серед педагогів XIX-го і початку XX-го століть були прибічники т. зв. формального навчання. На їх думку, зміст того матеріалу, що подається учням, не має великого значення. Головне, щоб у процесі навчання розвивалися т. зв. формальні розумові здібності, високий розвиток яких гарантує самостійний розвиток учня та успіх його в теоретичній і практичній праці після закінчення школи. Особливо багато було прибічників формального навчання серед учителів грецької й латинської мов.

Такі погляди на шкільне навчання слід визнати цілком хибними. Зміст навчання, навіть незалежно від настанов педагогів, сприяє виробленню певного світогляду. Наприклад, до революції була знана різниця в знаннях і уявленнях про світ між колишніми учнями класичних гімназій і реальних шкіл, а тим більше між учнями гімназій та сільсько-господарських або ремісничих шкіл. Безперечно, в процесі навчання велике значення має розвиток т. зв. формальних здібностей інтелекту, себто логічного мислення, пам'яті та інше. Але ці здібності набуваються в процесі студіювання матеріалу певного змісту, при чому відрив одного від другого в дійсності неможливий. Крім того, в процес навчання входить вироблення в учнів технічних навичок читання, писання, рахунку, співу, креслення й малювання, а іноді й навичок трудового, ремісничого характеру, як володіння різним струментом, плекання рослин тощо.

Навчання зв'язане з вихованням також органічно. Перш за все з вихованням релігійним. Тут не досить того, що учні на годинах Закону Божого вивчають священну історію і катехизм; їх треба ще навчати молитов, прищепити їм любов до Церкви і пошану до служителів її. Нарешті, школа має виховати в учнів навички культурної поведінки в суспільстві, що теж міцно зв'язане з процесом навчання і має увійти в систему його.

Але, крім формальної течії, в педагогіці є ще одна течія, що заперечує систему навчання, як попереднє планування його. Це т. зв. теорія вільного виховання. Вона, як відомо, була започаткована Руссо і розвинута, а почасти застосована на практиці шведкою — Еллен Кей і російським письменником Левом Толстим. В основу цієї теорії покладений принцип природовідповідності, така організація, що повинна достосувати навчання і виховання до природи учня, не порушуючи його волі.

При цьому роль педагога зводиться до мінімуму: він має лише стежити за тим, щоб дитина розвивалася вільно і щоб ніщо не порушувало її природного розвитку. З особливою чіткістю цю думку висловлював Лев Толстой, що впровадив у життя теорію вільного виховання у zorganizованій ним школі в Ясній Полянці.

«Учити і виховувати дитину, — писав він, — неможливо й безглуздо з тієї простої причини, що дитина стоїть ближче, ніж я і кожний дорослий, до того ідеалу правди й добра, до якого я через свою гордість хочу піднести її».

З погляду прибічників вільного виховання, головними виховними чинниками є не наука, а життєві факти, праця, діяльність дітей. Зрозуміло, що, виходячи з таких засад, прибічники вільного виховання заперечують потребу в наперед складених програмах навчання.

Для вдумливої людини ясна вся неприродність теорії вільного виховання, хоч вона й побудована на засадах природовідповідності. Дитина в перші місяці, навіть роки, свого життя така безпомічна, що без догляду й піклування дорослих вона взагалі не може існувати. Крім того, слід узяти до уваги той величезний досвід минулих поколінь людства, що на ньому будується сучасна духовна й матеріальна культура. Не засвоївши цього досвіду, людина не може рухатись уперед, а засвоїти його вона може лише шляхом навчання за певною системою.

А проте, заперечуючи крайності теорії вільного виховання, ми разом з тим маємо відзначити, що вона, як побачимо далі, мала значний вплив і на системи навчання, особливо на перших його ступнях.

Найбільш поширеною системою навчання до останнього часу залишається т. зв. предметова система. В Європі вона існувала ще в середні віки. При цій системі навчальний матеріал розподіляється між окремими дисциплінами, що їх у певній послідовності мають вивчати учні. Розподілення матеріалу, в основному, відповідає розподіленню його в науці, що виробилось протягом віків. Основна різниця між науковою системою з певної дисципліни і шкільними підручниками полягає в тому, що в підручники включається те, що в науці стало загально відомим; крім того, виклад у підручниках пристосовується до віку й рівня розвитку учнів. Але таке пристосування не завжди досягає своєї мети. Предметова система самою своєю природою не відповідає особливостям мислення дитини, особливо дитини молодшого шкільного віку. Мислення дитини цього віку відзначається конкретністю. Вона, звичайно, мислить конкретними уявленнями і лише поступово підходить до понять, що мають у неї ще елементарний характер. Тому їй найбільш приступне те, що відповідає конкретній дійсності, — тому оточенню, в якому вона живе і яке вона сприймає насамперед своїми зовнішніми відчуттями. Це добре розуміли видатні педагоги, особливо Ян Амос Коменський, що ґрунтовно розробив методику наочного навчання і написав шкільний підручник під назвою *Orbis pictus*, або «Світ в малюнках».

Методика наочности, безперечно, полегшує розуміння й засвоєння дитини змісту шкільного навчання, але не ліквідує хиб предметової системи. Все ж таки діти при ній вивчають, в основному, не конкретні речі, а абстрактні дисципліни. Крім того, при предметовій системі діти одержують не суцільне знання про світ, а знання, розбите на окремі

частини, що часто зовсім не пов'язані між собою. Всі ці хиби предметової системи усвідомляли передові європейські і американські педагоги XIX ст. і робили заходи до переборення їх. Так виникли нові системи, що ставлять своїм завданням наблизити навчання до особливостей інтелекту дитини і надати йому суцільний характер. Ці системи будуються на принципі кореляції або на принципі концентрації. Принцип кореляції полягає в тому, що окремі шкільні дисципліни в процесі навчання так узгоджуються між собою, що дають певну цілість. Особливої популярності в Європі набула побудована на цьому принципі система німецького педагога Ляя. Ляй дотримується думки, що кожен психічний акт — це відповідь на зовнішнє або внутрішнє подразнення, і складається з трьох моментів: враження, перероблення вражень і виявлення. Ці процеси локалізуються в певних органах або, краще, в певних частинах нервової системи. Перший момент, враження, зв'язаний з нашими органами відчуттів, або т. зв. аналізаторами. Другий момент, перероблення вражень, локалізується в нашій центральній нервовій системі, переважно в головному мозку. Нарешті, третій момент зв'язаний з моторними центрами та периферійною моторною системою. Але, не зважаючи на всю складність, кожен психічний акт уявляє собою єдиний процес і має в собі всі три моменти, органічно зв'язані між собою. Всі ці моменти єдиного психічного процесу можуть мати в ньому різне місце: в ньому може домінувати той або той момент. Особливо звертає на себе увагу ролі другого моменту, себто перероблення, залежно від структури нервової системи, інтелектуального стану та темпераменту людини або тварини. У тварин центральна нервова система забирає порівняно незначне місце. У дітей вона ще не розвинена. Тому, як у тварин, так і в дітей момент перероблення відіграє порівняно невелику роль і забирає небагато часу. Діти й тварини відзначаються експансивністю вдачі і відразу реагують на подразнення. На образі дитина, не замислюючись, відповідає сльозами або нападом. До дітей експансивністю вдачі наближаються дикуни, що теж відразу реагують на подразнення. Навпаки, в дорослої культурної людини момент перероблення має видатне місце. Здебільшого доросла людина обмірковує всебічно враження від оточення й реагує на них не відразу, або навіть затримує зовсім реакцію у її природній формі.

Такі міркування про єдиний психічний процес Ляй поклав в основу своєї педагогічної системи. Навчання і виховання людини повинно брати до уваги всі три моменти процесу і розвивати їх у відповідному напрямі. В окремих актах поведінки людини, як і на більших відтинках її може переважати той або інший момент єдиного психічного процесу. Поведінка в такому разі набуває характеру односторонності. «У всіх складних реакціях, у всіх вольових реакціях, — пише Ляй у своєму творі «Школа дії», — спостереження, перероблення та виявлення своєю чергою являють собою реакції, і навіть комплекс реакцій. Таким чином сприймання, перероблення й виявлення набувають певної самостійності. У такому разі окремий член загальної реакції може так висунутися на перший план, що його зв'язок з цілим можна випустити з-під уваги; це й робили наші педагоги. Далі, слід звернути увагу на те, що при різному матеріалі викладання, залежно від особистої природи уч-

нів та вчителів, може виступати на перший план цей або той член загальної реакції і, нарешті, що окремі члени часто стоять далеко один від одного в часі».

Отже, такою однобокістю у вихованні дітей і відзначалася стара школа. Вона звертала головну увагу на перші два моменти і зовсім нехтувала третій момент. Навчання в старій школі полягало в тому, що, зловживаючи слухом та почасти зором, вона подавала дітям відомості й вимагала тільки, щоб діти засвоювали їх. А проте закон єдності психічного процесу вимагає, щоб школа звернула відповідну увагу і на третій момент або на виявлення. Діти, на думку Ляя, повинні не тільки засвоювати знання, але й виявляти його; тим більше, що дитяча вдача взагалі має моторний характер. Виявлення вражень має значення не тільки тому, що воно надає процесові характер суцільності, але й тому, що воно сприяє навіть удосконаленню двох перших моментів: враження та перероблення. «Спостереження й виявлення, — каже Ляй, — ідучи одно за одним, ніби рухаючись по спіралі, повинні щораз більше удосконалюватися; порівнюючи щоразу образ, що ми його утворили, з оригіналом, ми безупинно підносимося на вищий ступень продуктивності».

Щоб пояснити думку Ляя, візьмемо приклад. Коли б я запропонував вам намалювати напам'ять візерунок різьби комоди, що стоїть у вашій кімнаті, то ви або зовсім не виконали б мого завдання, або виконали б його дуже слабо. У кращому разі, ваш малюнок мав би дуже схематичну форму і напевно не відповідав би дійсності. Хиби вашого малюнка примусили б вас уважніше придивитися до комоди, і коли б ви намалювали його напам'ять удруде, то ваш малюнок був би вже кращий. Але порівняння малюнка з натурою примусило б вас ще пильніше придивитися до деталей різьби, і третій ваш малюнок, безумовно, відповідав би натурі далеко більше, ніж перші два. Отже, ми бачимо, що виявлення — це стимул до удосконалення враження та перероблення його. Воно розвиває в дітях спостережливість, уміння уважно помічати прикмети навколишніх речей.

Щодо самих способів виявлення, то вони можуть мати у школі найрізноманітніший характер. Діти можуть зафіксувати свої враження в малюнку, в ліпці, у вирізуванні тощо. Серед нашого вчительства перші три способи прийнято вважати за єдині форми активної ілюстрації. Але таке розуміння її дуже вузьке. Ляй до виявлення дитячих вражень зараховує також і всі способи виявлення через слово або діло у формі складних учинків чи актів поведінки. Щодо виявлення через слово, то, за Ляєм, сюди належать усні й писані оповідання, співи тощо. Крім того, дитина може виявити свої враження в більш-менш складних актах поведінки, наприклад, в іграх, різних учинках, у громадській роботі, в своїй шкільній групі або поза школою. Такі форми виявлення дитячих вражень надають їм великої ролі в процесі виховання. Вони розвивають у дітей волю і здатність до дії, а дії-вчинки це, безумовно, найважливіше в поведінці людини. Тому Ляй і називає школу, засновану на його педагогічних принципах, школою дії. Він не хоче називати її школою праці, оскільки поняття її, на думку Ляя, далеко вужче, ніж поняття дії.

При всій популярності Ляя, як педагога, і його праці «Школа дії», ляївська система навчання застосовувалась здебільша не повністю, а лише частково у формі активно-ілюстративної методи. В такій формі, між іншим, вона широко вживалась в 1920-22 рр. у м. Полтаві. В деяких полтавських школах учні дуже багато часу присвячували на виготовлення ілюстрацій до програмового матеріалу у формі малюнків, виробів із дерева і т. ін. Ще ширше ця метода застосовувалась у ленінградській 181 школі, де директором був відомий педагог Чесюткін. Там усі класні кімнати, навіть стіни коридорів, були обвішані малюнками учнів: крім того, учні готували моделі машин, моделі окремих частин тіла людини і т. ін.

Ляївська система фактично мала на меті усунути одну з хиб предметової системи навчання, а саме роз'єднаність між дисциплінами шкільного навчання. Але не усувала другої хиб, — невідповідності системи особливостям мислення дитини, що, як зазначено вище, має конкретний характер і спрямоване насамперед на конкретні речі навколишнього світу. Завдання усунути цю хибу, а разом з тим надати навчанню суцільний характер, поставили перед собою педагоги, прихильники принципу концентрації.

Концентрація навчання має дві форми: концентрація навколо якоїсь певної дисципліни, що стає центром навчання, або навколо конкретних явищ навколишнього життя. Спроби концентрації першої форми робив ще відомий німецький філософ і педагог Йоган Фрідріх Гербарт (1776-1841 рр.). На початку другої половини XIX ст. таку спробу зробив геніальний український педагог К. Ушинський. В основу навчання він кладе рідну мову. На його думку, рідна мова — скарбниця культури народу; в ній відбивається його світогляд, історія, побут тощо. Тому на годинах рідної мови слід подавати учням знання з різних галузів культури. Засобом для цього є метода пояснювального читання, яка збереглася до останнього часу, щоправда, в дещо зміненій формі. В кінці XIX-го і в початку XX-го ст. були також спроби концентрації навчання навколо природознавства і красзнавства. Ці спроби не набули великої популярності. Ширшого застосування набула концентрація навчання навколо певних життєвих явищ у формі т. зв. комплексної системи навчання. Вона широко застосовувалась в молодших класах ляйпцігських шкіл. Діти тут вивчали не окремі дисципліни (рідна мова, арифметика, історія і т. ін.), а певні цікаві для них явища навколишнього життя. З цією метою організувались недалекої експерсії під керівництвом педагогів, наприклад, експерсії до місцевої залізниці. Повернувшись до школи, діти в розмові з учителем і під його керівництвом приводили до системи свої спостереження, робили записи, підрахунки, малювали і т. ін. Таким чином, у процесі так розбудованого навчання діти засвоювали рідну мову, навчалися писати, рахувати, малювати. Близько до комплексної системи стоїть система так званого «навчання з нагоди». Розроблена вона гамбурзькими педагогами Шарельманом і Гансбергом.

Але комплексова система не стала єдиною системою в Німеччині і не усунула системи предметової. Крім того, в самому Ляйпцігу вона застосовувалась лише в молодших класах початкової школи.

Комплексова система навчання застосовувалась не тільки в початкових школах, а й середніх школах в СРСР. Уведена вона була в 1923-1924 р. разом з програмами ГУС-а (Государственный ученый совет). В основу цих програм було покладено вчення Маркса про політехнічне навчання. В інструкції делегатам тимчасового центрального комітету Маркс писав: «Під вихованням ми розуміємо три речі:

Поперше: розумове виховання.

Подруге: фізичне виховання, таке, яке дається в гімнастичних школах, і військовими вправами.

Потрете: технічне навчання, що знайомить з основними принципами всіх процесів виробництва і в той же час дає дитині і підліткові навички поводитись з найпростішими знаряддями всіх виробництв» (Маркс і Енгельс, т. XIII, стор. 199).

Але все це має досить невизначений і неясний характер.

В «Заметках на тезисы Крупской» Ленін перерахує ті конкретні кроки, за допомогою яких можна приступити до негайного здійснення політехнічного навчання. Це є:

а) відвідування електричної станції, найближчої, і ряд лекцій з доповідями на ній, ряд практичних робіт, які тільки можливі з електрикою;

б) теж — порядно поставлений радгосп;

в) теж — порядно поставлений завод;

г) мобілізація (для лекцій з електрики й політехнічної освіти, керівництва практичними заняттями, поїздок і т. ін.) всіх інженерів, агрономів, усіх, що скінчили університет у фізико-математичному факультеті;

д) організація маленьких музеїв політехнічної освіти, поїздів, пароводів і т. ін.» (Ленін, т. XXX, ст. 419).

Але й «Заметки» Леніна не внесли визначеності в розуміння політехнічного навчання. Ленін пише про такі його елементи:

1) ознайомлення з виробництвом через вивчення фізики, хемії, природознавства;

2) відвідування фабрик, заводів, радгоспів і особливо електричних станцій, а також ряд лекцій з дослідями на них;

3) практичні роботи з електрикою;

4) організація музею політехнічної освіти.

Але те, про що пише Ленін щодо політехнічної освіти, фактично здійснилось у деяких добре поставлених середніх школах дореволюційної Росії, особливо в реальних школах. При вивченні фізики і хемії учні одержували деякі відомості про те, як закони цих наук застосовуються у фабрично-заводському виробництві, при вивченні ботаніки і зоології учні одержували деякі знання з агрономії. Так само в усіх середніх школах мали місце досліди з фізики і хемії, як демонстрація тих чи інших фізичних і хемічних законів. У багатьох учбових закладах організовувались практичні заняття з фізики і хемії, ботаніки і зоології. Можна з повним правом сказати що, в загальному, вони були поставлені краще, ніж у советській школі, бо дореволюційні середні учбові заклади мали краще обладнані кабінети і лабораторії, ніж більшість советських шкіл.

Нарешті, перед революцією деякі школи організовували, як методу навчання, т. зв. виробничі екскурсії і приділяли їм велику вагу.

А головне те, що «Заметки» Леніна розходяться з тим, що писав про політехнічну освіту Маркс. Останній особливо настоював на сполученні розумової й фізичної праці, як на передумові всебічного розвитку, Ленін же про фізичну працю нічого в своїх «Зауваженнях» не згадує. На таких неясних і нечітких поглядах Маркса і Леніна були засновані програми ГУС-а. Вони мали на меті такі основні завдання: 1) виробити в дітей матеріалістичний марксистський світогляд і 2) виховати в них настанови громадської роботи.

«...вони (програми ГУС-а) організовують сприймання учнями життєвих явищ у повній відповідності до марксистського світорозуміння, з другого боку, вони організують і поведінку дітей і їхню практичну діяльність таким способом, що прилучують їх до справжньої участі в поліпшенні навколишнього життя.

Останнє досягається через притягнення учнів до громадсько-корисної роботи і через виховання у них трудових, гігієнічних організаційних навичок, що дозволяють робити своє життя і життя навколишнього суспільства культурнішим» (Педагогическая энциклопедия, т. II, Содержание и методы работы в школе первой ступени, стор. 144).

Весь матеріал, що його вивчають учні в школі, автори програми поділяють на три частини, або «колонки»: природа, праця і суспільство. Центральне місце посідає виробнича праця в марксистському розумінні її, себто як матеріальний у своїй основі процес, що своєю технікою, змістом і формою обумовлює всі сторони суспільного життя людини. Природа в програмі ГУС-а розглядається не сама по собі, з властивими їй закономірностями, а як об'єкт громадської праці людини.

Так само не вивчається як щось самостійне й суспільство, себто структура його, відношення між людьми, історія і т. ін. Все це розглядається як наслідок праці, як відбиток виробничих відношень.

Оскільки центральне місце в програмах ГУС-а посідає громадсько-виробнича праця, то з цієї галузі береться й тематика для комплексових тем. З останніми пов'язується, з одного боку, природничий, а з другого — суспільнознавчий матеріал. Для прикладу візьмемо одну з тем для другого року навчання: «Осінні роботи на селі».

Вивчаючи цю тему, діти перш за все знайомляться з працею селян: посівом озимого збіжжя, збиранням коренеплодів і клубнеплодів, оранкою під ярові посіви і т. ін. Разом з тим діти набувають тут деякі відомості про ґрунти, сільсько-господарські культурні рослини і знайомляться з сільсько-господарськими установами і організаціями, що беруть участь в осінніх роботах селян.

Нарешті, програми ГУС-а мають у своїй основі також і краєзнавчий принцип. Останній пов'язаний з завданням втягнути дітей у громадсько-виробничу працю, а також із завданням інтернаціонального виховання.

«Для нашої школи має значення вивчення свого краю не само по собі, — пише П. Єсіпов, — воно має значення, як засіб внесення можливих поліпшень у життя населення. Тому діти втягаються в школі не тільки у вивчення місцевого життя, а і в участь у ньому, в дію на нього разом з советськими та іншими громадськими установами і організаціями. Краєзнавчий принцип у програмах нашої школи поєднується також і з принципом інтернаціоналізму. Коли старе природо-

знавство виховувало в дітей вузький патріотизм, то наше краєзнавство, яке застановляє увагу учнів на діяльності і житті трудящих, простягає нитки до трудящих інших країн, з'єднаних з трудящими нашої країни єдністю соціальних інтересів». («Педагог. енциклопедия», т. II, Содержание и методы работы в школе первой ступени, ст. 154).

До цього ще слід додати, що в програмах ГУС-а не одведені спеціальні години для навчання читання й письма.

Програми ГУС-а поставили в дуже складне й трудне становище педагогів. Вони не знали, як конкретно пов'язати матеріал із різних дисциплін з комплексовими темами і як викладати ці дисципліни, бо програми порушували внутрішню систему їх.

Негативні наслідки застосування програм ГУС-а виявились уже через два-три роки. Рівень шкільного навчання значно знизився, початкова школа не давала навіть звичайної грамотності. Серед частини учителів почались проти програм глухі протести. В наслідок цього в 1927 р. Наркомос РСФСР видав нові програми. Вони теж були побудовані на засадах комплексового навчання, але в них було менше комплексових тем, що давало можливість педагогам хоча б у якійсь системі викладати шкільні дисципліни. Крім того, в програми були включені спеціальні години для навчання дітей читати, писати і рахувати. Алі ці половинчасті програми не задовольнили ні противників комплексової системи, ні палких прибічників «політехнічного навчання». Останні доводили, що у школах фактично застосовуються «сидячі комплекси», що учні тільки спостерігають і вивчають трудове життя навколишнього населення, а не беруть у ньому активної участі. Таких поглядів на програми 1927 р. дотримувалась і дружина Леніна Н. Крупська, що мала великий вплив у Наркомосі. В 1929 році вийшли нові програми советської школи, побудовані на засадах комплексно-проектної системи. Велику участь у складанні їх брав Шульгін. Йому належить т. зв. теорія відмирання школи, яку він виводив із самої природи марксизму-ленінізму. «Школа, — як твердить Шульгін слідом за програмою ВКП(б) — є орган держави. Отже, коли щезне держава (а це станеться після зникнення класової боротьби і ліквідації класів) — щезне й школа. В бездержавному комуністичному суспільстві дітей буде виховувати не школа, не педагоги, а широке суспільне оточення: виробничі організації, профсоюзи і т. ін.

В сучасний історичний момент СССР перебуває в перехідному стані між капіталізмом, що відживає, і комунізмом, що народжується і здійснюється. В такому перехідному стані перебуває й школа. Вона поступовно відмирає. Функції її міняються. Вона крок за кроком перестас бути спеціальним закладом для навчання й виховання дітей і включається в продуктивну діяльність навколишнього суспільства, стає цехом заводу або частиною колгоспу.

Відповідно до цього міняється й роль вчителя. Він стає тепер, так би мовити, старшим товаришем і організатором учнів, що активно працюють поряд з дорослими громадянами СССР».

Теорія відмирання школи і лягла в основу програм 1929 р. Вони побудовані на засадах т. зв. комплексно-проектної системи. Ця система фактично є перекирчуванням американської методи проектів. Остання побудована американськими педагогами Кільпатриком, Мак-Меррі і Де-

дисменом на основі психологічно-педагогічних поглядів Дьюї. Полягає в тому, що учні в процесі навчання пов'язують теорію з практикою, виконуючи проєкти практичної, а іноді теоретичної роботи. Мета цієї методи — розвинути в учнів ініціативу та здібності до самостійної праці. Але большевики з методи проєктів зробили систему навчання, включивши в неї елементи комплексності. Програми складаються із проєктів конкретної «суспільно-корисної» праці учнів. Ось теми або, скоріше, гасла таких проєктів: «Поможемо нашому колгоспові в посівній кампанії», або «Зберімо для держави утильсировину» і т. ін. Проєкти, що включались у програми Наркомосу, не були обов'язковими для всіх шкіл. Вони мали лише характер взірців, за якими кожна школа мусіла ставити свої проєктні теми відповідно до місцевих умов.

Сама організація навчально-виховного процесу мала такий вигляд. Перед початком навчального року школа, «прикріплена» до якогось заводу або колгоспу, знайомилась з «промфінпланом» виробництва, брала на себе зобов'язання виконати якусь частину цього пляну і складала на це з виробництвом «соцугоду». Взятє на себе зобов'язання школа розподіляла між окремими класами, після чого класне зобов'язання розподілялося між учнівськими виробничими бригадами. На чолі кожної бригади мав сотяти бригадир із учнів. Виконання проєкту складалось із таких моментів: 1) складання бригадою проєкту; 2) теоретична і практична підготовка до виконання його, себто засвоєння знань і навичок, потрібних для цього; 3) практичне виконання проєкту через безпосередню працю учнів на виробництві; 4) звіт про виконану роботу в формі відчитів перед класом, пілою школою, на зібранні робітників або колгоспників, через стіну газету, організацію виставки і т. ін.

Які ж наслідки дала так детально розбудована комплексно-проєктна система?

Наслідки ці були вкрай негативні. Перш за все, вона не давала учням систематичних занять і не виробляла в них шкільних навичок грамотного письма, рахунків і т. ін. Крім того, що «ув'язування» програмового матеріалу з комплексно-проєктними темами не давало кваліфікованим учителям можливості подавати теоретичні знання в певній послідовності, учні не мали навіть часу для теоретичного навчання. Вони мусіли бути занадто багато безпосередньо працювати поза школою. Щоправда, учні в більшості міських шкіл з цього погляду були поставлені в кращі умови. Ці школи складали «соцугоди» з фабриками й заводами, а останні дуже неохоче пускали до себе учнів, що заваждали робітникам працювати. Отже, міські школи більше часу приділяли звичайним шкільним заняттям, ніж виробничій праці.

Інше становище було сільських шкіл. Колгоспи і радгоспи в початку першої советської п'ятирічки дуже відчували потребу в робочих руках і були зацікавлені в праці учнів. Тому бували такі випадки, що учні сільських шкіл місяцями працювали на полі, не одержуючи за цей час жадних теоретичних знань. Пов'язання теорії з практикою залишилося для них фразою.

Комплексно-проєктна система, не даючи учням систематичних знань, виробляла у них поверховість мислення. Але цього мало. Учні брали на себе зобов'язання, що мали характер контролю над дорослими робітниками і колгоспниками (боротьба з прогулами, соцзмагання і т. п.).

Учні сільських шкіл під керівництвом учителів та комсомольців часто брали участь у «викачуванні» хліба у селян (вишукування збіжжя по коморах, у ямах, організація «червоних валок») і в розкуркулюванні їх. Цим вони, з одного боку, підготовляли страшний голод в Україні в 1932-33 р., а з другого — викликали у селян ненависть до шкіл і вчителів. Зрозуміло, який розлад вносило все це у відношення між дітьми і батьками, як деморалізувало населення.

Нарешті, ця система виховувала в учнів велику зарозумілість у відношенні до дорослих, посилювала дух «дерзання», що й раніш виховувався у советської молоді.

Зрозуміло, що комплексно-проектна система навчання в загальноосвітній школі мусіла була дуже негативно відбитись і на стані високої школи. Молодь, що вступала до неї, не була підготована до слухання серйозних наукових лекцій. Але і в самих високих школах у період 1929-1931 рр. мали деякий вплив ідеї комплексно-проектного навчання, що знижувало їх освітній рівень. Шкідливий вплив комплексно-проектної системи на високу школу продовжується й після ліквідації її, бо ще декілька років висока школа не одержувала від загальноосвітньої школи достатньо підготованих кадрів молоді. Тому із високої советської школи в цей період виходили часто люди в великим «дерзанням» і малим знанням.

Жалюгідні наслідки комплексно-проектної системи в галузі підготовки кваліфікованих кадрів звернули на себе увагу керівників комуністичної партії. 5. 9. 1931 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) про початкову й середню школу. В ній, як на головну хибу школи, вказано на те, що вона не готує достатньо грамотних людей для високої школи. Основну причину цього постанова вбачає в застосуванні в навчанні «метод, неперевіраних на практиці». Під цими методами партія розуміла в першу чергу комплексно-проектну систему, яку називає «методическим проектерством».

Система ця, таким чином, була зліквідована, а ті, хто підтримував її, особливо безпартійні педагоги, зазнали кари. Так сумно закінчився експеримент з комплексно-проектною системою.

Де причина такого скандального провалу комплексної і комплексно-проектної систем навчання? Головна причина цього — в самій природі більшовицької тоталітарної системи, заснованої на догматичній і антинауковій теорії марксизму-ленінізму. Більшевизм заперечує всяку волю, а в тому і волю думки. Тому все життя в СРСР, зокрема освіта, мусить розвиватись так, як цього вимагають «вожді» комуністичної партії. Ніяка справжня критика партійних наказів у СРСР неможлива, бо наслідком її стають арешти, заслання або й розстріл.

Тому, коли виходить якийсь наказ партії, партійні й безпартійні більшовицькі активісти не тільки виконують і перевиконують наказ, а прикладають зусиль, щоб його виконували й інші.

І так тягнеться до того часу, поки сама верхівка комуністичної партії не зрозуміє безглуздя наказу. Тоді вона б'є «отбой», змінює «генеральну лінію комуністичної партії» і шукає винних у тій шкоді, яку зробив наказ. І винними, як завжди, виходять не партійні бонзи, а рядові більшовики, найчастіше ж ні в чому неповинні безпартійні. Це саме сталося

і з комплексно-проектною системою навчання. Комплексна система була накинена підсовєтським педагогам згори. Коли й відбувались учительські конференції з приводу цієї системи, то завданням їх було з'ясувати педагогам, у чім полягає ця система і як її треба реалізувати в шкільному навчанні. Після виходу в світ програм ГУС-а, не було справжньої критики і в совєтській пресі. Більшість педагогів мовчала. А ті, що писали, як, наприклад, Іванов, виступали з пропагандою комплексової системи, як великого досягнення педагогіки. І тільки після 1927 р., коли були засуджені попередні програми, розгорнулась критика і в пресі. Не можна думати, що причина такого ставлення до большевицьких експериментів у галузі педагогіки полягає у відсутності в СССР добре освічених, кваліфікованих педагогів. Вони, безперечно, були, але мовчали або підтримували нерозумні большевицькі експерименти в наслідок терору.

А проте виникає питання: Чи крах большевицьких експериментів у педагогіці, що провадились протягом 8 років і коштували великої праці й коштів, є разом з тим крахом комплексної системи навчання у всіх її формах? Питання це набуває великої актуальності ще й тому, що не тільки большевики з 1931 р. повернулися до предметової системи навчання, а й тому, що ця система й тепер застосовується у виключній більшості шкіл вільного світу. Питання це стане перед українськими учителями і набуде не лише теоретичного, а й практичного значення тоді, коли Україна звільниться з московсько-большевицького ярма й почне розбудовувати свою національну школу.

Ми дотримуємося тієї думки, що погляди на систему навчання таких видатних педагогів, як Герберт, Ушинський, Ляй, Шерельман, Гасберг, Дьюї, Кільпатрик та інші, мають під собою основи. Предметова система навчання дійсно не відповідає особливостям мислення дітей молодшого шкільного віку, що має переважно конкретний характер. Крім того, предметова система в тій формі, в якій вона вживалась і вживається у більшості шкіл, дійсно відриває учнів від навколишнього життя та його практичних завдань і сприяє тому, що шкільне навчання часто набуває схоластичного характеру.

Отже, ми приходимо до такого висновку: комплексову систему слід застосовувати у навчанні дітей молодшого шкільного віку, приблизно до 8-9 років. Але застосовувати її слід не так, як застосовували большевики, а в кожному конкретному випадку рахуватись з особливостями мислення дітей і з тими завданнями, що стоять перед школою, уникаючи при цьому догматизму й шаблону. Зокрема, при навчанні дітей письма й рахунку не слід неодмінно зв'язувати його з комплексовими темами. Коли цього вимагають умови навчання, слід для навчання писання й рахунку відводити спеціальні години. Щодо комплексових тем, то їх треба насамперед брати з навколишнього життя, відповідно до інтересів дітей. Це не мусять бути неодмінно теми з трудової діяльності навколишнього населення, як це практикувалось у совєтських школах. Це можуть бути теми із життя природи або з життя самих дітей. В основному, ці теми мають бути визначені в шкільних програмах, що їх складають фахівці педагоги при міністерстві освіти, але поряд з тим треба дати ініціативу дітям, щоб вони самі ставили цікаві для них теми. В цьому відношенні слід використати погляди гамбурзьких педагогів Шаррельмана

і Гасберга, а також приклад деяких наших шкіл. Наприклад, у Полтаві 6-та школа ім. Стеценка в 1921-22 році застосовувала методу т. зв. навчання з нагоди, про яку ми згадували вище, і це дало дуже добрі наслідки.

Але в старших класах середньої школи, безумовно, мусить застосовуватися предметова система навчання. Вона дає учням можливість засвоювати здобутки науки у властивій їм системі й пляні. Большевицький експеримент доводить, що коли цей плян порушується, коли властивий дисципліні зміст штучно розривається на частини, у свідомості учнів утворюється хаос; крім того, саме викладання окремих дисциплін стає дуже трудним для педагога. Щодо учнів, то вони вже в період підлітків настільки розумово розвиваються, що при доброму викладанні засвоєння окремих дисциплін не уявляє собою для них якихось непереборних труднощів.

А проте перехід від комплексової системи до предметової мусить бути поступовим. Він має розпочатися, приблизно, з третього року навчання, коли у дітей помітно починає розвиватись абстрактне мислення. Щоб цей перехід був природним, слід перш за все пов'язувати по зможі зміст навчання з явищами конкретного навколишнього життя. Тут у великій послугі може стати принцип краєзнавчий. Особливо він придатний при вивченні елементарної географії. Вичаючи основні географічні поняття, учні мають часто робити екскурсії в навколишні місцевості, провадити під керівництвом педагогів дослідження, записувати свої спостереження, робити зарисовки тощо. Поступово коло знань учнів про рідний край поширюється. Починаючи з вивчення найближчих околиць школи, вони переходять до свого села чи міста, а далі до повіту й цілої держави. Принцип краєзнавства органічно пов'язується з принципом наочності, але останній мусить широко застосовуватись при вивченні всіх дисциплін. Тоді навчання губить абстрактний характер і стає приступним і цікавим для дітей.

При застосовуванні предметової системи навчання не тільки в молодших, а і в старших класах середньої школи, слід також використовувати думки Ляя про органічний зв'язок між дисциплінами. Зв'язок цей мусить бути природним і не порушувати внутрішньої системи окремих дисциплін.

Нарешті, слід пам'ятати, що одним із важливих завдань школи є розвиток в учнів ініціативи й творчих здібностей. Тому, застосовуючи предметову систему, слід використовувати американську методу проєктів, уникаючи перекирчувань, що були властиві советській школі в період 1929-1931 рр.

Шкільне навчання, як і всяка інша форма культурної діяльності, не може стояти на місці, і при нормальних умовах розвитку поступово удосконалюється. Поступ у навчанні є насамперед справою окремих педагогів, що мусять постійно працювати над собою, а також справою дослідчих педагогічних станцій і кабінетів. З огляду на велику вагу школи в житті нації, треба, щоб наслідки шукань окремих педагогів і дослідчих установ обговорювалися на педагогічних нарадах чи конференціях і оголошувались у пресі. Це повною мірою стосується і до систем навчання.

РОМАН КУХАР

АСПЕКТИ ДРАМАТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У СВІТЛІ ЧУЖОМОВНОЇ КРИТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В передмові до англомовного літературно-критичного підручника п. з. »Нарис сучасної драми« Томас Г. Дікінсон окремо відзначає: »Автор будь-якого твору, що має завдання накреслити історію певної мистецької форми, мусить розраховувати на безумовні обставини, що багато з тих прикмет, що надають творові уяви, життєздатности й краси, знаходяться поза межами засягу історичного критика«.¹⁾

Це, вправді, лиш лаконічне й доволі однобічне визначення характеру тих обмежень, із якими мусить рахуватися критик. Але й при всій своїй лаконічності воно ледве чи найсуттєвіше. Коли Дікінсон приймає за головну причину обмежень у праці критика, зокрема в рамках усесвітньої літератури, недосяжність лиш певних мистецьких атрибутів багатьох творів, маючи, мабуть, на увазі й неволодіння тим гомогенним комплексом, у якому знаходить вираз окремий мистецький твір даної національної культури, то це далеко не вичерпує самої суті визначення згаданих обмежень. Недосяжність, власне, самих мистецьких творів, а не лише специфічних їх властивостей, є, на нашу думку, найсуттєвішою причиною всяких обмежень, що з ними часто приходится зударюватися критикові світової літератури. Ця думка, дарма що здається парадоксальною, беручи до уваги високий рівень літературознавства в наш час, все ж таки знаходить красномовне підтвердження у ступені ознайомлення європейської академічної літературної критики з драматичною творчістю української поетеси Лесі Українки та в її оцінці. Приходиться мимохіть зробити прямий висновок, що зокрема драматичні твори нашої поетеси світовій літературній критиці, з малими винятками, таки недосяжні, бо, крім наявності порівняно небагатьох чужинецьких любителів її багатогранної творчости, офіційного літературно-критичного становища до її високо-мистецької літературної спадщини ще й досі у світовій літературі, зокрема в антологіях європейської літератури й драми, не зайнято.

Належну всебічну й об'єктивну літературно-критичну оцінку винні критики всесвітньої літератури не лише Лесі Українці індивідуально, але й взагалі переоченій та передсудно недооціненій українській літературі, що має внести стільки цінностей у скарбницю всесвітньої культури.

Яскравим прикладом недосяжности або свідомого чи несвідомого обійдення творів української драматургії і драм Лесі Українки, зокрема, може послужити зміст англомовного твору »Історія сучасної драми«, в редакції Б. Г. Клярка й Дж. Фрідлен.

У критичному розгляді »Історія сучасної драми« узглядна драматична література, крім західноєвропейських і позаєвропейських країн,

1) "An Outline of Contemporary Drama" by Thomas H. Dickinson, The Riverside Press Cambridge, 1927, p. III-IV.

теж країн східної, середньої та південної Європи. До розгляду останніх відносяться: російська, фінська, естонська, лотиська, литовська, польська, лужицька, чеська, словацька, угорська, румунська, хорватська, сербська, словінська, болгарська, грецька сучасної доби, албанська драми. Тільки для української драми немає відміченого місця, навіть хоча б, як це часто трапляється, у формі окремого підвідділу російської драми. Для повноти парадоксальності стверджуємо там же наявність статті Кляренса Менінга про лужицьку (венедську) драму, що є, далеко не дорівнюючи якістю українській драмі, продуктом невеличкого, вправді етнографічно окремішнього, проте національно не визначеного слов'янського племені.

У статті про російську драму п. з. «Росія», в тій же «Історії сучасної драми» Г. В. Дана закидає одному історикові літератури, певному кн. Мірському, що він у своїй розвідці про російську драму, поміщений у «Британській енциклопедії», заперечує існування будь-якого театру чи драми в старій Русі. Із критичного наставлення до некомпетентності літературно-критичного підходу Мірського могло б здаватися, що сам Дана подасть більш об'єктивну аналізу драматичної літератури російського комплексу. На жаль, про українську драму, хоча б інтегральну частину російської, Дана не згадує ні словом, зате ж драматичну продукцію підсоветського українського письменника О. Корнійчука включає нерозбірливо в індекс російської драми,²⁾ всупереч законам про національну приналежність літературного твору за принципом мови, в якій він написаний, в даному випадку, приналежність до української літератури. Про видатних українських драматургів, зокрема про Лесю Українку, не згадується взагалі. Говорячи про Гоголя, як російського драматурга, Дана вперше зустрічається з українською проблемою й нотиє, що Гоголь був сином українського драматурга-аматора, стільки всього.

А оксфордський «Провідник театру» Фелікса Гартнола, з 1951 р., під гаслом «Росія» згадує, очевидно, й Теофана Прокоповича, й Миколу Гоголя, проте навіть без ніякого пояснення про їхнє українське походження.³⁾

В іншій студії Б. Г. Клярка находимо у списку важніших драматургів, розміщених за національністю, окремий відділ п. з. «Російські драматурги», куди втягнуто, поруч М. Арцибашева, Н. Євреїнова, І. Народного, М. Салтикова-Щедріна, Ф. Сологуба, С. Степняка, А. Толстого, теж Лесю Українку.⁴⁾ В короткій нотатці про неї⁴⁾ вказується на її драматичну поему «Вавилонський полон», що існує в англійському перекладі Бехгофера.⁵⁾ В іншому місці цитованого твору, в розділі п. з. «Російська драма», маємо знову ж посилання на ту саму драматичну поему Лесі Українки, при чому, крім кардинальної й ноторичної помилки змішування російської драми з українською, робиться й іншу, — недостатню обізна-

2) В. Н. Clark, "A History of Modern Drama", N.Y.—London, 1947, p. 473—475.

3) *op. cit.*, p. 381.

4) В. Н. Clark, "A Study of the Modern Drama", N.Y.—London, 1925, p. 484.

5) Bechhofer, "Five Russian Dramas", New York, 1916.

ність з аспектами творчості й життя Лесі Українки; навіть її ім'я неправильно заподане, з Лариси зроблено Каріссу. Все ж таки з одного речення, що стосується Л. Українки, а саме, в такому звучанні: «Одну коротку драму української жінки (Карісси Петрівни Косач), відомої під псевдонімом Лесі Українки, маємо в перекладі»,⁶⁾ — можна зробити висновок, що в недостатчі перекладів кращих творів української літератури на світові мови, з одного боку, та в неспроможності поневоленої нації репрезентувати свої духові цінності у справжньому світлі, з другого, треба шукати причин необізнаності світової літератури з українським письменством. У приведених випадках можна рівнож констатувати, як у світі відомо й несвідомо збагачується російську літературу шляхом дискримінації української.

Подібних прикладів ототожнювання українських літературних зразків із російськими, піднюшення досягнень російської літератури коштом виключення, в національному й інтегрально-духовому сенсі, українського фактора, починаючи ще від «Слова о полку Ігореві» і аж до здобутків української національної літератури сучасної доби, можна наводити безконечну кількість.

Не краще стоїть справа відокремлення від російської та суттєвішого відзначення української драматичної творчості, як культурно-духового вияву національно-інтегрального процесу українського народу, в більшості чужинецьких енциклопедій, що займаються темою світової драми. Для прикладу годиться подати, що в «Американській енциклопедії» автор статті про світову драму, Франклін Н. Фернес,⁷⁾ з усіх українських драматургів виділяє лиш О. Корнійчука, не зважаючи на малу цінність його національно-мистецького внесення в українську драматургію. Та і його трактує під гаслом «Росія». З цього виникає ясно, що за джерело розгляду служила авторові виключно російська або ж советська література з її ноторичним запереченням чи нівеляцією окремих національних культур народів, поневолених політично й духово Москвою, із наскрізь тенденційним та невірним наświetленням. В кращому випадку, таким джерелом була література перестаріла й незорієнтована в сучасних культурно-національних аспектах поневолених Москвою народів східної Європи.

Щоб виробити собі погляд на тенденційне й крайньо фальшиве наświetлення творчості представників національних культур поневолених народів — советською критикою, вважаємо доцільним привести декілька прикладів. Отож, у «Літературній енциклопедії» автор статті під гаслом «Украинская литература», Л. Підгайний,⁸⁾ обговорюючи творчість Лесі Українки, викривляє, за советською схемою й марксистською ідеологією, дійсну суть Лесиних творів, підкреслюючи водночас моменти, що найменш характеристичні для її творчості. За Підгайним, Л. Українка в своїх творах «бичувала християнську мораль», виступаючи проти інтелігенції, що не поділяла її революційно-демократичних поглядів тощо; її драми мали б

⁶⁾ B. H. Clark, "A Study of the Modern Drama". 1925, p. 45.

⁷⁾ "Encyclopedia Americana" (1829 - 1951), Drama, "Russia", Franklin N. Furness.

⁸⁾ «Литературная Энциклопедия», Москва, 1939, «Украинская литература», Л. Підгайний, стор. 569-571.

вірізнятися, крім суспільно-проблемного унапрямлення, елементами публіцистики і т. д. Так же само підходить до трактування предмету і Є. Кирилюк у тій же енциклопедії, під гаслом «Леся Українка».⁹⁾ З усієї творчості Л. Українки для нього чи не найважливіше, що вона начебто «негативно ставилась до декадентів» (туди зараховується Грабовського, Кочубинського, Тесленка), «відійшла від лібералів, наблизившись до революційно-демократів», а її «творча метода, будучи близькою до романтизму, відрізнялася від декадентствуючих українських неоромантиків і символістів».

Однак, наскільки зфальшований, аж до нерозпізнання, духовий образ Лесі Українки в офіційному совєтському насвітленні, про те свідчить критично-біографічний нарис А. Дейча п. з. «Леся Українка».¹⁰⁾ Ми приневолені привести просторі цитати з тієї публікації, щоб указати на деякі характеристичні і трафаретні методи совєтської критики у фальшуванні літературної творчості й світогляду представників літератури неросійських народів виключно під кутом московсько-большевицьких інтересів.

Дейч вважає необхідним зфальшувати, насамперед, світоглядові позиції поетеси, намагаючись якомога більше підтягнути їх під совєтський стереотип. Ось як він доходить до своєї мети: «В другій половині 90-тих рр., — пише Дейч, — Леся Українка наблизилась до російських і українських марксистських кіл, зусильно вивчала класичні праці основоположників наукового соціалізму, і вся її творчість розвивалась під сприятливим впливом марксизму».¹¹⁾ (Підкреслення наше, — Р. К.). Зараз же після штучного пов'язання світогляду Л. Українки з марксизмом, підтягається її творчість, за звичною совєтською методою, під егіду російських духових впливів. Для реалізації своєї схеми послуговується Дейч такими вступними заввагами: «Передові українські письменники находились під могутнім впливом Горького. Справа тут не в наслідуванні окремих образів чи сюжетів, а лиш у тім ідейнім напрямі, що його надавав їхній творчості Горький, як воюючий пролетарський мистець».¹²⁾

Тут виразно диктується українській літературі другорядне місце у відношенні до російської, а водночас дається вираз зобов'язуючий совєтській формулі, за якою національні культури різних народів усередині Совєтського Союзу мають бути «національні лиш формою, натомість соціалістичні — змістом». Літературна творчість, що не дається втиснути в те Прокрустове ложе, підлягає рішучій інквізиції, про що говорить ясно в дальших фразах цитованого еляборату:

...»поети буржуазно-націоналістичного табору, Вороний, Олесь, Чупринка, Філянський і інші, були на припоні в західних і російських декадентів, оспівуючи трагічне осамітнення, сполучуючи песимістичні мотиви з націоналістичною ідеологією. Українські письменники-демократи викривали буржуазних націоналістів, вказуючи на реакційну, протинародну сутність їхніх творів. Леся Українка в літературно-критичних статтях виступала проти жерців «мистецтва для мистецтва»...»¹³⁾

Таке й подібне толкування сенсу творчості Лесі Українки продовжуєть-

⁹⁾ Там же, «Леся Українка», Е. Кирилюк, стор. 505-509.

¹⁰⁾ А. Дейч: «Леся Українка», Госуд. Изд. Худож. Лит., Москва, 1953.

¹¹⁾ А. Дейч: «Леся Українка», Москва, 1953, стор. 6.

¹²⁾ Там же, стор. 8.

¹³⁾ Там же, стор. 9.

ся в цілій публікації. Шляхом штучних пов'язань, недоречних вставок, у роді тих про Горького, з яким Леся Українка не мала ні духових, ані будь-яких інших зв'язків, автор намагається витворити уроєний образ єднання поетки з представниками російської літератури й осудження нею, начебто, своїх же патріотів-представників української національної літератури. Не про літературно-критичні наміри, а лише про пропагандивні йде авторові дотичної публікації. Це виходить чітко з його дальших міркувань: «Леся Українка разом з іншими демократичними письменниками піддержувала тісні зв'язки з передовою російською суспільною думкою і літературою. Вона твердо вірила, що тільки в союзі з могутнім російським народом і іншими народами Росії український народ завоює свободу і піде по шляху до соціалізму».¹⁴) Автор наочно фальшує ідейний зміст творчості Лесі Українки, що була насамперед скерована проти московської тиранії, за національне визволення України з московського ярма. Із дальшого речення видно ясно, з якою плутаниною понять у відношенні до світогляду Лесі Українки масмо справу в советському нарисі і в які суперечності з попередніми фальшивими ствердженнями попадає автор, коли йому, з черги, доводиться зробити ось який висновок: «Само із себе розуміється, що ні Олена Пчілка, що придержувалась націоналістичних реакційних поглядів, ані Драгоманов з його помірковано-ліберальним світоглядом, не могли сприяти розгортанню таланту поетки в демократичнім дусі...»¹⁵)

Штучне накопичування несуттєвих справ, їх наскрізь тенденційна інтерпретація, промовчування найбільш яскравих національних моментів творчості поетки й викривлене під аспектом московсько-советської ідеології наświetлення її постично-драматичної спадщини — така більш-менш загальна метода автора обговорюваного нарису.

Показавши зовсім невірну силуету Лесі Українки в світоглядомому сенсі, Дейч так же само викривив ідейний зміст творчості поетеси, зокрема творчості драматичної. Для нього драма «Адвокат Мартіян» характеристична тільки тим, що там «різко звучать атеїстичні мотиви і поетка вказує на нетерпимість і жорстокість християнства»;¹⁶) в «Осінній казці», згідно з Дейчом, поетеса викриває «реакцію»;¹⁷) у «Трьох хвилинах» Леся «протиставить прямому й ясному матеріалістичному світоглядові монтаньяра хитке метафізичне мислення жірондиста»;¹⁸) тут, м. ін., суєрується читачеві, начебто симпатії Л. Українки були на боці монтаньяра, хоч насправді було зовсім не так. Щодо драми «Богиня», то Дейч спроможний тільки сказати, що там «прозвучали чужі їй, в основному, тони націонал-лібералізму Драгоманова».¹⁹) До мотивів національної боротьби, національних антагонізмів між Україною й Москвою, що особливо грімко звучать в «Орії», звичайно, взагалі не займає становища, бо лиш один цей твір перекреслює всі попередні суєстії советського критика про промосковські політично-світоглядові позиції Лесі Українки. Про драматичну поему «Одержима», для якої ніяк не вдалося допасувати марксистської мірки, не згадується ні словом. Зате не занедбав Дейч згадати, що вже після

¹⁴) Там же, стор. 11.

¹⁵) Там же, стор. 17.

¹⁶) А. Дейч: «Леся Украинка», стор. 98.

¹⁷) Там же, стор. 88. ¹⁸) Там же, стор. 89. ¹⁹) Там же, стор. 129.

смерти поетеси знайдено один драматичний уривок — плян майбутньої Лесиної драми про грецького мудреця Теокрита; а згадав лиш тому, що цей просктований твір начебто був звернений проти християнської догматики.

Що таке пряме фальшування або тенденційне насвітлювання творчости Лесі Українки советською критикою не має нічого спільного з принципами літературно-наукової критики та суперечить повністю дійсному ідейному змістові Лесиних творів, в тому немає найменшого сумніву.

Щодо «україніки» в окремих західних енциклопедіях, наукових довідниках і інших того роду стандартних книгах, то тут, звичайно, справа трактування української літератури, як органічно-духового виявлення окремої української національності, з її типовими, не zdeформованими в советському кривому дзеркалі національними формами і чільними представниками, включно з Лесею Українкою, приймає куди позитивніший вигляд, значно об'єктивніше насвітлення.

В «Літературній енциклопедії» Джозефа Шіплек, виданій у Нью-Йорку в 1946 р., дуже цінною статтею на 7 сторін заступив Україну проф. Кляр-енс Меннінг. В італійському «Словнику літературних творів і персонажів», що появилася в 9-томовому виданні в Мілані, Україна належною мірою зарепрезентована проф. Є. Онацьким.

В обсягу фахової театральної-драматичної літератури появилася, напр., нещодавно у в-ві Мануеля Агілара в Мадриді книга еспанською мовою п. з. «Театро Мундіяль» (Всесвітній театр). Поміж 37 співробітниками різних національностей не бракує тут і українця, д-ра Д. Бучинського, що виготовив українську частину загального матеріалу. Книга енциклопедичного формату, презентує 1700 театральних творів (з 48 країн) цілого світу; 31-ою статтею заступлена українська драматургія. Книга ця являється дійсною, хоч ще не повною енциклопедією театральних творів, у якій чи не аперше — щодо самого відміченого їм розміру, і щодо ствердження їх інтегрально-українського характеру — найшли своє належне місце українські драматичні твори посеред творів світової драматичної літератури. Творчість 25 українських драматургів, включно з Лесею Українкою, показано в хронологічному порядку, починаючи від І. Котляревського й кінчаючи представниками українського модерного театру.²⁰⁾

Все ж таки українській драматургії та її чільним представникам відведено, зокрема коли авторство належить індивіду, до української національно-політичної проблематики чужинцям, дуже незначне місце, далеко неспівмірне питомій вазі предмету.

В «Британській енциклопедії»²¹⁾ напр., про Лесею Українку є лиш згадка у відділі «Українська література», що є підвідділом гасла «Україна», такого змісту: «В російській Україні найбільш видатними письменниками (на переломі XIX. і XX. ст. — Р. К.) були поетка Лєся Українка (псевдонім Лариси Квітки, нар. Косач, 1871-1913) і...» (Коцюбинський, — Р. К.).

В «Енциклопедії Колльєра»²²⁾ проф. Костянтин Андрусишин з університету Саскачеван у Канаді, член НТШ, дає просторішу нотатку п. з. «Ук-

²⁰⁾ Стаття д-ра Д. Бучинського: «З нашої еспанської українки», «Українець—Час», ч. 51, 18 грудня 1955.

²¹⁾ "Encyclopedia Britannica", 1952: "Ukraine: Ukrainian Literature".

²²⁾ "Collier's Encyclopedia", 1952: Ukrainian Literature".

раїнська література». Про Л. Українку автор пише: «Леся Українка (1871-1913) була поеткою слабого тіла, але кріпкого духу; її мужня лірика звучить неначе заклик до бою. Вона також писала драматичні поеми наскрізь класичного відлечатку». В цій самій статті К. Андрусишина читаємо про українську драму ось що: «Драматичне мистецтво (середньовіччя — Р. К.) взорувалося на загальних європейських зразках драм типу «Міраклъ» і «Мораліте». Своєю травестією «Енеїди» (1798) Іван Котляревський (1769-1838) дав початок сучасній українській літературі. Це був перший твір, писаний народною мовою, поскільки раніше письменники вживали церковно-слов'янської мови; він мав рівнож велике соціальне значення тому, що під маскою грецьких богів і їхніх стосунків із смертними автор показав у критичному світлі живий образ свого часу. Його оперета «Наталка Полтавка» (1819) вплинула на розвиток української драми, яка згодом досягла свого розцвіту в творах І. Карпенка-Карого (1845-1907), що писав під псевдонімом Івана Тобілевича, і М. Старицького (1840-1904)».

Коли ж іде про підручники історії всесвітньої літератури, хронологічні індекси важливіших появ на полі літератури й драматургії чи антології й хрестоматії та інші праці, де розбирається літературні питання в загальноєвропейських чи світових масштабах, обговорюється й класифікується внесення окремих національних культур та займається питанням їхніх взаємовідносин, взаємовпливів і їхньої питомої вартості, то справа репрезентації українського письменства й об'єктивна оцінка творчості його чільних представників виглядає найневідрадніше.

Напр., у праці «Автори двадцятого сторіччя і біографічний словник» Кунца й Гайкрафта (Нью-Йорк, 1942) немає ні згадки про Україну. В лондонському виданні 1951 р., в творі «Всесвітня драма», знову ж з-поміж українських драматургів згадане тільки ім'я Лесі Українки²³⁾

Словом, наше письменство не діждалося ще відповідної репрезентації на міжнародному відтинку. При тому вражає факт, що критерієм репрезентації того чи іншого твору на міжнародному форумі літературно-критичного розгляду не є виключно їхня мистецька вартість. За доказ того може послужити наведений раніше приклад організації матеріалу в «Історії сучасної драми». Так же справа стоїть у багатьох інших працях, зокрема і в «Нарисі сучасної драми» Дікінсона. Теж і в цьому посібнику в індексі загальних досягнень на полі драматичного мистецтва в різних європейських та позаєвропейських країнах ім'я України пропущено. Ні один український драматург туди не попав, не попала туди й Леся Українка, дарма що відзначені там і куди нижчої мистецької вартості імена. Приймаючи до уваги хоч і відокремлені, а все ж таки нерідкі голоси високої чужинецької оцінки у відношенні до багатьох творів української літератури, такий невідрадний стан викликає виправдане застереження проти дискримінації української літератури.

Варто навести ще слова високої оцінки літературної творчості Лесі Українки, що походять від двох видатних чужинецьких літературознавців, Кляренса Меннінга²⁴⁾ й Персівала Канді, на те, щоб усвідомити собі, яке почесне місце в світовій літературі могла б зайняти творчість нашої по-

²³⁾ Стаття д-ра Д. Бучинського: «З нашої еспанської україніки», «Українець—Час», ч. 51, 18 грудня 1955.

²⁴⁾ "Spirit of Flame", New York, 150; Foreword: Clarence A. Manning, p. 15.

етки, якщо б її простудіюванням поцікавилась світова критика такою мірою, як це вчинили згадані автори. Клярєнс Меннінг, напр., пише, що Л. Українка «була майстром поетичного мистецтва; в технічному розумінні — літератором найвищої якості; жінкою, наділеною геніяльністю. З її знанням і оцінкою європейської літератури вона була спроможна усвідомити характер літературного розвитку й насадовити на українському ґрунті ті здобутки й традиції, що виправдались за кордоном, одначе без будь-якого нанесення тим шкоди своїй власній індивідуальності й мистецьким талантам. Вона була в найкращому розумінні слова — освіченою поетесою. Її твори — це процвітання українського генія, але при тому вони мають іще ширше значення. Вони є висловом думки культурної й освіченої жінки, що репрезентувала те сприйняття універсальних ідеалів цивілізації, які є єдиною надією людства в двадцятому сторіччі».²⁵⁾

Чи не найбільш характеристичний і позитивний чужинецький відзив на адресу нашої поетки належить Персівалу Канді. «До цих двох імен (Тараса Шевченка й Івана Франка — Р. К.), — пише Канді, — треба конче додати третє, що належить жінці, Лесі Українці, поетесі рідкісного ступеня освіти, що поєднала знання фахівця поетичної техніки, була знайома з головними європейськими мовами й літературою (включно з англійською), визначалась необмеженою уявою, гостротою психологічної спостережливості й силою та енергією виразу, в чому не перевершила її ні одна письменниця, що добула собі ім'я в західній літературі».²⁶⁾

Як порівняємо ту високу оцінку, що її дають К. Меннінг і П. Канді Лесі Українці в книзі «Дух полум'я», з отим промовчуванням, плутаниною термінів, свідомим або несвідомим перекручуванням фактів, більшою чи меншою ляконічністю, з якою обговорюються питання, пов'язані з українською духовою культурою й її чільними представниками взагалі, з Лесею Українкою зокрема, як оцінимо питоме місце української літератури у взаємовідносинах з усесвітньою літературою — в наукових, літературно-наукових і загальних літературно-критичних працях міжнародного значення, то тоді доведеться зробити ось який висновок: твори української духової культури, зокрема з обсягу історії нашого письменства, не зважаючи на їхню високу мистецьку вартість, є все ще недосяжні офіційній фаховій світовій критиці. Головною перешкодою в освоєнні світовою критичною літературою різномірних аспектів української культури, з одного боку, як і вільного розвитку української формою та змістом — національної культурної творчості, з другого, є обставина бездержавності українського народу. Впарі з цим, згідно з політичною стратегією головного окупанта поневоленої України — Москви, що націлена на цілковиту русифікацію всіх уярмлених нею неросійських народів, духовна творчість українського народу є піддана найбільшому внутрішньому гнітові. Всі найцінніші культурні здобутки, що їх серед таких крайне несприятливих умов вдалося українському народові все ж таки досягнути, зустрічає концентрована московська обструкція назовні. Завданням московської інквізиції проти української національної культури є заглушити за кордоном її вільний голос, применшити її значення на міжнародному форумі, а в крайньому випадку — показати твори української духової культури як

25) Ibid., p. 16.

26) Ibid. Percival Cundy: Introduction, p. 18.

російські експонати. Історичний досвід виявив, що досі Москва зразково вив'язувалася з цього плянованого на далеку мету, хоч і малочесного завдання.

Тому наявність високоякісних перекладів перлин української літератури в чужих світових мовах — що, так як досі, є ще недостатньо розв'язаною проблемою — була б великим поступом на шляху до засвоєння й належної оцінки українських культурно-мистецьких здобутків світовою критикою. В міркуваннях про добір кращих творів української літератури для використання їх з указаною метою, твори Лесі Українки, з причини своєї великої мистецької вартості й універсального значення, повинні б найтися на одному з перших місць. Англomовний том вибраних творів (поезій і драм) Лесі Українки п. з. «Дух полум'я», що його зладив з ініціативи американсько-української організації д-р Персівал Канді, є насправді першою значнішою спробою познайомити англomовний світ з постаттю тієї героїні літератури, що своєю творчістю, може, більшою мірою, як будь-який інший письменник, пов'язує проблеми свого народу з світовими проблемами, свою ж літературу й драматичне мистецтво — з усе-світньою літературою й драмою.

Належить підкреслити, що поетично-драматичною творчістю Леся Українка дала яскравий вияв своїм культурно-духовим і інтелектуальним інтересам, що йшли назустріч єднанню з культурою західної Європи й до її джерела, античної й ранньохристиянської цивілізації. Цей напрям не міг мати нічого спільного з варварськими, своєю суттю матеріалістичними, аморальними й нігілістичними атрибутами московських духових традицій, що, нормальним порядком, вилилися в советську марксистську доктрину. Торкаючись відносин між російською й українською літературами, Кляренс Меннінг слушно пригадує, що первісний поштовх для виникнення сучасної російської літератури вийшов з боку України (напр., роля Тeofана Прокоповича в реформах Петра I на полі культурної діяльності).²⁷⁾ Сьогодні нам ясно, що, як і не були відносини між українською й російською літературами в сучасному й минулому, то на долю української літератури випало, що вона впродовж усіх часів дала російській літературі більше, як будь-коли від неї отримала.²⁸⁾ Згодом, забувши лекцію своїх духових майстрів, російські інтелектуалісти, в силу своїх природжених і набутих інстинктів, пішли своїми власними шляхами, відмінними від культурно-духових зразків, що випромінювали з України. І склалося таке парадоксальне становище, що вже вnedовзі, як відзначає Меннінг, російська інтелігенція, що схлибляла Гоголеві й використала його на свій лад, нараз сприйняла як визов, що ні з цих, ні з тих знайшовся в світі український поет Шевченко. Недаром російський критик Белінський скеував свої тиради проти «Шевченкових зусиль зробити молоросійський диалект літературною мовою».²⁹⁾

У зв'язку з цим стане ясно, чому з такою люттю й неприхованою ворожістю накинулася десятиріччя згодом російська критика типу Белінського на появу «Блакитної троянди», молодечої драми Лесі Українки. Бо тут

²⁷⁾ Clarence A. Manning: "The Relation of Russian and Ukrainian Literature" (The Ukrainian Quarterly, Vol. VIII, No. 3, Summer 1952), p. 202.

²⁸⁾ Ibid., p. 207.

²⁹⁾ Ibid., p. 204.

був поставлений дальший рішучий крок. Українська побутовщина, яку, у вимушених російською цензурою рамках, як негрізну для цілості імперії, російський літературний світ звик був уже толерувати, звільнила місце нежданим здобувцям, що прямували на захід, та ще й у світ високих ідей і незвичних соціальних проблем. А що найтірше, цей новий літературний зворот української письменниці був черговою спробою духової емансипації від вимушеного впливу російської літератури. Драма Л. Українки була тим передвісником справжніх українських літературних інтересів, що опісля оформилися в літературно-духовому гаслі «Геть від Москви». Таке нове поставлення справи здалося тогочасним російським критикам знов таки загрозливе для цілості «єдиної-неподільної».

Такий виразно скристалізований ідеологічний напрям узяла поетеса щойно в пізніших своїх драматичних творах. А в стадії творення «Блакитної троянди» можна говорити покищо про спробу розриву з панівною тоді в українській літературі побутовщиною.

Це не є без значення, як пише Меннінг, що Леся Українка почала свою літературну творчість перекладами з Гайне, а згодом упродовж усього свого короткого, але ж страждального життя, вносила в українську літературу нові інтерпретації великих тем європейської літератури з точки погляду поневоленого народу. Небагато в її творчості, крім «Лісової пісні» і «Боярині», мало пряме відношення до українських тем. Вони, хоч і виводились головне з античного світу, проте насправді виявились пророчими у відношенні до положення її батьківщини й майбутніх подій, бо, знову ж таки, вони мали в собі аромат великих європейських ідеалів цивілізації й культури.³⁰⁾

Ці ідеали проходили червоною ниткою майже в усіх творах Лесі Українки, а в її віршованих драмах осягнули недосяжних вершин в українській літературі до і після її часу.

Охоплюючи в цілому аспекти літературно-драматичної творчости Лесі Українки на тлі її доби, при наявності прикметного їй усе вітчизняного клімату й маркантно запечатаної в усіх її творах атмосфери загальноєвропейських духових інтересів, справедливіше буде говорити про вічно-живе єднання, духове в'язання поетеси з європейською літературою, що було чимсь органічним у світосприйманні Лесі, як про обставину тих чи інших літературно-духових течій, що, начебто, мали рішальний вплив на окремі періоди її творчости.

Чи своєрідними компонентами її драматичної спадщини буде дух суворої античної трагедії, чи нотки волелюбної романтичної музи, а чи новітнє мистецьке підсоння, що знаходиться ще в незавершеній стадії й у символах шукає способу нового виразу, істотним для її творчости буде одне: драми Лесі Українки становлять невід'ємну ланку в тім соліднім, стараннім і наскрізь серйознім мистецтві, що його давно почав був великий візіонер, старий Есхіл, і яке передавали з роду в рід його гідні наслідники, драматурги духового аристократизму й ідеалістичного світогляду на найшляхетнішому універсальному підложжі.

³⁰⁾ Clarence A. Manning: "The Relation . . ." (Ukrainian Quarterly, Vol. VIII, No. 3, Summer 1952), p. 205 - 206.

В. ДЕРЖАВИН

»КУЛЬТУРНІ ОСЯГИ« СОВЕТСЬКОГО ТЕАТРУ

(Фарса Маяковського знову на московській сцені)

Не без подиву дізнаємось, що т. зв. «комедія» чи то «драматична сатира» В. Маяковського «Клоп» («Блошиця») у грудні м. р. знову з'явилася в Москві на сцені — і то з виразним театральним успіхом. Справа в тому, що широко відомий советсько-російський поет Владімір Маяковський, той зразок відданості большевицькій «генеральній лінії» в літературі (що йому, проте, не завадило скінчити 1930 р. самогубством із суто особистих мотивів), кількаразово брався був за останніх років життя та «творчості» теж і до прозової драматургії, що, однак, скрізь виявлялося цілковитим фіаском. Навіть стосовно до його драматичного первотвору — отого «Клопа» (перша вистава в Москві 1929 р.) — дуже й дуже прихильна до автора большевицька преса свідчила хібащо про половинний «успіх із поваги»: а на самій сцені це був взірцевий провал, хоча за інсценізацію «Клопа» подбав не хто менший, а «сам» Всеволод Меєрхольд, провідний советський режисер 20-их років. І хоча Маяковський відразу ж по своїй смерті був канонізований у характері бездоганного «большевицького поета»,¹⁾ його драматичні твори впродовж 25 років, наскільки нам відомо, більше не з'являлися на сцені — принаймні, в Москві та Ленінграді.

Тож насувається питання, чим пояснити маркантну різницю між сприйняттям тієї самої п'єси чверть сторіччя тому і тепер. Негативна оцінка 1929 р. може ще й сьогодні бути засвідчена перебуваючими на еміграції безпосередніми свідками; а позитивну оцінку 1956 р. підкреслюється, між іншим, і в західній пресі (напр., у паризькому щоденнику «Фігаро» від 20 грудня м. р.).

Слід насамперед узгляднити, що «Клоп» — це ніяка літературна п'єса, ніяка «комедія», але досить таки примітивна фарса, в якій пласкі дотепи, втерте моралізування (саме з себе зрозуміло, з погляду «пролетарської клясової етики») та циркоподібні вихиляси марно намагаються приховати зовнішню вбогість і внутрішню порожнечу драматичної дії. Іде в ній про молодого комуніста Петра Прісіпкіна, який має собі вже досить із того «пролетарського» способу життя, а через те одружується з дочкою такого собі Давида Ранесанса, «заможного» власника фризєрні (дія відбувається 1926 р., коли розпочата 1921 р. «нова економічна політика» — т. зв. НЕП — ще якоюсь мірою толерувала дрібні та найдрібніші приватні підприємства «соціально незначної» питомої ваги). Звичайно ж, Прісіпкін підпадає при цьому під усі спокуси «дрібнобуржуазного» середовища, він навіть учитись танцювати — що в очах авторового большевицького «пуританства» дорівнюється крайньому ступеневі

1) Він за юнацьких часів належав до фракції Російської соціал-демократичної партії, але, вийшовши з неї ще перед 1-ою світовою війною, більше до неї не повертався.

морального розкладу — він узагалі з помітним задоволенням пристосовується до «буржуазного» комфорту, а зате дає своєму майбутньому тестеві до розпорядження свій партквиток і свої партійні зв'язки.²⁾ Ці гротескові імена того тестя і самої нареченої — Давид і Ельзевіра Ренесанс — виразно вказують на їх жидівське походження, — не має великого значення, бо відповідні антисемітські тенденції лишаються в п'єсі хібащо нерозгнорненими натяками: антисемітизм до літературного фаху Маяковського засадничо не належав.

Отож у квартирі зазначеної вище родини Ренесанс виникає під час весільного бенкету п'яна бійка, що спричиняється до пожежі, і цілий будинок згоряє разом з усіма учасниками дії — за винятком самого Прісіпкіна, чие непритомне, проте живе тіло щойно по 50 роках (себто 1976 р.) археологи знаходять у пивниці під згорілим будинком, де він, потрапивши під час пожежі під діяння пожежної помпи, перебував у середині льодової брили у замороженому стані. Природна річ, медики негайно призводять його до «анабіозу» та повної свідомости, проте відразу ж виявляється, що він до «нового побуту» людського аж ніяк не пасує: мовляв, 1976 р. ціле людство є вже вповні скомунізоване та «зраціоналізоване», воно не знає ні турбот, ні пристрастей, і взагалі ніяких особистих почуттів; життя людське перетворилося на життя по-наддвімезійного мурашника. Прісіпкін, проте, лишається і далі при своїх «дрібнобуржуазних» зацікавленнях початку ХХ-го ст. Він п'є, курить, лається, співає сентиментальних пісень, акомпаніюючи собі на гітарі, ба навіть жадає — жах чути! — віршів і белетристики для читання, чого в новому «соціалістичному суспільстві» взагалі не існує. А скільки поведінка та маніра мислити Прісіпкіна виявляється «заразливою» — навіть починають траплятися випадки закоханости, то його піддають суворій ізоляції та замикають, вкупі з гітарою та пляшкою горілки, в спеціальну клітку «музей історії людства». В клітці він проводить час по-своєму — п'є та співає, — але найбільше розради дає йому блоцниця, яку він знайшов у власному, ще «передпотоповому» одязі і яку він «саможертвовно» плекає, як символ «доброго старого часу». Це, власне кажучи, все.

Для літературної «якості» цієї низькопробної писанини не варт втрачати слів. Але в чому полягає політичний сенс цілої фарси? Бо ж вона, очевидно, мала правити за політичну сатиру, скеровану проти гаданого «буржуазнення» компартії, а зокрема партійної молоді. Чи таке «буржуазнення» справді існувало всередині «большевицької зміни» за другої половини 20-их років, і чому скерована проти цього п'єса мала досягти саме натеper значного театрального успіху?

Слід насамперед мати на увазі, що за советсько-партійним жаргоном, «буржуазнення» (чи то, за улюбленим виразом Хвильового та інших «націонал-комуністів», «обмішанення») означає не що інше, як досить самозрозумілий потяг до культурніших і гідніших людини форм життя, аніж ті, які здатна запровести всередині Советського Союзу «чисто

2) В остаточній редакції п'єси партквиток Прісіпкіна перетворився, згідно з категоричною вимогою советської цензури, на скромний профспілковий квиток: недолуге маскування, яке напевно не заховало авторового наміру ані від жадного глядача чи читача.

пролетарська ментальність» — так у духовій, як і в матеріальній галузі, адже згідно з «ортодоксальною» концепцією Маяковського, кожен партієць, який зважає на стан своїх нігтів, або ж не тільки купує собі краватку, але й вибирає її, тим самим зазнає небезпечної «обуржуазненості». Такого роду «обуржуазнення», певною мірою, мало місце серед партійної молоді завжди, але перед 2-ою світовою війною його значно приборкувалось масовими партійними чистками 20-их років і кривавим терором 30-тих. По смерті Сталіна ці гальма — стосовно до партійних, зокрема до московських (етнічно російських) партійних кіл помітно послабили, і культурний престиж «Заходу» стоїть навіть усе-редині советсько-російської компартії — власне, незалежно від політичних поглядів — вище, ніж будь-коли. Чому ж виразно «антизахідня» сатира Маяковського була сприйнята в Москві позитивно?

В західній пресі не бракує голосів, що з цього приводу хочуть повірити — або хочуть, щоб інші повірили — в якусь «посмертну реабілітацію» Прісіпкіна: мовляв, сьогодняшня московська театральна публіка з недвозначною симпатією вбачає в Прісіпкіні свого роду мученика загального потягу до культури, висміває і засадниче відкидає звеличуваних Маяковським советських робітників. Проте, це — цілковите безглуздя, якого може допуститися лише той, хто взагалі не знає тексту «Клопа». Маяковський так беззастережно зобразив свого комічного «героя» Прісіпкіна брутальною і безсумлінною звірєю, так обтяжив його підлотою та дурним нахабством, що цей сценічний образ за найкращого бажання не надається ні до симпатії, ані просто до серйозного сприйняття.

Питання роз'яснюється далеко простіше. Наприкінці 20-их років у Москві ще існувало щось подібне до суспільної opinio — принаймні, в театральній галузі, де від п'єси вимагалось не лише певного наставлення супроти соціальних, коли не політичних чергових питань, але й деякого мінімального мистецького рівня; і саме через те писанина Маяковського була 1929 р. рішуче відкинута московською театальною публікою, яка ще пригадувала собі кращі часи Чехова і Л. Толстого, Станіславського і Вахтангова. Але сьогодні ні ідейний зміст, ані мистецький стиль п'єси для московського глядача нічого не важать; він бо не шукає в театрі нічого, крім примітивної розваги та сміховинки, сміється, де треба, і нічого собі при цьому не думає. Найжахливіший занепад театральної і всякої іншої культури!

Отже, тим часом як національно-культурні осяги неросійських народів в СРСР, попри большевицький терор і московську русифікацію, все ж таки, принаймні, з частковим успіхом борються за самозбереження, — якраз російське «культурне вогнище» в самій Москві дедалі очевидніше підпадає під маразм і стагнацію; більш того, — під найганебнішу деградацію, яка, звичайно ж, ніяк не суперечить розперезаній шовіністичній «всеросійській» пропаганді большевицьких спадкоємців сталінізму, а навпаки, відповідає до неї, як два боки тієї самої тканини.

Ще одна риска, яка характеризує собою сьогодняшній рівень советсько-російської «театральної культури».

В одному з ленинградських театрів була прийнята навесні ц. р. до вистави п'єси одного сучасного угорського драматурга в перекладі та «адаптації» відомого в театральних колах російського літератора А. Гор-

ського. Але вже розпочаті репетиції перервав судовий процес: професійна перекладачка товаришка Рябіна оскаржила Горського, оголосивши, що переклад і редакція згаданої вище п'єси цілковито належать саме їй, а Горський, згідно зі складеною між ними угодою, перебрав був на себе лиш суто «організаційну» роллю — дати своє ім'я, «проштовхнути» п'єсу до репертуару, забезпечити позитивний відгук у пресі і т. ін., за що й мав одержати рівну половину гонорару та тант'єми, проте зволів залишити всі гроші собі.

Випадок, звичайно, дрібний і такого роду, як це подеколи трапляється в значно культурніших за СРСР країнах. Цікаво, проте, що вже на прелімінарному розгляді справи у відповідній «арбітражній комісії» Горський був змушений визнати, що він не знає ані слова по-угорському, як, зрештою, і по-італійському, хоча вже встиг опублікувати під своїм ім'ям переклад одного італійського роману. Так само «легко» він фабрикував і друкував «свої» переклади з німецької мови, з чеської, із словацької, з литовської, з української ба навіть з гебрейської! За своїм власним визнанням, він володіє самою лише російською мовою та ще трошки польською.

Коментарі, як то кажуть, зайві.

ПЕТРО КІЗКО

ТОПОЛИНА ДАЛЬ

Замріялась даль тополина,
А з нею замріявся я.
Далеко моя Україна,
Далеко земляця моя.
І вірити серце не хоче,
Що близькість не прийде ясна.
Воно щохвилини шепоче:
Розлуки мине далина.
І будемо разом ясною,
Своєю дорогою йти.
Землею їти дорогою,
Якої не знають світи.
Не буде ні в кого печалі,
Великі всміхнуться й малі.
На власному ґрунті розталім,
На власній розквітлій землі.

І стануть близькими долини,
І гори, і ріки, й ліси.
І спів у гаю солов'иний
На всі задзвенить голоси.
О, серце, хай правдою стане
Твій шепіт — надія ясна.
Хай сонце засвітить весняне,
Хай прийде чекана весна!
Хай кожному радістю буде
Блакиттю гантований день.
Нехай не печаляться люди,
Не знають скорботи віде!
Замріялась даль тополина,
А з нею замріявся я.
Далеко моя Україна,
Далеко земляця моя.

1957.

ПРОФ. ДАМ'ЯН ГОРНЯТКЕВИЧ

Дійсний член УВАН

УКРАЇНСЬКІ МИСТЦІ В АВТОБІОГРАФІЯХ

(Продовження, гл. ч. 2/38 ц. р., ст. 175-186)

(6)

Василь Кричевський хвилював комуністів своїм невгнутим становищем на своїх позиціях, і тому його арештовано ще раз на основі доносу кераміста Березовського, що задумував стати директором інституту. Але, після розгляду цієї справи, Чека все таки й цим разом звільнила його.

Від 1920 р. проф. Кричевський перебував зі своєю родиною серед сільської природи на Київщині. Життя на селі мало перш усього одне важливе значення, — там було легше роздобути харчі; зате люди села були виставлені на більшу небезпеку, ніж мешканці міст. Але все таки й сама природа успокоювала нерви нашого мистця й заохочувала його до творчої праці. Після стихійних нещасть, які його постигли в 1918-1919 рр., він, потрясений до глибини душі втратою цілого свого мистецького дорібку, остиг дещо в своїй творчій енергії. Та згодом знову розбудилася в ньому туга за малярством, і цієї туги не могла пригасити ніяка сила. Від тієї пори наступила тільки ця зміна, що він облишив дотогочасну акварелеву техніку, яку, зрештою, допровадив до справжніх вершин, і зупинився в малярстві на олійній техніці, орудуючи вже не пензлями, а мастахином, тобто ножиком до збирання фарб. Саме ця техніка вимагає великої вправи; вона полягає на підборі якнайчистіших тонів, на досконалому орудуванні мастахином, не нехтуючи рисунковими прийомами. Та Василь Григорович, як архітект і як маляр, допровадив рисунок до віртуозності, й кожний його мазок був зв'язаний з рисунковою основою. В своїх осягах і на цьому полі В. Кричевський дійшов до такої незвичайної вправи, що, вибравшись, напр., на прогулянку пароплавом, він виготовляв цілу серію картин; вони поставали наче на кіновій стрічці в черговому порядку, фрагмент за фрагментом, творячи замкнену цілість.

Тут годиться згадати, що, після спалення будинку проф. М. Грушевського, знайшлися серед тодішньої української еліти люди, що пожертвували мистцеві й його дружині деякі праці з першої доби його творчості. Так, сестра М. Грушевського, Ганна Сергіївна Шамрай, що мала в себе більше як 50 образів Василя Григоровича, передала в дарунку п. Івгині Кричевській декілька акварель, які він виконав ще в 1894-95 рр. Також Олександр Грушевський, брат проф. Михайла, мав у своїй збірці біля пів сотні картин Василя Григоровича; ще більшу колек-

цію його праць придбала Н. Янковська, вдова по губернаторові Волині, що жила до революції в Києві, її збірка творів Кричевського охоплювала 115 зразків. Проф. Кричевський показував мені ще в 1943 р. у Львові пару картин, що постали перед 1914 р. Отримавши в дарунку від приятелів, мистець устиг вивезти їх зі собою на еміграцію.

III

Третя доба творчості Василя Кричевського охоплює 30-літній шлях його дальшого життя. Початок цього періоду відзначило наше громадянство в Києві доволі урочистим актом, влаштовуючи йому ювілейне свято. Ще в 1920 р. засновано в Києві Архітектурний інститут, і Василя Кричевського запрошено прийняти в цій установі професорську катедру. Саме з ініціативи мистецьких кіл Києва, далі при співучасті професорів цього інституту і, врешті, учнів нашого мистця, відзначено 50-ліття з дня народження В. Григоровича. В ряді промовців виступив професор Київського університету Григорій Павлуцький, відомий історик українського мистецтва, що, хоч зламаний віком і затяжною недугою, прийшов на це свято, щоби привітати заслуженого мистця. Не менш сердечно виявили свою вдячність та пошану своєму улюбленому учителеві й самі студенти.

В. Кричевський ще до вибуху революції розгорнув широку діяльність як визначний архітект. До цілої низки його праць на цьому полі, після тріумфу в Полтаві, належать три проекти на будову шкіл для Чернігівського Земства, й саме на їх зразок були побудовані також інші школи в Чернігівщині; відтак постав проект школи ім. Сергія Грушевського (батька Михайла) в Куренівці, далі Народний дім у Лохвиці й будинок військового клубу в Києві (на розі Олександрівської вулиці та Кріпосного завулка в Липках). Революційні події перешкодили в реалізації цього останнього проекту, й ту споруду доведено до кінця щойно в 1924-25 рр.

В слід за педагогічною діяльністю в інституті, В. Кричевський, не зважаючи на дуже несприятливі умови большевицької дійсности, розвинув доволі широку активність як передовий український архітект. Комуністичний уряд замовив у нього проект на будову музею Тараса Шевченка в Каневі, а, після затвердження плянів, доручено йому реалізацію цієї споруди.

Оцю працю Василь Григорович виконував при допомозі свого учня Петра Костирка. Шевченківський музей мав у первісному пляні чимало спільних рис із будинком Полтавського Земства, а під декоративним оглядом навіть перевищував попередній твір. Але члени большевицьких урядових комісій оспорювали проект за різні «ухили», а його автора засипали закидами й змушували щораз змінювати та спрощувати нарис. Проф. Вадим Щербаківський писав у своїх спогадах про В. Кричевського («Визвольний Шлях». за 1954 р., VIII, ст. 64), що один із

партійних будівничих, Машков, помістив у московському часописі статтю з наклепом, мовляв, українські націоналісти намагаються провести заборонені більшовиками елементи в замаскованому вигляді, — бо у зовнішньому вигляді будівлі він з острахом побачив знам'я хреста. Ця «критика» більшовицького прислужника спричинила доволі довгі дискусії, низку засідань будівельної комісії. Тяганина тривала повний рік, аж врешті якийсь член цієї тупоголової колегії завважив, що, на його думку, загальний зарис будинку схожий більше на молот, ніж на хрест, і цей голос мав рішальне значення. Цей епізод можна б назвати навіть комічним, коли б він не був насичений понурим трагізмом. Результат усіх цих негодувань, підозрінь і повної духової пустки був такий, що будинок музею залишився зразком інтернаціонального примітиву, позбавлений якихнебудь стилевих прикмет, що видавалися комуністам небезпечною українською пропагандою. Це спонукало Г. Радіонова, автора статті про В. Кричевського,¹⁴⁾ зайняти в цій справі дуже здецидоване становище: «Ворогам не вигідно було, щоби розвивалася національна культура України, як і її культура взагалі». Треба було мати велику хоробрість, щоби в більшовицьких умовах виступити в пресі з такою відважною критикою! А далі Радіонов писав: «Зате своєю внутрішньою обробкою будинок значно багатший від свого полтавського попередника. Тут, навіть трохи порушивши меморіальну інтимність, архітект дав волю своїй творчій фантазії. Підкорена загальній гамі, орнаментация тут значно більш культивована, ніж у полтавському будинку, носить риси дальших шукань. Це свідчить про те, як безмежно можна змінювати народні форми, не перетворюючи їх у трафарет».

Праця над виготовленням будинку музею в Києві тривала від 1932 до 1937 р. Ще раніше В. Кричевський проектував унутрішнє оформлення музею Т. Шевченка в Києві.

В 1937 р. відбувся в Москві всесоюзний з'їзд архітектів. У Києві в союзі архітектів при виборах делегатів найбільшу кількість голосів отримав Василь Григорович. Це не лежало в плянах місцевих партійних архітектів, і вони під якимсь маловажним претекстом домагалися нового голосування. Але і в другому голосуванні В. Кричевського вибрано першим делегатом, і він виїхав на з'їзд із групою видатних київських архітектів. Головною темою всіх виголошених на тому з'їзді доповідей і промов була — відповідно до партійного курсу під цю пору — проблема створення нової архітектури, «соціалістичної за змістом і національної за формою». А національна форма це було якраз те, за що довгий час дорікали Василю Григоровичу за більшовицької влади. На прощальному бенкеті при закінченні з'їзду група лєнінградських архітектів на чолі з відомим новатором Весніним вшанувала В. Кричевського врочистою промовою і тостом на його здоров'я. Це мало поважне виховне значення для

¹⁴⁾ Г. Радіонов: В. Г. Кричевський. До характеристики творчого шляху. «Образотворче мистецтво», Київ 1940, липень, ст. 3-12.

київських архітектів, що так часто недоцінювали заслуги свого сеньйора, а не раз і поборювали його. Київські партійні архітекти не могли вибачити В. Кричевському його переваги над ними, а також і цього, що він, хоч і не був членом комуністичної партії, попри всю свою скромність і безпретенсійність, здобув собі признання з боку фахівців, куди визначніших, ніж вони самі, з усім їхнім кар'єризмом.

Черговим досягненням Василя Григоровича на терені Києва було оформлення приміщення Історичної секції в будинку Української академії наук. Він виконав для цієї секції теж вісім картин із циклу «Старий Київ». До них належали: 1) Ярослав вал; 2) Золоті ворота; 3) Пошта 1830 рр.; 4) Брама Заборовського; 5) Перша академія; 6) Фонтан Самсона на Подолі, крім двох інших. В цій же секції приміщено також шість композицій Ів. Холодного зі збірки, збереженої в його дружини; були це композиції до «Слова о полку Ігореві».

В цій добі В. Кричевський присвятив чимало уваги графіці. Однак між його графічними працями з попередніх літ і тогочасними завважуємо характеристичну різницю: наш мистець вийшов уже зі сфери зацікавлень зразками барокка, а перейнявся тим разом студіями над декоративними елементами, зачерпненими з українського народного мистецтва, аж врешті вступив на шлях експериментування в дусі модернізму. Та, як в усіх інших ділянках мистецтва, так і в графіці Василь Григорович змагав до синтезування, до розв'язки основних проблем, які він ставив перед собою, намагаючись поєднати якнайбільш гармонійно форму зі змістом твору.

Здобувши великий досвід на полі театральної декорації, при своєму наскрізь виїнятковому знанні народного побуту та історичного минулого України, В. Кричевський перейшов до кіновиробництва в Одесі. Від червня 1925 р. до жовтня 1927 р. він керував мистецькою й історичною частиною випродукування великих фільмів «Тарас Шевченко», «Тарас Трясило», «Борислав сміється» та «Звенигора», а з дрібніших — «Людина з лісу» й «За стіною». Далі від жовтня 1935 р. по вересень 1936 р. він оформляв для тієї ж одеської кіновиробні фільм «Назар Стодоля», а в 1937 р. під його проводом постав перший в Україні кольоровий фільм «Сорочинський ярмарок». Він же займався виконанням фільму (тим разом у характері мистецького радника) «Устим Кармелюк». Г. Радіонов¹⁵⁾ влучно зауважив, що саме «в цій галузі (кіновиробництво) найяскравіше видно, що в основі великого знання В. Кричевського на полі українського фолкльору, всієї народної творчості, лежить велике знання етнографії й археології України. Мистець, обдарований історичним чуттям, поновлює на екрані епоху в повній її різноманітності. Архітектура, костюм, речі домашнього вжитку, засоби виробництва, весь народний побут і навіть пейзаж виступа-

¹⁵⁾ Г. Радіонов: В. Г. Кричевський, «Образотворче мистецтво», Київ 1940, ст. 12.

ють перед глядачем у всій історичній правдивості. В окремих випадках, коли Кричевському не вистачає достатньої історичної документації, на допомогу приходять його тонке мистецьке відчуття. Не вдаючися в етнографічний натуралізм, мистець обмежується узагальненням найбільш типового, оригінального. Лише глибоке знання української археології, умов народного життя в різних епохах, дали В. Кричевському можливість впоратися з оформленням складного історичного фільму «Звенигора», в якому наводиться ряд історичних епізодів боротьби українського народу з внутрішніми й іноземними ворогами. Перед глядачами виступають в історичній конкретності образи з життя скитів, норманів, татар — аж до епізодів з громадянської війни в Україні».

Багатогранність мистецької творчості Василя Кричевського, побудована на синтетизуванні, далі виїнятково високий рівень його праць, доведений часто до технічної досконалості, визначають йому одне з перших місць в історії українського мистецтва. Перед його досягненнями на полі мистецтва, перед його глибоким фаховим і теоретичним знанням, мусіли не раз упокоритися і виявити йому своє признание і самі большевики. Вони й виявили йому свою пошану в 1939 р. актом вищої атестаційної комісії всесоюзного комітету у справах високих шкіл про надання йому (й його братові Федорові) докторату мистецтвознавчих наук. Дня 10 квітня 1940 р. постановою президії Верховної ради УРСР визнано його заслуженим діячем мистецтва. В тому ж самому році відбулася в Києві й Одесі збірна виставка творів В. Кричевського, влаштована заходом і коштом держави, а в 1941 р. повторено ще раз цю виставку в Києві.

Для повноти картини великих заслуг В. Г. Кричевського для розвитку українського мистецтва слід теж згадати, що його часто покликали як передового знавця до співпраці у всіляких комісіях, експертизах і нарадах, де його голос мав рішальне значення. Василь Григорович присвячував з правила дуже багато уваги широкій громадській праці.

Коли большевицькі війська займали в 1943 р. Київ, проф. В. Кричевський разом зі своєю родиною виїхав до Львова, а коли большевицька навала докотилася й до західно-українських земель, тоді пп. Кричевські виїхали на чужину, зразу до Парижа, а відтак до Венесуелі.

За своїм приїздом до Львова Василь Григорович прийняв почесне становище керманіча Вищого Інституту мистецької творчості, а також перебрав провід у Спілці Українських Образотворчих Мистців.

Життя у Львові було під ту пору винятково важке, повне апровізаційних труднощів. Німецька адміністративна влада вела на українських землях безпощадну грабункову господарку, довіз харчів до міст був утруднений, поліційні службовці реквізували у поїздах і залізничних двірцях пасажиром навіть пайки м'яса, товщів і хліба та карали їх грошовими оплатами за

»нелегальне перевоження продуктів«. Мешканці більших міст були засуджені або на купівлю харчів за високі ціни на т. зв. »чорному ринку«, або мусіли голодувати. Цей жалюгідний стан відчували зокрема дошкульно втікачі з-під большевицького режиму, яким наші галицькі українці намагалися допомогти чим тільки могли. Василем Григоровичем дуже щиро зацікавився наш великий Митрополит кир Андрей Шептицький. З Митрополитом палати доведено до мешкання проф. Кричевського за паси поживи, а мешкання відступив йому відомий наш громадянин Луцький. Ця допомога Митрополита для Василя Григоровича впливала зі щирої пошани для великого мистця.

Вже раніше, бо в 1917 р., кир Андрей за своїм перебуванням у Києві, після повороту з заслання, відвідував проф. В. Кричевського декілька разів у його прегарній майстерні, де оглядав його твори, подивляв їх, а навіть намовляв нашого мистця перенестися на постійне перебування до Львова. Дальші політичні події перешкодили в здійсненні цього плану. Отож хотіла доля, що Василь Григорович все таки приїхав до Львова, коли вступилися з мурів нашої галицької столиці польські окупанти, коли винищували її матеріально нові, тим разом німецькі наїзники й коли мав зайняти її найбільший наш ворог — орда большевиків.

Василь Кричевський помер у Каракасі, у Венесуелі, в листопаді 1952 р., напередодні свого ювілею 80-тиріччя з дня народження. Там теж похоронено його — за висловом проф. В. Щербаківського — »по українському звичаю«.

І навіть на цій глибокій чужині він не замовк як мистець, далі працював. Прислав свої картини на виставки до Парижу, Нью-Йорку, Льос-Анджелес і інших столиць світового мистецтва. У своїх працях він давав доказ невичерпної енергії, навіть його останні твори ні трохи не зраджували якоїсь перевтоми, а живо нагадували його картини з молодих літ. Багато мистців переживається вже в пізнішому віці, а на старості своїх літ вони не можуть здержати свого глибокого жалю на вид власних праць, мальованих у дні слави, бо відчують, що вже ніколи не зможуть так малювати; такої душевної депресії не переживав ніколи Василь Григорович, він завжди стояв на вершинах і не сходив із них ніколи.

З українським мистецтвом зв'язана ціла родина Василя Кричевського: його рідний брат Федір, далі два сини — Василь і Микола та дочка Галина (архітект і малярка), а врешті й унучка Катерина. Таким чином ця родина створила в нас уже свою добре заслужену династію. Попри це Василь Григорович увійшов у родинні зв'язки з родиною Щербаківських, відомих діячів на полі українського мистецтва й науки. Нічого дивного, що атмосфера його дому була здавна насичена любов'ю до всього прекрасного, й ця любов допомогла цілій родині перенести всі важкі тягарі воєнного лихоліття та продовжувати свою працю в почесній службі українській культурі.

АМВРОСІЙ ЖДАХА

Під формальним оглядом — зібраний і опублікований в цьому циклі життєписний матеріал про Ждаху слід було б вилучити з-під поняття автобіографій наших мистців, а визначити йому інше, властиве місце — в галузі мемуаристики. Але тому що весь цей матеріал походить від відомих діячів української культури й науки, що зустрічалися в своїх молодих літах зі Ждахою, які слідували за його мистецькою діяльністю і подали мені важливі документальні дані про його життя і творчість, я вважаю ці причинки за такі цінні і свіжі, неначе вони походили б з-під пера самого мистця.

Композиції А. Ждахи п. з. «Ілюстрації до українських народних пісень» мали велике виховне значення та розійшлися не тільки по Україні, але й по цілій Європі, і спопуляризували його ім'я також за океаном. Це спонукало мене пошукати серед вірогідних осіб вісток про його життя і творчість. Вихідною точкою для мене була згадка у «Спогадах» Є. Чикаленка про ювілей письменника Данила Мордовця, влаштований в 1896 р. петербурзькою «Українською Громадою» з приводу 35-ліття його літературної діяльності. Євген Чикаленко у своїх «Спогадах» (т. II, Львів 1925, ст. 25) писав, що одеська «Громада» виготовила на це ювілейне свято окрему адресу, яку прикрасив староукраїнським письмом і розмалював «член одеської Громади, дуже талановитий самоук-маляр А. Ждаха, який пізніше вславився своїми мистецькими ілюстраціями до українських пісень», виданих на поштових листівках київським товариством «Час». — Ця ляконічна вістка відкрила мені властиву дорогу, де можна знайти якісь інформації про Ждаху. За своїм перебуванням у Кракові в рр. 1941-44 я був секретарем та імпрезовим референтом Української Світлиці, що існувала при Українському Центральному Комітеті, й на тому становищі я зустрічався з нашими видатними громадянами з галицької й східної України. Саме там я познайомився з відомим нашим діячем ред. Скорописом-Йолтуховським, зятем Євгена Чикаленка, й спитав його, чи він міг би подати мені якінебудь вістки про Ждаху. На це ред. Скоропис-Йолтуховський заявив, що він не знав Ждахи, але обіцяв написати в тій справі до дочки Євгена Чикаленка й попросити її допомогти здобути матеріал. В короткому часі після цієї розмови Скоропис-Йолтуховський доручив мені записку від п. д-р Ганни Чикаленко-Келлер з її коротким спогадом про Ждаху. Щоправда, цей спогад не давав докладнішого біографічного матеріалу про цього мистця, але все таки виповнював бодай частково пустку в нашому знанні про нього. Водночас це заохотило мене до далыших пошукувань. Незабаром дістав я працю в редакції «Краківських Вістей», і там, за порадою одного з редакторів, я написав листа в цій справі до

відомого нашого письменника й лікаря д-ра Юрія Липи, який мав мати докладні інформації про А. Ждаху. На відповідь від д-ра Липи прийшлося мені чекати доволі довго, аж врешті однієї днини я дістав листа, а в ньому знайшов багато справді цінного матеріалу. В цьому листі Ю. Липа обіцяв мені, що невдовзі напише ще й особистий спомин про Ждаху та подасть властиве прізвище мистця, бо «Ждаха» це було тільки прибрране його ім'я. Але від Юрія Липи більше дописів я вже не дістав. Коли большевицькі війська заливали Галичину, д-р Липа пішов у ліс і на стійці партизана віддав своє надійне життя за волю України.

Важливим доповненням до спогадів ред. О. Скорописа-Йолтуховського й д-ра Юрія Липи є стаття д-ра Василя Королева-Старого п. з. «Як ми шукали українських малярів», надрукована в журналі «Ілюстровані Вісті» за квітень 1941. Ця стаття є фрагментом зі спогадів В. Королева-Старого, призначених до друку в низці видань Українського видавництва в Кракові. За часів німецької окупації тільки з великим трудом можна було дістати приділ друкарського паперу, з неменшими труднощами теж боролось кожне видавництво з цензурними постановами. Саме німецькі урядові чинники подбали, щоби «Спогади» Василя Королева-Старого не появились друком, а редакція «Ілюстрованих Вістей» встигла надрукувати тільки цей один фрагмент з його дуже цінного й цікавого рукопису. Що сталося з самим рукописом при ліквідації Українського видавництва, мені невідомо.

З черги опубліковую отримані від п. д-р Чикаленко-Келлер і Юрія Липи матеріали.

«Багато не пригадую собі про Ждаху, але те, що знаю, охоче напишу. Це можна, властиве, в кількох словах сказати: Амвросій Андреевич, так звали його, був дуже високий, дуже стрункий, худорлявий чоловік, мабуть, гарний із себе, бо чула, як казали, що з нього справжній козацький тип. У всякому разі, мав козацькі вуса й голене підборіддя, був чорнявий і блідий, мав, здається, якусь хворобу, бо жінка його, Неоніла Андреевна, все тим бідкалася і, здається, що одеська Громада теж його здоров'ям опікувалася. Його дружина була теж поставна й висока, була попівною з Київщини. Звідкіля походив сам Ждаха — не знаю. Була в них одна дочка, теж Неоніла, одного віку тоді з нами¹⁶⁾. Ждаха служив банковим урядовцем, де саме — не знаю.

Його ілюстрації до «Чорної Ради» Куліша й народних пісень на поштових картках, мабуть, усім відомі, але мало відомі його малюнки на різних почесних адресах, які одеська Громада замовляла в нього для різних ювілятів, тоді була така мода. Деякі з тих адрес я бачила, зокрема пригадую собі адресу, вико-

¹⁶⁾ Отже народжена біля 1885 р.

нану на ювілей Данила Мордовця 1896 або 1897 р., бо батько відвіз її в Петербург, куди він їздив, як делегат одеської Громади. Це був справді прекрасний твір, на кілька сторінок фоліо. Кожний з малюнків, мініатюрно виконаний в акварелевій техніці, це були ілюстрації до різних творів Мордовця, один до «Козаки й море» — поеми Мордовця, був опісля зрепродукований у виданні цієї поеми, таки в одеському. Текст цих адрес був написаний на зразок старих рукописів, старовинним письмом. Інших адрес не пригадую собі, й не знаю, для кого вони були призначені, а було їх чимало.

В мене є один оригінальний малюнок Ждахи, обгортка до збірки пісень, виданих теж в Одесі, це «Триста найкращих українських пісень», може їх видала Громада, а може батько, він мені подарував цей малюнок. Коли треба, дам його сфотографувати.

Що торкається малюнків Ждахи, то пригадую собі, що за моделя для чоловіків він брав раз у раз Михайла Федоровича Комарова, а для жіночих постатей — свою дружину Неонілу Андреевну.

Оце все, що я пригадую собі.

19 червня 1943.

Ганна Чикаленко-Келлер»

Лист д-ра Юрія Липи:

»Деякі дані про Амвросія Ждаху:

Сам вигляд Ждахи був імпонуючий. Досить високий, з гарним стяглим лицем, темними живими очима, орлиним носом і високозачесаним сивим волоссям, нагадував він представника старого старшинського роду. Рухи мав живі, голос стриманий і приємний. Маючи вже під шістдесятку, оженився він утретє з молододу, гарною жінкою. Його одинока дочка вийшла заміж за Віталія Боровика, знаного одеського діяча, автора поезій, які писав під власним прізвищем або під псевдонімом Альбиковський («Дума про Тараса Шевченка»).

Про самого Ждаху була відомість, що він походив із недобитків старшин Дунайської Січі. Ждаха це було його псевдо, яке він прибрав собі, щоби уникнути переслідувань російської влади.

В кого вчився Ждаха малювати — невідомо, здається, що він був самоуком. Почав він малювати після п'ятдесятки. Методи праці виробив він сам, і не кожний маляр дорівнював йому в методичності й сумлінності. В дечому нагадують ці методи французького баталіста маляра Детала.

Для Ждахи була дорогою кожна подробиця українського побуту. У своїх подорожах занотовував він усе хоч трохи відмінне в українському житті, а передусім те, що характеризувало українців. У нього були тоді грубі томи ін кварто з написами: «Посуд і черепки», «Пояси» і т. п. Переглядаючи його альбому типів, у своєму часі Микола Аркас захопився типом якогось подільського селянина і дав його до своєї «Ілюстрованої Історії України» як портрет Максима Залізняка.

Помимо матеріальних невідгод, Ждаха зібрав у своєму помешканні найбільшу в Одесі колекцію зброї, і то переважно козацької.

Працював він не за одного, а за трьох. Заробляв головним чином з того, що малював для видавництва «Українського Ситіна» — Фесенка. Фесенко, «теж українець», провадив видавництво для сільських і міських українських мужів. Українською мовою він видавав багато, й то переважно «ярижкою», були це співанки, життєписи святих і т. д.

Ждаха ілюстрував ці видання, але не вкладав у них стільки душі, як у речі, які робив «для себе». З цих речей знаємо спопуляризовані видавництвом «Час» ілюстрації до українських пісень. Ждаха був вдоволений ілюстраціями до «Казок» Івана Липи. Мало кому відомо про існування велетенського тому ілюстрацій до «Кобзаря». Ці ілюстрації були виконані олівцем і пером як ескізи.

Ідеали Ждахи різнилися від світогляду оточення. Українське громадянство Одеси служило ідеям, як не революційним, то принайменше демократичним, Ждаха, натомість, був переконаним монархістом. Він уважав, що найідеальніший зміст мистецтва й взагалі культури може бути лише при монархії, такого типу, як була російська, чи хоч би австрійська. Уважав сірі демократії, сучасні йому, в суспільній ідеї тимчасовим непорозумінням.

Ждаха вмер з голоду в Одесі 1926 р. Йому, як «ворожому елементові», не давали жадних харчових пайків. Однак після його смерті Українська академія мистецтв у Києві навгад почала скуповувати праці Ждахи, що були по людях. З'явилися про нього згадки в пресі «як про найліпшого мініатюриста України й про одного з небагатьох найліпших мініатюристів Європи».

У справі купівлі праць Ждахи представники академії мистецтв із Києва зверталися і до Марії Липи в Одесі, пропонуючи поважну суму за них. Помимо свого важкого матеріального стану, Марія Липа не продала ілюстрацій, вважаючи їх за родинний скарб.

Матеріяли про Амвросія Ждаху:

І. «Україна», 1928, кн. 5.:

А. Синявський — Публіцистична діяльність В. Б. Антоновича.

Ст. 84, IV. Всім відомі листівки-ілюстрації до народних пісень, що знайшли в свій час велике поширення, зроблені членом одеської Громади, малярем ЖДАХОЮ Амвросієм Андрієвичем, але ж дуже мало відомо комунебудь, що цю працю було виконано за допомогою В. Б. Антоновича і що вона теж була наслідком останніх зв'язків його з Одесою. Маляр Амвросій Ждаха працював на невеличкій посаді в херсонському Земель-

ному банку й мав недостатній зарібок. Маючи дітей від першої дружини, що померла, й одружений вдруге (в своєму рукописі Юрій Липа робить на цьому місці маленьку вставку й пише: «Він одружився і втретє біля 60-тки. Був зух!»), Ждаха не мав, звичайно, засобів до видання, а навіть і для спокійної праці над виготовленням своїх листівок. Амвросій Ждаха жив на Старо-Портофранківській вул., далеко від осередку міста (поблизу Л. А. Смоленського), ледве заробляючи, беручи навіть «хатню роботу на дом», приватну, технічного характеру. Коли б не допомога В. Б. Антоновича, звичайно, листівки не були б закінчені, ані не видані. Маляр Ждаха, як усі люди поетичної вдачі, відзначався кунктаторством, не становлячи в цьому відношенню винятку, хоч і одержував своєчасно допомогу. В листі ч. 5 (з дня 4 вересня 1901 р.) Володимир Боніфатієвич з властивою йому обережністю і ввічливістю нагадує йому про потребу викінчити давно почату працю.

Ст. 87. Ждаха Амвросій Андрієвич, родом із Херсонщини, український маляр, член «Старої Громади», помер 1927 р. в місті Одесі (помилка — 1926 р., Ю. Липа).

I. Про Ждаху згадує в своїх «Споминах» і Євген Чикаленко.

II. ЖДАХА ілюстрував видання Фесенка в Одесі. Обкладинка до 4-го випуску «Українських пісень», виданих в Одесі, що появились 1908 р., далі до 5-го випуску «Українське весілля» ілюстрації теж виконав Ждаха. Там є чотири плянші Ждахи: 1) Сватання; 2) Ставлять гильце на столі; 3) Молоду покривають раньтухом; 4) Весілля. Крім цього він ілюстрував повість О. Рогової п. з. «Син гетьмана». Весільні плянші мають велику вартість.

III. Головним ілюстраційним подвигом Ждахи є ілюстрації до «Казок» Івана Липи. Є там 27 плянш дво- й більше кольорових, обкладинка і віньєти. Перед війною син автора старався видати це навіть за кордоном, але його зусилля закінчилися негативним успіхом.

IV. Збірка Ждахи у найбільшому числі була в Харківській галерії картин, яку спалили німці, уступаючи останньо з Харкова. З приватних збірок 10 плянш пісень, частинно ще не надрукованих і ілюстрації до «Казок», має Юрій Липа.

V. Особистий спогад про Ждаху і вияснення його псевдоніму надішлю пізніше.

Яворів, дня 28 червня 1944.

Юрій Липа»

(Далі буде)

ТЕКЛЯ ДАНИС

СПОГАДИ ПРО АГАПІЯ ГОНЧАРЕНКА*

Уперше про о. А. Гончаренка почула я в 1908 р., ще у Львові. Гриць Данис, тоді мій наречений, прислав мені з Сан-Франсіско американський часопис «Екзамайнер» з проханням передати його до бібліотеки товариства «Просвіта». Я завесла часопис за вказівкою і в розмові з секретарем «Просвіти» пок. Скородинським довідалася, що о. А. Гончаренко «живе десь у горах Каліфорнії» та що я, заїхавши в ті околиці, повинна його побачити.

Моя рідня мешкала в будинку товариства «Просвіта» (Ринок, ч. 10). В тому ж домі приміщувалася «Українська Бесіда». В її приміщенні часто відбувалися різні з'їзди, віча, академії тощо. На одному з таких зібрань я познайомилася з панею Павлик та з її братом Михайлом Павликом, видавцем автобіографії А. Гончаренка. Довідавшись з розмови, що я маю їхати до США, вони стали розпитувати про подробиці виїзду — а він справді був трохи надзвичайний, — про місцевість, до якої я мала їхати і т. п. Довідавшись, що їду до Сан-Франсіско, М. Павлик сказав: «О, там десь у горах Каліфорнії живе наш славний земляк Агапій Гончаренко! Зайдіть до нас, і я вам дам його адресу». За виїздною метушнею, я до Павликів не пішла, хоч вони мешкали дуже близько, майже за рогом, у Ставропігії, де Волоська церква.

12 листопада 1908 р. я прибула до Сан-Франсіско. Спершу була зайнята влаштуванням свого власного життя; все навколо було для мене незвичайне, нове, то й забула про поручення побачитися з А. Гончаренком. Так пройшов мені рік. Я стала дуже тужити за своїми рідними та за всім, що українське. В розмовах з земляками у Каліфорнії декілька разів згадувала про А. Гончаренка, про те, що він десь близько мешкає. Врешті, разом з Грицем Данисом, тоді вже моїм чоловіком, що давно був знайомий з Гончаренком, ми вирішили відвідати його. В тій справі домовилися з іншими українцями, що під ту пору жили в Сан-Франсіско. Іхали на хутір А. Гончаренка в околиці м. Гейвард — біля 25 миль від Сан-Франсіско — взимі в той час було неможливо, бо з самого Гейварду треба було піхотою пройти яких 6-7 миль бездоріжжя між горбками, потоками та ще болотами. Це не те, що сьогодні: автостради, авто та інші вигоди! Тож моя перша зустріч з українським козаком-священиком, що утік від московського самодержав'я та в каліфорнійських горах доживав віку, відбулася навесні 1910 р.

Ми зібралися гуртом, що складався з п'яти осіб, на відвідини нашого земляка. В гурті були: пані Емілія Павлова, сестра д-ра Масвського, що згодом, ніби, був одним з секретарів Української Центральної Ради, з Кременчука; Тарас Павлов, чоловік Емілії, революціонер, засланець,

*) Доповідь, виголошена 8 вересня 1956 р. на урочистих сходинах відділу УКК в Сан-Франсіско, Каліф., для вшанування пам'яті о. А. Гончаренка.

що втік з Сибіру до США (Павлови виїхали в Україну в 1917 р., і ми потім отримали вістку, що їх більшовики арештували. Вони просили допомоги їм вернутися до США. Ми зробили, що могли, але про них більше не чували); Антін Тимцьо, колишній богослов зі Львова, що з якихось міркувань не схотів висвячуватися на священника та втік з дому до США, де служив у військово-морській флотії, потім працював городником в готелі «Паляс» у Сан-Франсіско, а в 1921 р. виїхав до Південної Америки, де й помер у 1934 р. б. міста Курітіба, Бразилія; Гриць Данис та я, Текля Данис. Тим малим гуртом у ті часи, мабуть, і вчепувалася ціла колонія свідомих українців у Сан-Франсіско.

День був недільний, весняна пора. Весна тут дуже гарна. Перед нами простелився живий килим зелених піль, укритих молоденькою травою, з якої пробивалась безліч різнокольорових квітів, дерев, цвітучих садів. Щоб дістатися до хутора Гончаренка, нам треба було з Гейварду пройти серед хвилястих гір яких шість миль. Повік не забуду тих вражень, що я їх зазнала в час хвилюючої подорожі та особливо в час першої зустрічі.

Як ми вже доходили до хутора, хтось з гурту згадав, що, коли в нашого земляка тепер гості, то нам доведеться чекати. Бо він мав звичку не приймати других, поки перші не підуть, а в святочні дні ніколи йому відвідувачів не бракувало. Тож я в душі просила Бога, щоб ми були перші.

Ми ще переправились через малий потік та наблизились до хутора. Хутір був обведений парканом, у паркані була хвіртка, а на ній виднів великими червоними буквами напис: «УКРАЇНА». В мене серце так і застукотіло. Хтось з гуртка кинув гірке зауваження: «Україна в Каліфорнії, а в Україні — Московщина!» Ми пройшли через хвіртку та побачили домок, а над самими дверима його — напис блакитножовтими літерами: «СВОБОДА». Від зворушення мені в очах закрутилися сльози, хоч я намагалася стримати їх.

Першим привітав нас Брисько. На його лай вийшов з хати середнього росту старий чоловік, з костуром у руках і в козацькій шапці на голові. На його похилі плечі спадало срібliste волосся, наче пелюстки відцвілого дерева. Це й був той священик А. Гончаренко, про якого так багато оповідав мій чоловік та якого я так дуже хотіла побачити.

Він прийняв нас дуже ввічливо. На наше щастя, ми ніяких гостей у нього не застали. Ця зустріч зробила на нас дуже велике враження. Глибоко запалі очі виявили велику доброту. З сивої бороди і вусів добродушно усміхалися до нас серед розмови його поморщені уста. Тут мимоволі промайнула думка: «Чому така неправда, чому найкращі сини України розпорошені по світах, а на рідній землі відгодовуються зайди?» Та нові враження відігнали чорні думки.

Господар просив нас відпочити та почувати себе, як удома. Не встигли ми розговоритися, як з хати вийшла старенька бабуся. Низького росту, зі змученням у виразі обличчя. «Це моя дружина», — сказав господар і докінчив по-англійськи: «френд оф майн Альвіна». Вона по-українськи не говорила, сама була італійкою, але українську мову розуміла добре. В розмові, коли А. Гончаренко сплутав яке слово, дату чи ім'я, вона зараз же його виправляла по-англійськи. Господар виніс нам меду,

що був власним хутірським виробом, бо були свої бджоли, а Альвіна пішла варити чай. Потім вінів велику візитову книту і просив кожного з нас підписатися. Мабуть, у тій книжці були записані всі відвідувачі А. Гончаренка за весь час його перебування в горах. На той час було в ній щось 18.000 підписів. Між прізвищами звичайних людей видніли там прізвища професорів університетів, письменників, артистів, американських і європейських.

За розмовою за столом на подвір'ї під сосновим деревом Альвіна принесла чай, а господар став наливати його в склянки та розставляти. Коли вже все було готове, він сказав, що треба помолитися, але по-українськи. Ми переглянулися між собою нерішуче, і тоді він звернувся до мого чоловіка: «Грицю, Ще не вмерла...» Ми піднесли і заспівали. Піднявся і старенький Гончаренко. Він зняв свою козацьку шапку, вітер розсипав сиве волосся по голові. Спертий на свого костура, слухав. А по обличчі його котилися дві сльози. Коли пісня втихла, втер обличчя краєм сукмана та промовив: «Земляки, я на хвилину був в Україні...» Потім запросив пити чай. Ми їли хліб з медом, пили чай, а господар розказував про свої пригоди з минулого, розпитував про нові події у Старому Краю. Потім показав нам українську кооперативну грамоту, а також збірку старих часописів, що їх він сам видавав.

По гостині ми оглянули Гончаренкове господарство. Перед хатою росла велика сосна, яку він привіз і тут посадив. Коли ми зупинилися перед вишнею, господар сказав, що це справжня українська кисла вишня. «Таких тут немає. Вишня і сосна — це емігранти, як і я!» А над потоком Гончаренко показав у бік камінної печери, над входом до якої видніла ікона Пречистої та хрест: «Це моя святиня. Тут я вінчаю молодих, хрищу діточок і прославляю Всевишнього», — сказав він... На скелі було висічено кілька імен, а серед них Верещагіна, славного російського маляра, що, перебуваючи в Сан-Франсіско, часто навідувався на хутір Гончаренка. Тут же була й Гончаренкова криниця, за яку правило невеличке джерело на городі. «Цілюща вода в ньому» — хвалив господар.

Зайшовши з нами на невеликий горбок над кручею, Гончаренко став відвалювати великий камінь. Наші хлопці допомогли йому. Старий тоді підняв дошку, й перед нами розкрилася могила. «Ось тут я й моя Альвіна будемо спочивати вічно, а дух наш буде літати над тими горами... Може, завитає також і в Україну...» Могили цю для Гончаренків викопав Верещагін з допомогою якогось грецького вченого, що його прізвища тепер не пам'ятаю.

По тій першій візиті, я відвідувала Гончаренків хутір частіше. З старим подружжям заприязнилася. Кожна прогулянка на хутір була для мене вельми приємна. В розмовах з господарем я переживала минувшину нашого народу, історичні події. Господар особисто знав проф. Михайла Драгоманова та інших діячів минулого століття. Разом з Тарасом Шевченком він був на весіллі Куліша. «Я стояв під стіною й дивися, як Шевченко танцював, бо він був уже парубок, а я — підліток», — розказував, усміхаючись. З М. Павликом Гончаренко листувався ще з Америки. Павлик і видав «Спогади Гончаренка» у вигляді малої брошури в 1898 р. в Коломійі. Гончаренко листувався з українцями в Канаді та на

сході США, аж очі йому відмовили послуху. Він був засновником т. зв. Українського кооперативного братства в Каліфорнії в 1903 р.

Відвідувати А. Гончаренка ми могли тільки вліті. Взіми для відвідин треба було мати коні, а на таку розкіш ми не могли собі дозволити. А. Гончаренко прислав нам поштові карточки, і завжди запрошував заходити на його хутір. Тож одного разу я знову зібрала гурток, і ми ще раз відвідали Гончаренків. У тому гуртку були: пані Марія Арсенюк, з дому Лунева, сестра львівського адвоката, дружина і дочка якого тепер десь в Америці; Микола Арсенюк, чоловік Марії (обидвоє Арсенюки вже не живуть); Йосип Панкевич, львівський дентист, що довгі роки провів в Одесі, а тому говорив по-російськи й оправдувався, що по-своєму забув. Йому Гончаренко казав жартом: »Йосипе, Йосипе! До Царства Небесного не попадеш, не заговоривши рідною мовою!«

Взіми, здається, 1913 р., перед Різдвяними святами, Емілія Павлова і я задумали відвідати Гончаренків та внести в їх життя трохи радості. Купили для Гончаренків, що треба було, і приїхали до Гейварду. Але йти на хутір піхотою було неможливо. Вирішили найняти коня з візочком. Зайшли у стайню, найняли коня за 2 долари — на цілий день. Сіли ми у візок, але ні одна з нас не вміла конем правити. Я почервоніла — не знаю: зі страху, чи з сорому, Емілія зблідла. Взяла я віжки, а власник стайні нам і каже: »Не бійтеся, то кінь спокійний«. Та й справді, кінь був спокійний: не ми ним, а він нами правив. Коли ми прибули на хутір і розповіли про все господарям, Гончаренко запитав: »А хто ж з вас за фурмана?« »Та я, батьку«, — відповіла. Він тоді поцілував мене в голову, а Альвіна сказала: »День короткий, і буде вам темно вертатися. Та Бог вас убереже!«

День справді проминув швидко, і ми стали вибиратися. Гончаренко нам порадив не боятися коня й пустити його вільно, мовляв, він розумніший за нас. Тоді перехрестив нас на дорогу, ми рушили і... дійсно таки щасливо вернулися до Гейварду біля 9-ої вечора.

Допомоги великої Гончаренки не хотіли: сухарів, свічок, мила, поштових марок, паперу до писання, час від часу гречаної крупи, муки — ось і майже все. М'яса Гончаренки не їли. В той час ми мали в Сан-Франсіско земляка-киянина Микиту Степаненка пекарем. Він сам був утікачем з царської Росії, приятелював з Гончаренками, то їм і посилав муку та сухарі.

Наприкінці 1913 р. викликали мого чоловіка з Медичного коледжу в Сан-Франсіско, бо якийсь старенький хотів бачитися з ним. Чекав на нього А. Гончаренко. »Грицю, — поскаржився, — мене розлучають з моєю дружиною Альвіною, забирають до старечих домів, її до одного, мене до другого, і досить далеко. Я вже зовсім старий, і мені потрібні ще окуляри«. Гриць негайно дістав для нього окуляри, вдвох стали радитися у справі виселення з хутора. А Гончаренко сказав моєму чоловікові, що в нього десь є приятель п. Бак, редактор часопису »Оакленд Трібюн«. Просив, щоб піти до нього, може, він щось пособить. На другий день мій чоловік покликав Антона Тимця, і обидва пішли до Оакленд. Віднайшовши Бака, разом поїхали до Гейварду, і там виеднали згоду місцевого банку дозволити Гончаренкам залишитися жити на їх хуторі до кінця життя й там же отримати поховання.

Про хутір уже перед тим ми знали, що якийсь москаль випросив у Гончаренка поручитися за нього на 300 чи 400 доларів. Добродушний старенький підписав поручення, а після того москаль утік, не заплативши. Тоді рахунок пред'явили Гончаренкові, старенький грошей не мав, і так пропав його хутір. Українців у Сан-Франсіско тоді майже не було, а ті, що й були, по короткому часі виїжджали, тому не було змоги хутір відкупити.

Старенька Альвіна випередила свого чоловіка на 2 роки й померла раніше, в 1914 р. навесні. Взимку перед тим я була на хуторі, бачилася з обидвома. Були у злиденному стані. Альвіна лежала в ліжку, а старенький Гончаренко, ставши навколішки, намагався годувати хвору... На жаль, нічого не знаю про батьків Альвіни. Вона була маломовна, а ми, егоїсти, коли приходили відвідувати, то говорили про українські справи. Встигли довідатися стільки всього, що вона була донькою італійського скульптора Чітті. Обидвоє Гончаренки були старі та втомлені, але при тому дуже ввічливі. Жінка була для Гончаренка великим приятелем і помічником, і він до неї завжди звертався словами: »френд оф майн, Альвіна«.

Дня 3 травня 1916 р. дали нам знати, що нема між живими вже й о. А. Гончаренка. Нас зібралось тоді четверо: Йоахим Глазко, Іван Ревенко, мій чоловік Гриць та я. Глазко — це був пресвітеріанський священник у Сан-Франсіско, родом з Медвина, колишній редактор часопису »Гайдамаки«... Заїхали ми на хутір. Тлінні останки о. А. Гончаренка вже спочивали в домовині на подвір'ї, під улюбленою за життя сосною, яку колись він привіз з Аляски та посадив на хуторі. Хоронив місцевий священник з Гейвард, не пам'ятаю, як називалася та церква. Той священник був ніби свідком останніх хвилин життя покійного на цьому світі.

Бачила я багато покійників, але такого благородного покійного ніколи не бачила. Це була правдива, можна сказати, свята душа за життя, і таким лежав ось у труні А. Гончаренко тепер. Хотілось взяти домовину та перенести в Україну, до якої він так прагнув... Зайшли ми в хату, але там уже нічого не було, крім смутку. Хто забрав усе, що там було — так ми й не довідалися... І не мали засобів для того, щоб викупувати. Мій чоловік тоді був на третьому курсі університету, вчився, я працювала сама, ми бідували разом, »як церковні миші«. Ще добре, що нам дали знати про смерть А. Гончаренка завдяки сусідові, прізвища його тепер уже не пригадаю.

Були на похороні репортери з »Оакленд Трібюн« та з »Гейвард Пейпер«, вони зробили світлини, я їх мала, аж свого часу написав мені о. Гундяк листа, прохаючи вислати маленьку згадку про А. Гончаренка. Просьбу я виконала, — написала, вислала світлини з похорону та вірізки з часописів. Мала надію, що отримаю їх назад, але жду до сьогодні...

Хочу ще сказати декілька слів про життя А. Гончаренка на основі його власних оповідань. Народився він 19. 8. 1832 р. в селі Кривині на Київщині, в родині священника. Освіту, як і багато дітей духовенства, він отримав у Київській духовній семінарії, після закінчення якої

вступив до Києво-Печерської лаври. Але довго там не пробув. Розпусне життя ченців тих часів обурювало молодого Гончаренка. Йому доводилося бачити в монастирських мурах жінок, яких ченці переховували тижнями. Гончаренко виповів війву звихненій моралі, а за те став «еретиком» і «політично неблагонадійним». Його український патріотизм став відомий світській владі й був витолкуваний, як «сепаратизм». У наслідок усього цього Гончаренко був приневолений утікати. В 1857 р. він був уже в Атонах, у 1862 р. прибув на Афонську гору, де жив його дядько Дмитро Богун, що мусів емігрувати перед тим, як «небезпечний сепаратист». На Афоні А. Гончаренка висвятили на священника... Пізніше о. Гончаренко відвідав ще Єгипет.

Коли о. Гончаренко вернувся до Атен, російські емігранти підманули його вертатися «на родину». По дорозі в Костянтинополі його арештували і посадили в тюрму, звідки мали передати царському урядові. Та, з допомогою приятелів, Гончаренко з тюрми втік і виїхав до Лондону. Там працював у Британському музеї, а при тому був складачем у друкарні Чернецького. Коли в 1862 р. у Греції виникли розрухи, він поїхав туди ще раз, але три роки пізніше виїхав до США.

Спершу осівся у Бостоні, а потім поїхав до Нью-Йорку, де навчав грецької мови у богословській школі Сент Джосеф Скул та займався журналістикою. Ввійшовши в конфлікт з московським духовенством, виїхав з Нью-Йорку до Філадельфії. Там 28 вересня 1865 р. одружився з донькою тамошнього різьбяр-італійця. З Філадельфії переїхав до Каліфорнії, де прожив до останніх своїх днів.

В 1868 р. став видавати в Сан-Франсіско часопис «Аляска Гералд — Свобода». Половина часопису була друкована англійською, друга половина — російською й українською мовами. Сам він був редактором, адміністратором, складачем і рознощиком. Посилав Гончаренко свій часопис українцям у США, а крім того — на Аляску і в Сибір. Це були часи, коли США набули від Росії Аляску, де було чимало українців з Наддніпрянщини. В 1872 р. занедужав, продав свою друкарню, а за отримані гроші купив ферму біля міста Гейвард.

З вибухом війни 1914 р. ожили надії А. Гончаренка на поворот в Україну. «Тепер, — казав він, — не вму вже, поки мій край не стане вільний. Може, тіло моє старе, та дух ще молодий! В нашім краю будемо хазяїнувати по-своєму, а у церкві будемо співати по-українськи. Московський прапор скинемо, а на його місце поставимо блакитножовтий. Я — ще не такий старий, на кораблі їхати здужаю, хоч моїй Альвіні доведеться важко. Якось воно буде. Наш край — джерело козацтва — яко же Фенікс, воскресне на добро людям, на вічну правду і волю!» Та його мрія не сповнилася за життя. Він помер, поки Українська Центральна Рада проголосила Україну незалежною.

Поки був живий чоловік мій, ми обидвоє відвідували могили незабутніх Гончаренків. Майже кожного року поправляли могили. Останній раз гуртом ми були на колишньому хуторі в 1928 р. Тоді гурток становили такі люди: Михайло Грушка — тепер репортер «Фрі Пресс» у Канаді; Іван Ревенко, Гриць Данис і я. Поправили тоді могили, поклали на них квіти, отримали від церкви в Гейвард два намогильні хрести й матеріяли на огорожу, Гриць посадив сосну на могилах.

Згодом, 17 лютого 1932 р., у Сан-Франсіско помер мій чоловік Гриць Данис. Відтоді я довгий час на могилах не бувала, аж до міста приїхав інж. Л. Биковський з дружиною. Тоді ми знову гуртом відвідали хутір і могили Гончаренків 9 вересня 1956 р. Властиво, той гурток складався тільки з трьох осіб: інж. Биковського, Івана Іванчука та Теклі Данис, бо інших відвідувачів на хутір не допустили.

Мій чоловік і я колись збиралися розбагатіти та відкупити хутір Гончаренків. Не пощастило. Дай, Боже, щоб приїзд п-ва Биковських був щасливим початком реалізації нашого давнього проєкту, щоб сповнилося бажання козака-священника та щоб тлінні останки його з дружиною спочили в оновленому хуторі «Україна».

Р. ВОЛОДИМИР

НАД «ІСТОРІЄЮ РУСІВ»

О, пребагата врожаєм і скупана в сонці країно
Земле, що око любиєш м'якою красою, скажи по,
Чом від дрімучих борів твоїх їжаться тлінні останки,
А на розлогих степах виростає у блідість світанків
Сила могил незчисленна?

Полями ж — ланами твоїми
Сунуть за галичі криком,
лишивши по собі руїни,
Орди чужинців з сторін всіх,
що люд твій в ярмо запрягають,
Лицарів віри розп'явши,
жон ганьблять, дітей убивають.
Земле, що родиш, напоєна доброю кров'ю батьків!
Щедро плоди розділяєш між усіх, хто тебе взяв посмів.
Тільки тому ти зла мачуха, хто свою силу віддав,
Щоб за тобою глядіти; тому, хто талан закопав.
Глянь, чорноземна вдовице:

Ось муж твій в труні. Гей, прозрій!
Кат же тебе зневажає,
синів твоїх гонить у бій;
Та не для твого спасіння,
а всіх щоб в неволю забрати.
Сина на матір

і брата на брата жене кат на рать.
Що ж це за край занепащений, що лиш терпіїть-мовчать вміє?
В книзі написано чорне по білому: Малоросія.
Що ж це за люд? Не живе й не вмирає? — спита хто у нас.
Світ ще не знає, наїзник прозве лиш: да вот — малорос.

ЮРІЙ БУРЯКІВЕЦЬ

КАРПАТИ

(Уривки з поеми)

Хвала, Карпати, вам! Я не забув
Ті ваші чари, шум струмків дівочий,
І ті намиста хмар біля ріки,
Де я своє виплакував кохання.
І в ті місця у Дівчин-вечір я
Приходив, дивлячись на ясні зорі,
Вони на груди скель у сизій млі
Лягали, мов чабан у прохолоді.
Я в звирах ваших ревних загубив
Стежки звивисті до мого щастя, —
Я бором йшов столітнім навмання,
Галуззя розсуваючи руками.
І духи, що з усіх мені сторін
Шептали про зневіччя й небезпеку,
З болота на стежки мене сухі
Проводили нескибно від провалля.
Ті голоси я чую й дотепер,
Мій замір залишився у знемозі, —
Лишень ті духи серце від зневір
Відводять, навівають теплі мрії.
Я з вірою в душі світами йду
Через провалля, хащі та тумани,
Пригадуючи ті бори страшні,
Де смерть злорінка чигала зухвало.
Я ж вийшов переможцем з тих змагань
З темрявою, злих тіней скинув чари,
Із хащів вирвався, мій вгледів зір
Зелений дерев, що розквітнув в простір.
Переді мною ви в п'яній красі
Стояли, ваші груди золотило
В зеніті сонце, і стрімкі пшилі
В снігах велично й весело блищали.

* * *

Я вірю в наш погожий, кращий день,
Коли півня розстане звиродніла,
Зідхнувши, ви туман молочний вниз
Покотите, вітаючи світанок.
Смереку обійму, що теплим шумом
Мене зустріне, мов лишень торік
Я з нею попрощався на хвилину.
На мій привіт струсне мені вона
Важучих шишок, хмари в невідомість
Покотить бір, і зашумлять рясні
Узгір'я в зелень пишну оповиті.
І мимохить в надгір'я з-під небес
Утішна радість випливе й піснями
Замерехтить казковий краєвид,
Щоби довіку восхваляти сонце.

ПЕТРО КІЗКО

Містон

Дві бурхливі річки сполучає
Кам'яний твердий місток.
Я по ньому йду, внизу лишаю
Кожний яр і бугорок.
Так місток душевний нас єднає,
Непорушний і міцний.
Завдяки йому ми оминаєм
Шлях вибоїстий, крутий.

1957.

Пригорни мене

Пригорни мене, вечоре синій,
Пригорни і окутай, зігрій.
Щоби сном найсолодшим дитини
Я заснув у колиці твоїй.
В тихім сві зачерпнув би я сили,
Щоб устати бадьорим, міцним.
І летіть, і летіть, мов на крилах,
Вічно бачити усміх весни.
Вічно і радісно жити,
Щоб і муки солодкі були,
Щоб і сльози були, наче квіти,
Наче усміх жоржини, цвіли.
Пригорни мене, вечоре синій,
Пригорни і окутай, зігрій.
Щоби сном найсолодшим дитини
Я заснув у колиці твоїй.

1957.

Краще щиро заплакати...

Краще щиро заплакати, ніж
Засміятися сміхом нещирим.
Пане, пане! Ви, певно, самі
У свій сміх не чуєте віри...
Я ж так часто тут чую ваш сміх
І не можу не раз розпізнати:
Смістесья тому ви, що гріх,
А чи втіху зробили для брата?
Розгорніть свою душу, мов твір,
І дозвольте усім прочитати.
Отоді осіянно, повір,
Те усе буде нам процвітати.
Краще щиро заплакати, ніж
Засміятися сміхом нещирим.
Пане, пане! Ви, певно, самі
У свій сміх не чуєте віри...

1957.

ПОЛЬ ВАЛЕРІ
(Paul Valéry)

МОРСЬКИЙ ЦВИНТАР*

Несмертельних, мила душе, не пильнуй
жизней,
але чинний ти
черпи засіб!

Піндар (Оди Пітіїські, ІІІ)

Сей тихий кров, де голуби крокують,
Поміж могил вібує, поміж туї;
Правдивий південь там склада з вогнів
Морів, морів поновності всестислі!
Що то за нагорода після мислі,
Як довгий погляд на спокій богів!

Як чисту працю молній споживає
Тонких брилянт численний пінограю,
Який ся мир зачатися сприйняв!
Як над безоднею біг сонце спинить,
Витвори чисті вічної причини,
Час мерехтить, сновиддя є знання.

Стабільний скарб, Мінерві простий дім і
Спокою маса та азиль видимий,
Вода м'яглива, Око, що улов
Ховаєш сніння під вогню покрівлям,
О мовчанко моя!... В душі будівля,
Та тисяч черешиць злот-купа, Скров!

Храм часу, що в єдиний зідх включаю,
До сих чистот надходжу й призвичаюсь,
Зором оточених моїм морським;
І мов богам мою офіру крайню,
Неотьмаримий сіє мерехт зрання
На висі панівних зневаг знаки.

Як тавє плід і тратить самотність,
Як в насолоду міниться відсутність,
Коли питома форма в роті мре,

*) Серед пребагатої поетичної спадщини великого французького лірика, есеїста й мислителя Поля Валері (1871-1945) філософічна поема »Морський цвинтар« (1920 р.), з якої уривки вже увійшли до вживаних у французьких ліцеях шкільних хрестоматій, особливо виразно розкриває ідейну суть поетового світогляду — консеквентно ідеалістичного і, зокрема, сповненого поривом подолати песимізм героїчною апотеозою природи й життя.

Тут вдихаю майбутній власний дим мій,
І небо наспіва душі палимій,
Що заступа вод береги борей.

Красне й правдиве небо, бач, я змінний!
По гордощах стількох, стількох нечинних
Дивоглядах, та повних можности,
Я віддаюся в ці сяючі простори,
Над мертвих домом тінь моя прозорить,
Привча мене той крок крихкий вести.

Душа в обличчі ліхтарів безлюддя,
Тебе тримаю, дивне правосуддя
Соняшних сяев, зброе без пощад!
Привошу чистим у первинні житла:
Дивись на себе!.. Та вертати світла —
Вже тіні припуска видовища.

В собі, для себе, в одного себе ми,
Десь біля серця, близ джерел поеми,
Між пустістю та чистим чином дій,
Ждемо луни величностей інтерних,
Лункої й прикрохмурої цистерни,
Що зяянням в душі звучить завжди!

Чи відаєш, лжеполоняanko листя,
Затока, що глина сухе обійстя,
Яскріння тайн в очах заплющених,
Як тягне плоть мене в свій скін лінивий,
Як чоло плоть ту — на кісток ці ниви?
Там іскра про відсутніх мвить моїх.

Святе, закрите, в полум'ї нетліннім,
Уламок земний, суджений яскрінням.
Люблю це місце, де панує багр,
Складене з злота, каменя, древ хмурних,
Де стільки мармуру тремтить ажурно;
Спить вірне море на моїх гробах!

Блискуча суко, ідолян видалюй!
Як сам-один, з усміхом пасторалей,
Пасу овець таївної ріллі,
Білі стада моїх могил належних,
Не допускай птахів ту обережних,
Марних сновидь, цікавих янголів!

Сюди прийшовши, вся майбутність лінє є.
Нагий інсект скребе сухоту тління,
Все спалене, в пожар повітряний
Не знат̑ яких есенцій строгих вбгане...
Життя-простір, відсутністю бо п'яне,
І гіркість — присолодка й дух — ясний.

Тим схованим — в землі лежати файно,
Що гріє їх і сушить їхню тайну.
Полудень скрізь, Полудень руху без,
В собі ся мислить, як тотожня тема...
Чоло суцільне й вальна дядема,
Я зміна серед цілого тебе.

Єдиний я — твою містити боязнь!
Мої покути, сумніви, роздвої —
Твого великого брилянта білк...
Та в тій ночі під мармурів важінням
Неповний люд, суміжний з древ корінням,
Вже станув був по твій повільно бік.

Вони розтанули в густу відсутність,
Червона глина зсала білу сутність,
Єство життя на квітм перейшло!
Де мертвих вислови інтимно-звичні,
Хист особистий, душі одиничні?
Гусінь пряде, де сліз було жерло.

Дзвінкі під лоскіт викрики дівочі,
Зволожені уста, повіки, очі,
Грудей у грі з вогнем чудовий рух,
Кров, що горить в губах, що подаються,
Останній дар, рук спротив, що вже гнуть̑ся,
Все йде під землю і вертає в гру!

А ти, душе велика, сподіваєш
Ся сну, де в око плотське не впливає
Лжа, що тут творить злота й хвилі гра?
Спів здвигнеш, ставши з випарами спільна?
Все мчить! Моя наявність не суцільна,
Священне нетерпіння теж вмира!

Чорне й золочене безсмертя тоще,
Спотворені потішним лавром моц̑і,
Рівняючи до лон смерть матірніх,
Прегарна лжа й побожна віродаїність!
Хто їх не знає й хто не відкидав єсть,
Порожній череп цей і вічний сміх!

Батьки глибокі, чола, що з лякун ту,
Що під тяготами стількох куп ґрунту
Земля есте, аби наш крок змішати,
Черв неспростовний, справжж несамовитий,
Він не для вас, що спати лягли під плити —
З життя живе й мене він не лиша!

Любов до себе, чи ненависть, може?
Такий близький цей зуб, що тайно гложе,
Що все пасує, як не назову!
Менш з тим! Він бачить, хоче, мнить, тривожить!
Плоть полюбля мою він, аж на ложі
Цього живого власність, я живу!

Зеноне! Злий Зеноне! Син Єлеї!
Чи рух промкнув мене стріли твоєї,
Яка летить, вібує й не летить!
Сей звук мене зачав, стріла вбиває!
Га! сонце... Черепахи тінь впливає
В Ахілля крок нерушливий до мети!

Ні! Догори! В наступства еру й шторму!
Розбий, а тіло, цю мисельну форму!
Пий, груде, на рождання вихру й саяв!
В виниклім з моря свіжости потоці
Душа вертає... О солона моце!
До хвиль, щоб живу виплеснутися!

Так! Превелике море, повне марив,
Пантери шкура та хляміда-рама
Тисяч і тисяч сонця віддбиттів,
Перфектна Гідро, п'яна з плоті-сині,
Свій сяйний хвіст ковтаючи в днин піні,
В подібнім до мовчання розбраті,

Рушає шторм!... Слід намогтися жити!
Безмірний воздух мій нотатник мітить,
Із скель вал сміє в поросі знестись!
Злітайте, сторінки, екстази грою!
Рвіть, хвилі! Рвіть веселою водою
Сей тихий кров, де клівери паслись!

Переклав В. Державин

**ПІДТРИМУЙТЕ АКТИВНО ВАШ ЖУРНАЛ. ФУНДУЙТЕ «В. Ш.» ДЛЯ
УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ І ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК В ЄВРОПІ Й ЗА
ОКЕАНОМ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І
ЗАХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ «В. Ш.»**

РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ

(Rainer Maria Rilke, 1875-1926)

АЛЬКЕСТИДА*)

І вісник раптом був уже між ними,
в перекипання вкинутий бенкету
весільного, немов нова додача.
Вони не відчували, пивши, бога
таємне вшестя, що свою божистість
так на собі тримав, як мокрий одяг,
і з них один здавався, той чи інший,
коли проходив так. Та раптом хтось
з гостей побачив у розмови ході,
як юного господаря з-за столу
наче рвонуло вверх — вже покоївсь,
а скрізь і цілим відбивав єство він
чуже щось, жаско мовляче до нього.
Й одразу, мов ясніла б мішанина,
вже тиша; тільки з гущею на долі
мутного галасу та опадом
конаючого белькоту, що тхнув зле
глухим, навкруг перестоялим сміхом.
Тоді впізнали ті стрункого бога;
і як він там стояв, послання повен
і неблаганний, — все сливе вже знали.
Та будвши сказане, здалось те білып
за все знання, ані до зрозуміння.
— Адмет повинен вмерти. Зараз? Зараз.

А той свого жаху шкаралупу
розбив на кусні й руки витяг з неї
назовні, щоби з богом торгуватись.
За роки, за одия ще рік юнацтва,
за місяці, за тижні, за днів пару,
ах, не за дні, за ночі, за одну лиш,
одну лиш ніч, оцю лиш: за оцю.
Відмовив бог, і він тоді скричав,
і так кричав, не втримавши кричань,
як мати та скричала при родінні.

*) Алькестида. Героїчний і зворушливий давньогрецький міт про Алькестиду, дружину тессалійського князя Адмета, яка, за дозволом приятного до Адмета бога Аполлона, згодилася померти замість Адмета, коли надійшов призначений долею час його смерті, і коли ніхто з друзів, ані з старих батьків його не згодився заступити його смерті своєю власною, — має своє класичне оформлення в трагедії Евріпіда «Алькестида». Великий німецький поет-символіст трактує той самий сюжет у формі ліроепічної поеми, відхиляється від свого аттицького попередника в тому, що, поперше, зовсім обминає наявний в Евріпіда «геппі-енд» (мовляв, Алькестиду врятував, негайно по її смерті, герой Гераклес, відбивши Алькестиду в демона смерті, і приставив її додому), і, подруге, переносить дію на весільний бенкет Адмета і Алькестиди, перетворюючи її тим самим на тількищо одружену дівчину. — В. Д.

І та до нього підійшла, стара,
і батько теж прийшов, старий той батько,
обоє старі, зстарілі, безпорадні,
перед волаючим, що раптом так
вдивився зблизька в них, як ще ніколи,
й одразу замовкнув, проковтнув, промовив:

— Батьку,

хіба ж тобі залежить на цій рещті,
на згущі цій, що заваджає пити?
Піди й геть вилий. Ти ж, жіно стара,
матроно,

що робиш ти ще тут: ти породила. —
Й обох тримав він, мов тварин жертвних,
одним похватом. Раптом відпустив
старих і відштовхнув, здогадом сийний,
і подих перевівши, звав: — Креонте! —
Й нічого більш, нічого над ім'я це.

Але в його лиці стояло інше,
не висловлене, ждуче безіменно,
як другові коханому таке він
в жазі тримав понад безладний стіл.
Старі (стояли там) це, бач, не викуп.
вони плохі й зужиті й майже безцінь,
а ти, проте, а ти, в красі судільній —
Та друга він вже більше не узрів.
Він так лишивсь, а увійшла — вона,
мов трохи менша, ніж якою знав він,
легка й сумна в блідім убранні шлюбнім.
Рещта присутніх — лиш її провулок,
що йде та йде крізь нього: — (ось тут буде
в його обіймах болісно розкритих).

Він жде — вона вже каже; не йому.
До бога каже, й бог уважно слуха,
і всі те чують, наче тільки в бозі:

— Ніхто йому заміною. То я.

Я є заміна. Так наприкінці бо,
як я — ніхто. Що маю з того ще,
чим я була? Оце ж бо я вмираю.
Чи та не говорила, доручавши,
що леже, що чека там у покої —
Аїдове? Вже відбувся розрив.

Розрив понад розрив.

Не більше — при вмиранні. Адже йшла я
на те, щоб все, поховане під тим, хто
тепер супруг мій, зникло, розчинилось. —
Веди ж мене: для нього бо вмираю. —

І як на морі вітер мінить напрям,
так бог ступив до мертвої-неначе
й одразу ж був далеко від супруга,
якому потай знаком ледь помітним
землі цієї сотню житей кинув.
Хитаючись, метнувся той до обох —
схопитись їх, мов уві сні. Та йшли вже
вони до виходу, де жінки тіснились
заплакані. Проте побачив він,

як дівчини обличчя повернулось
із посміхом яскравим, мов надія,
що майже обіцянкою: дорісши,
прийти назад із царств глибоких смерті
до нього, до живого —

Вдарив він
долонями поперед очі, вклякши,
аби по посміху не зріть нічого.

Переклав з німецької В. Державин

ЮРІЙ ТИС

На хвилях

(Уривок з III-ої частини роману про життя Марка Вовчка)

Минули літо й осінь. Над містом повисла холодна, мрячна паризька зима. Марія закінчувала читати поему Віктора Гюґо «Мазепа», де мова була про легендарну гетьманову любов.

У темній кімнаті, серед книг і рукописів, Марія почувала себе щасливою. Було тихо і привітно, а поезія Гюґо навіяла на неї спогади про далекий рідний край.

Сиділа при малому столику у вовняній теплій сукенці зі скромним білим комірчиком. Зачитавшись, забула навіть про рукопис свого оповідання «Кармелюк», до якого слід було зібрати ще чимало матеріялу. Перед нею розгортався тепер простір українського степу, завіяного снігом, в синє морозне небо тонкими смугами підносився білий дим з хатин малого села, далі ввижалася стіна засніженого лісу.

Різкий голос дзвінка ввірвався в тишу кімнати й розвіяв далекий привид. Звільна відкрила двері. Перед нею стояв Жюль Верн, схвильований і зворушений.

— Чули новину, мадам? — запитав, скидаючи у передпокої теплу нагортку та струшуючи в куток сніг з капелюха.

— Що сталося? — з цікавістю спитала Марія.

— В Росії вийшов циркуляр: забороняється література українською мовою. Циркуляр Валуєва...

Марія знемогла. Слабим рухом руки запросила гостя зайти в кімнату. Думала про те, що ось недавно скасували кріпацчину, і знала з листів, що там, в Україні, леліяли рожеві надії. Здавалося, що світ відмінився, що сонце волі сходило над знедоленою країною. І ось несподіваний удар... Марія цілком ясно побачила наслідки указу.

— Нове лихо! Вся праця піде намарне! — промовила зів'яло.

Сиділа біля столика, без сили промовити хоч слово більше, а гість стояв посеред кімнати, вражений і зніяковілий.

— Даремна боротьба, — зідхнула вкінці тихо, — все надаремно. Пощо мені тинятися по світі з моїми мріями, з моїми думками!

Верн сів напроти і сплів руки на грудях.

— Не розпачайте, Маріє, — потішав, — ніщо на цьому світі не вічне. Сьогодні заборонили українське слово, а завтра все може змінитися. Адже ваші приятелі в Україні знайдуть якийсь вихід...

З обуренням говорив про Росію, і коли побачив, що Марія дещо успокоїлася від першого враження, почав розповідати.

— Помиляються вчені, помиляються політики. Ось приклад. Коли Араго, той, що винайшов магнетизм, довідався про залізницю, сказав подразнено: »Ніколи, ніколи дві рівнобіжні рейки не змінять обличчя світу!« Бачите? — Це вчені, що все враховують, на все мають свої закони! А в політиці — то вже цілком невідомо, чи лихо не обернеться добром, а поразка — перемогою. Отак московський деспотизм може вигартувати вашу націю. Фізичний закон про те, що акція рівняється реакції, діє не тільки в мертвій природі. Чим більший терор, тим могутніший спротив...

Потім Верн прощався. Просив пробачення за те, що приніс неприємну вістку, що забрав Марії час, і обіцяв відвідати знову.

Марія стояла біля вазонків з квітами. Торкала кінчиками пальців тендітні пелюстки викоханих в оранжерії квітів, але думками була далеко від столиці Франції. Була з тими своїми приятелями, що — вона так думала — також безрадно споглядали в майбутнє, як і вона. Один почерк пера царського міністра знівечив плоди довголітньої праці патріотів. Згадала твори молодих і незнайомих їй уже письменників. В »Основі« починали друкувати Житецького, Стороженка, Щоголева, Чубинського, Глібова. Всі вони тепер замовкнуть або стануть писати по-московськи..

Звела погляд на квіти. Ні, таки Росія й Україна не можуть існувати в одних кордонах. У вазон з рожами не можна садити скромної резеди, — зів'яне; червоний мак загигає біля холодної лілеї, а тендітна незабудька — біля гордого, самозакоханого нарциза.

А проте, — чи може бути так, щоб московська заборона зламала дух вільної людини? Чи може один кусник паперу знищити всю працю найшляхетніших мужів? Чи тут до волі не сильніша за всіх Валуєвих, за тюрми і заслання?

Отримала листа від Опанаса. Він писав, що спочатку всі розгубилися, але тепер тим пильніше стали працювати. А друкуватимуть як не за рік, то за два, за двадцять. Сам Опанас закінчив складати збірку приказок і передав їх Симонову, що повинен видати їх під псевдонімом »Номис«. Вийшов іще окремою книжкою другий том її »Народніх оповідань«, все те, що давніше було друковане в »Основі« і в »Хаті«.

В новому числі »Основи«, що вийшла друком уже по появі Валуєвого циркуляра, Марія прочитала статтю Житецького. Він відкинув московський погляд, ніби українська література не має

права існувати, і навпаки, доказував її існування і вплив на літературу московську. Костомаров доказував існування двох окремих народів, українського і російського, а з тим і двох цілком відмінних культур. Він обстоював потребу однієї слов'янської держави, в якій усі народи повинні мати рівні права.

»Нехай же ні поляки, ні росіяни, не вважають за свої тих земель, що їх заселює український народ«.

Ці статті підбадьорили Марію.

* * *

Марія пішла слухати викладів професора Леві Альвареса. Слухачів не було багато, але для Марії виклади того старенького вченого були дуже цікаві. Його виклади відзначалися гострою сатирою, були перетикані прикладами з життя в Росії. До викладової залі професор завжди приходив усміхнений і бадьорий, з орденом кавалера Почесного легіону на грудях. У виклади вплітав погляди і думки, які Марія уважно записувала.

»Росія збирається поневолити Європу, але при цій нагоді російський народ поневолив себе сам. Цього я цілком певен, тим більше, що всі європейські королі з усіх сил працюють для того, щоб задум Росії прискорити«.

»Бережіться союзів народів. Ніхто не збожеволів такою мірою, щоб циро і відверто сказати своєму слабому союзникові: я склав з тобою спілку, яка тільки мені корисна. І буду зберігати наші умови так довго, як довго мені буде вигідно, і ти будеш зберігати їх так довго, як довго мені забagнеться«.

»Як пастир вищий від отари, так пануючий вищий від народу. Так думав цісар Калігула, — передає нам Філон. З цього я чиню цілком логічний висновок, що — або королі є богами, або всі ми — худобою«.

— Ви з Росії? Росіянка? — запитав від одного разу Марію.

— Я українка! — відповіла вона, здивована його запитанням. Тепер чекала відомої легковажної зауваги: »Ах, це все одно!« Але дон Леві глянув на Марію теплим поглядом.

— Дуже радію, що зустрівся з вами. Багато людей нині соромляться, що належать до забутого народу. Але це не сором. Ось поляки — також поневолені, а мій приятель Шопен завжди пишався приналежністю до польської нації. — Старий професор повернувся до шафи з книжками і довго нишпорив там. Здавалося, він зовсім забув про Марію. Врешті, простягнув руку з книжкою:

— Візьміть це в дарунок від мене. Там я пишу про ваш нарід. Зову його козацьким і стверджую, що козацька література багата й не заслуговує ні на погорду, ані на байдужість.

Вийшовши разом, розпрощалися. З зачудованням дивилася Марія в слід за стареньким професором, що йшов тепер соняшним університетським подвір'ям. В руці Марії була його книжка. Якись нездійсненні бажання збудив він у її душі. Поволі пішла за ним. Ще бачила, як він у парку весело при-

глядався дівчорі, що стрибала і пустувала навколо нього, і як він, врешті, зник за кущами розквітлої магнолії.

Марія ще лишилася в парку. Попри неї пройшов міський поліціант у кепі, на лавці напроти розлігся і дрімав якийсь позіхайло. Верталися жінки з покупками харчів, пора була передобідня. Марія розглядалася. Сподівалася ще зустріти професора. Адже український народ переслідуваний від віків не менше, як народ Ізраїля, до якого належав дон Леві Альварес.

Перегортала листки книжок. Серед відомостей про козацьку націю знайшла пісню гетьмана Мазепи. Перекладена на французьку мову професором, вона говорила:

»Par le sabre nous avons les lois!«

Як дивно: від рідного гетьмана — через французького професора — вона довідалася те саме, що ось недавно проповідував Шевченко: »Же през шаблю маємо права«!

І Марії пригадалися слова Пушкіна:

»Забыт Мазепа с давних пор...«

»Римляни любили Рим не тому, що Рим був великий. Рим був великий тому, що римляни любили його«.

»(Джілберт К. Честертон, «Ортодоксія»).

»Чим більше трансцендентальний ваш патріотизм, тим більше практична ваша політика«.

(Честертон, «Ортодоксія»).

»Люди, що пролили більше крові, були ті, що ними володіли живіші бажання дати своїм ближнім змогу жити в Золотому віці, про який вони мріяли«.

(Сорель, «Роздумання»).

ДЖ. К. ЧЕСТЕРТОН

Господній молот

Невеличке сільце Боген Бікон було зачіплене на вершкун горба так висово, що гостроконечна вежа сільської церкви скидалася на шпиль гори. У стіп церкви була кузня, майже завжди червона від вогню та закидана молотками і відламками заліза; напрооти, через незугарне перехрестя крутих вуличок, була корчма »Під Блакитним Кабаном«, єдине того роду заведення в селі. Якраз на тому перехресті, назорі свинцево-срібного ранку, два брати зустрілися та заговорили один до одного; один з них саме тоді розпочинав свій день, другий закінчував. Всечесний Вілфред Боген, що був дуже побожний, ішов тоді на суворі роздумування та на порання молитву. Полковник Норман Боген, його старший брат, що зовсім не був побожний, просидів досі у своєму вечоровому строї на лавці біля »Блакитного Кабана«, вихиляючи чарку, яку по-філософськи настроєний спостерігач міг був назвати — по своїй уподобі — останньою чаркою вівтірка чи першою середи. Полковник не був ніякою особливістю.

Богени творили одну з дуже небагатьох аристократичних родин, що справді сягали середньовіччя та що їх родові вимпели справді лопотіли колись у Палестині. Але помилився б той, хто думав би, що такі родини дуже високо ставлять свої лицарські традиції. Крім убогих, тільки нечисленні зберігають традиції. Богени були тивунами при королеві Анні та конюшими при королеві Вікторії. Але, так як і багато інших старих родин, вони виродилися за останні два століття у звичайних пияцог та елегантних дегенератів, включно до того, що пошепки говорилося про родову хворобу. Зовсім певно, в полковниковій вовчій погоні за приємностями було щось нелюдське, а його вічна порішеність не вертатися додому вчасніше, ніж вранці, мала в собі щось із гидкого лиходійства безсонниці. Він був високий, рафінований звір, уже немолодий, але з волоссям вражаюче жовтого кольору. Міг робити враження бльондина левиного забарвлення, але його блакитні очі так глибоко запали у щоки, що виглядали на чорні. Вони були дещо заблизько розкладені одне від одного. Він носив довгі жовті вуса, а збоку кожного з них — глибоку зморщук чи борозну від носа до щелепи, так що здавалося, ніби глузування прорізує його ціле лице. Поверх свого вечорового строю носив дивно бліду жовту накидку, що скидалася більше на якусь мантию, ніж на дощовика, а на потилицю мав покладений дуже ширококрисий капелюх яснозеленого кольору, очевидно, якусь орієнтальну диковинку, вхоплену навмання. Він гордився недоладністю такого строю, гордився тим, що вмів такому строєві надавати зовсім доладний вигляд.

Його брат-священик мав також жовте волосся та елегантну зовнішність, але був обгорнений та позапінаний аж під саму бороду в чорне, його лице було гладко поголене, виплекане і трохи нервове. На вигляд, він не жив для нічого іншого, а тільки для своєї релігії. Але були такі, що казали (особливо коваль, що сам був пресвітеріянцем), що це була любов більш до готичної архітектури, ніж до Бога, і що його майже упирача погоня за церквою та навколо церкви була відмінним і чистішим виявом смертельної спраги краси, яка змусила його брата пропадати за жінками та вином. Звинувачення було сумнівне, тоді як практична побожність стояла поза всяким сумнівом. Насправді таке звинувачення було невігласницьким нерозумінням любови до самотності та до таємних молитов і базувалося на тому, що його часто знаходили навколішках не перед вітарем, а в особливих місцях, у криптах чи на хорах, а навіть на дзвіниці. В даному моменті він якраз збирався зайти — через подвір'я кузні — до церкви, але зупинився та насупився трохи, коли побачив, що печероподібні очі брата були повернені в тому самому напрямі. На припущення, ніби полковник зацікавився церквою, він не витрачав сил. Залишалося думати, що предметом зацікавлення була кузня, бо, хоч коваль був пуританином та до його пастви не належав, Вілфред Боген чув неясні плітки про веселеньку красуню-ковалиху. Він підозріло поглядив на повітку, тоді як полковник підносився, посміхаючись, щоб заговорити до нього.

— Доброго ранку, Вілфред, — сказав. — Як добрий господар, я невтомно доглядаю моїх людей. Я саме мав зайти до коваля.

Вілфред опустил погляд на землю та сказав: »Коваля нема. Він у Грінфорді«.

— Я знаю, — відповів другий з тихою посмішкою, — і саме тому до нього хочу зайти.

— Норман, — сказав настоятель з поглядом на дорожніх камінцях, — чи ти коли боявся грому з ясного неба?

— Про що ти говориш? — запитав полковник. — Чи не пристрастився ти оце до метеорології?

— Кажу, — сказав Вілфред, — чи ти ніколи не думав про те, що Бог тебе може поразити посеред вулиці?

— О, я прошу покірно пробачення, — сказав полковник. — Як я бачу, ти пристращаєшся до фолкльору.

— А я знаю, що твоя пристрасть — це блюзнірство, — відгризся священик, зачеплений за живу струну своєї вдачі. — Але якщо ти не боїшся Бога, то маєш усі причини боятися чоловіка.

Старший вередливо звів брови. »Боятися чоловіка«? — сказав.

— Коваль Барнс найбільший і найсильніший чоловік на сорок миль в околиці, — сказав настоятель поважно. — Я знаю, що ти не боягуз, ні слабосилий, але він може тебе перекинути через стіну.

Це потрапило до переконання правдивістю, і спадаюча борозна від носа до щелепа поглибшала та потемніла. Хвилинку він стояв з важкою посмішкою на обличчі. Але негайно полковник Боген відзискав свій жорстокий добрий гумор та засміявся, розкриваючи передній ряд своїх вовчих зубів під жовтими вусами. »На такий випадок, мій дорогий Вілфреде, — сказав зовсім легковажно, — останній з Богенів уважав за вказане прийти частинно опанцерованим«.

Тут він скинув чудернацького круглого капелюха, покритого зеленим, показуючи, що в ньому була крицева підшивка. Вілфред зараз і впізнав, що це був легкий японський чи китайський шолом, витягнений з-поміж трофеїв, які висіли у старому родинному голі.

— Це мені перше навинулося під руку, — вияснював брат безтурботно. — Завжди брати перший капелюх і першу жінку.

— Коваль тепер у Грінфорді, — сказав Вілфред спокійно, — але зовсім нема певности, коли він вернеться.

На тому він повернувся та, з похиленою головою, пішов до церкви, кладучи на себе знак хреста, як той, що хоче позбутися нечистого духа. Він прагнув чимдуж забути про ті неприспостойності в холодному сумерку готичної святині. Але так судилося, що того ранку його тиха жадова релігійного упокорювання повинна була скрізь розбиватися об малі несподіванки. Коли він входив до церкви, досі завжди порожньої в тій годині, якась постать поспішно звелася з навколішок та наблизилася до денного світла, що йшло від входових дверей. Побачивши це, священик заштивнів від несподіванки. Бо той вчасний богомолець був ніхто інший, як сільський ідіот, ковалів небіж, людина, що не хотіла й не могла цікавитися церквою чи й узагалі будь-чим. Його завжди називали »дурний Йосьо« і, здається, він і не мав другого імені. Це був темний, сильний дебелий парубок, з важким білим обличчям, рівним темним волоссям і вічно відкритою губою. Коли він проходив попри священика, його місяцеподібна пика не виявила ні знаку того, що він міг тут робити чи про що думати. Ніколи перед тим не бачили його молящим. За що він міг молитися оце тепер? Напевно якісь дивні молитви.

Вілфред Боген, як укопаний, простояв досить довгу хвилину, і бачив, що придуркуватий вийшов на соняшне світло, і навіть бачив, що його розпусний брат на свій лад жартівливо привітав дурного. Остання річ, яку він бачив, це була сцена, як полковник кидав пенсові монети у відкриті уста Йосі, роблячи при тому вигляд, що серйозно хоче поцілити.

Ця відражаюча картина земної глупоти та жорстокости на соняшному світлі штовхнула вкінці аскета до його молитов за очищення і до нових думок. Він пішов до кінця хорів і зупинився під кольоровим вікном, яке любив і яке завжди заспокоювало його дух; під блакитним вікном з янголом, що ніс лілеї.

Там він уже менше думав про придуркуватого з його посинілим обличчям та риб'ячим ротом. Там уже менше думав про свого злого брата, що гнався, як голодний лев, у своєму жахливому голоді. Він усе глибше і глибше потопав у ті холодні та солодкі кольори срібного квіту та шафірового неба.

В тому ж місці півгодини пізніше його знайшов Джібс, сільський швець, що прибіг покликати його. Священик поспішно піднісся на ноги, бо знав, що за малою справою Джібс не зайшов би в таке місце. Як і в багатьох селах, швець був недовірком, і його поява в церкві була ще більше незвичайна, ніж дурного Йосі. Це був ранок теологічних загадок.

— Що сталося? — запитав Вілфред Боген якимось задеревеніло, але простягаючи тремтячу долоню по свій капелюх.

Атеїст заговорив таким тоном, що, як на нього, був на подив шанобливий, а навіть симпатичний.

— Даруйте мені, пане, — сказав він хрипким шепотом, — але ми вважали за вказане донести про це вам негайно. Дуже мені прикро, сталася страшна річ, пане. Дуже мені прикро, ваш брат...

Вілфред заламав свої ніжні руки. »Що, до лиха, він наброїв знову?« — скрикнув мимоволі пристрасно.

— Пане, — сказав швець, кашляючи, — мені дуже прикро, але він не наброїв нічого. І не наброїв уже нічого. То скоріше йому наброїли. Краще ви зійдіть униз, справді.

Священик пішов за шевцем униз по крутих сходах, які повели обидвох до дверей, що виходили трохи над рівень вулиці. Одним поглядом Боген побачив трагедію рівно перед ним, як на долоні. На подвірку кузні стояло п'ять чи шість чоловіків, переважно в чорному, а один — в однострої інспектора поліції. Між ними були лікар, пресвітеріянський духовний та настоятель римокатолицької каплиці, до якої належала ковалиха. Той останній говорив з нею дуже жваво та притишеним голосом, тоді як вона, пишна жінка з червоно-золотим волоссям, важко ридала на лавці. Між тими двома групами, трохи збоку від більшої купи молотків, лежав ницьма, з розкинутими раменами чоловік у вечеровому вбранні. З висоти східців Вілфред міг бачити кожен деталь його одержі та вигляду, аж до сигнетів роду Богенів на пальцях; але череп лежачого становив одну лиш гидку пляму, щось вроді бруднокривавої розливої зорі.

Вілфред Боген глянув, і збіг по східцях на подвір'ю. Доктор, що був родинним лікарем, привітав його, але той і не зауважив привітання. Він міг тільки простогнати: »Мій брат не живе. Що це означає? Що це за жахлива містерія?« Панувала важка мовчанка; і потім швець, найбільш говірка людина з усіх присутніх, відповів: »Багато жаху, пане, але зовсім обмаль містерії«.

— Що ви маєте на увазі? — запитав Вілфред з крейдяною блідістю на обличчі.

— Зовсім просто, — відповів Джібс. — У нас є тільки один чоловік на сорок миль в околиці, що міг би завдати такий удар, і це чоловік, що мав усі причини до того.

— Ми не можемо виносити вироків наперед, — встряв нервово доктор, високий чоловік з чорною бородою, — але я схильний погодитися з тим, що каже пан Джібс про характер удару; це неймовірний удар. Пан Джібс каже, що в тій околиці є лиш одна людина, що це могла б учинити. Я сам сказав би, що ніхто не міг того вчинити.

Дрож забобонности пробігла тендітною постаттю священника. «Не можу зрозуміти цього», — сказав він.

— Пане Боген, — сказав лікар низьким голосом, — метафори літерально мене підводять. Тут мало сказати, що череп був розтрощений, як шкаралупа яйця. Осколки кісток тут звігнані в тіло та в землю, як кулі в глиняну стіну. Це була рука велетня.

Він на хвилину замовк, понуро дивлячись через скла окулярів; потім додав: «Справа має одну перевагу — що значнішу більшість людей вона очищує від усяких підозрінь. Якщо б ви чи я чи який інший звичайно розвинений чоловік попав під заміт злочину, нас звільнили б від нього, як звільнили б дитину від заміту крадежі колони Нельсона».

— Це якраз те, що я кажу, — повторив швець уперто, — ми маємо лиш одного чоловіка, що міг би зробити це, і це той чоловік, що міг це зробити. Де є Саймїон Барнс, коваль?

— Він у Грінфорді, — сказав священник.

— Більш правдоподібно, він у Франції, — пробурмотів швець.

— Ні, він ні там, ні там, — промовив малий безбарвний голос, що походив від дрібного римокатолицького священника, який приєднався до гурту. — Насправді він у тій хвилині онде наближається дорогою.

Малий священник не був цікавою людиною, вартою погляду; він мав щетинасте буре волосся та кругле тупе обличчя. Але, навіть якщо б він був такий красунь, як самий Аполлон, ніхто і так на нього не глядів би в тій хвилині. Всі повернулися та вдивлялися в шлях, що звивався через рівнину вниз і що по ньому справді таки йшов своїми довгими кроками, з молотком на плечі, коваль Саймїон. Це був велетенський костистий чоловік, з глибокими, темними, зловісними очима та темною короткою бородою. Він ішов і говорив спокійно з двома іншими чоловіками; і, хоч він ніколи не був дуже веселий, виглядало, що почував себе зовсім зручно.

— Мій Боже, — вигукнув швець-атеїст. — Та тож і той молоток, що він ним це вчинив.

— Ні, — сказав інспектор, простий на вигляд чоловік з вусами піскового кольору, що заговорив уперше. — Он там лежить молоток, яким він учинив це, там при стіні церкви. Ми полишили його і тіло докладно так, як вони лежали.

Всі оглянулися, а низький священник пішов у тому напрямі та поглянув без слова на знаряддя, що там лежало. Це був один

з найменших та найлегших молотків, і він не привернув би до себе уваги з-поміж багатьох інших; але на витонченому залізному кінці його була кров та жовте волосся.

По хвилині мовчання, низький священик заговорив, не підносячи погляду, і в його тьмяному голосі відчувався якийсь новий тон. »Ледве чи мав рацію пан Джібс, коли він говорив, що в цьому нема жадної містерії«, — сказав. — »Містерією залишається принаймні те, що такий великий чоловік захотів завдати такий великий удар таким малим молотком«.

— Ах, це не має значення, — вигукнув гарячково Джібс. — Ось що ми зробимо з Саймїон Барнсом?

— Облишіть його, — сказав священик спокійно, — він же йде сюди по своїй волі. Я знаю і тих двох чоловіків, що з ним. Це дуже добрі люди з Грінфорду, і вони сюди прибули у справі пресвітеріянської каплиці.

Якраз як це було договориюване, високий коваль вийшов з-за вугла церкви та скерувався в напрямі свого подвірка. Тоді він зупинився, і молоток випав йому з руки. Інспектор, що зберіг свою непроникальність, негайно наблизився до нього.

— Я не буду вас питати, пане Барнс, — сказав він, — чи ви знаєте будь-що про те, що тут притрапилося. Ви й не зобов'язані відповідати. Маю надію, що ви про ніщо не знаєте та що будете здатні доказати це. Але я мушу виконати формальність і арештувати вас у імені короля за вбивство полковника Нормана Богена.

— Ви не зобов'язані говорити нічого, — сказав швець у запобігливому захопленні. — Вони повинні довести все. Вони навіть ще не доказали, що це якраз полковник Боген з головою отак розтрощеною.

— Ну, це не витримує критики, — сказав лікар до священика остеронь. — Таке не включається в детективські історії. Я був лікарським дорадником полковника, і я знав його тіло ліпше за нього самого. Він мав дуже тонкі руки, але дуже особливі. Другий і третій пальці були зовсім рівні на довжину. О, цілком певно це полковник.

В час, як лікар розглядав заштитнене тіло на землі, погляд крицевих очей знерухавілого коваля помандрував у тому напрямі і також зупинився.

— Чи полковник Боген не живе? — запитав спокійно. — Тоді він проклятий.

— Не кажіть нічого! О, не кажіть нічого, — вигукнув безбожний швець, затанцювавши в екстазі захоплення англійською легальною системою. Бо нема більших легалістів за секуляристів.

Коваль через плече повернув до нього своє величне обличчя фанатика.

— Це личить вам, недовіркам, по-лисиному хитрувати і приховуватися від удару, бо земний закон підтримує вас, — сказав. — Але Бог у своїй кишені зберігає власний закон, і ви в цьому переконаєтеся ще нині.

Тоді він вказав на полковника і запитав: »Коли цей пес згинув у своєму гріху«.

— Висловлюйтеся поміркованіше, — зауважив лікар.

— Зробіть поміркованішими вислови Біблії, а тоді буду поміркованіше висловлюватися я. Коли він згинув?

— Я бачив його живим о шостій годині сьогодні вранці, — простогнав Вілфред Боген.

— Бог добрий, — сказав коваль. — Пане інспекторе, я не маю й найменшого заперечення проти мого арештування. Це ви можете заперечувати проти цього. Я не маю нічого проти того, щоб вийти з суду без найменшої плями для мого характеру. А ви, можливо, дбаєте про те, щоб не вийти з суду без труднощів для вашої кар'єри.

Поважний інспектор вперше обдав коваля оживленим поглядом, як і всі інші, з винятком дивного низького священика, що все споглядав на малого молотка, який завдав такий страшний удар.

— Он коло повітки стоїть двоє людей, — продовжував коваль з переконливою ясністю, — два ремісники з Грінфорду, що їх ви всі добре знаєте, вони присягнуть, що бачили мене з-перед півночі аж до зорі і ще довго потім у кімнаті засідань нашої місії Відродження, яка засідає цілу ніч, — ми так твердо скуплюємо наші душі. В самому Грінфорді двадцять людей могло б присягнути за мене за той цілий час. Якщо б я був поганином, пане інспекторе, то дозволив би вам спокійно йти по шляху до вашого упадку; але, як християнин, відчуваю на собі обов'язок дати вам нагоду, тому питаю, чи захочете прийняти мої докази тепер, чи аж у суді.

Інспектор, як виглядало, вперше втратив самопевність та сказав: »Але ж певно, що мені було б приємно цілковито звільнити вас від підозріння зараз таки«.

Коваль звичним довгим і легким кроком вийшов з подвірка та вернувся до своїх приятелів з Грінфорду, які насправді були приятелями майже всіх присутніх. Обидва промовили по кілька слів, яких ніхто й не думав ставити під сумнів. Після того невинність Сайміона стала така певна, як певним був будинок церкви, що височів над ними.

Групу поразило одне з тих мовчань, що дивніші та нестерпніші за будь-яку промову. Здуру, для нав'язання розмови, настоятель церкви заговорив до католицького священика:

— Здається, ви дуже зацікавлені тим молотком, отче Бравн.

— Так, справді я зацікавлений, — сказав о. Бравн, — чому це такий малий молоток.

Лікар опинився при ньому.

— Господи, це ж правда, — вигукнув, — кому прийшло в голову зробити вжиток з малого молотка, коли тут стільки великих?

Потім він стишив голос і, схиляючись до вуха настоятеля, сказав: »Це могла бути тільки того роду людина, що не може двигнути великого молотка. Тут не йде про різницю в силі й відвазі поміж жінками й чоловіками. Йде виключно про силу рамен. Відважна жінка могла б без особливого зусилля учинити десять убивств з допомогою малого молотка. Вона ж не могла б великим молотком убити навіть таргана«.

Вілфред Боген дивився на нього, наче загіпнотизований жахом, тоді як о. Бравн, легко схиливши голову, слухав із справжнім зацікавленням та увагою. Лікар продовжував, усе більш підвищуючи своє шипіння:

— Чому ті ідіоти завжди припускають, що той, хто ненавидить любовника жінки, мусить бути конче жінчин чоловік? В дев'ятох випадках з десяти особою, яка ненавидить любовника заміжньої жінки, є сама жінка. Хто знає, якого зухвальства або якої зради допустився він супроти неї, — дивіться сюди!

Він вказав на червоноволосу жінку на лавці. Вона вкінці піднесла голову, і на її гарному обличчі висихали сльози. Але її погляд був прикований до тіла й таїв той електричний поблиск, що має в собі щось з божевілля.

Всецесний Вілфред Боген вчинив безвільний порух, наче б ним хотів відігнати бажання довідатися правди; але о. Бравн, здмухнувши з рукава пил, який упав на нього з карниза, заговорив своїм байдужим голосом:

— Ви — як і багато інших лікарів; ваша розумова наука на правду переконлива. Це якраз ваша фізична наука зовсім помилкова. Я згоджуюся з тим, що жінка хоче вбити співвинного більше, ніж сам вибрав покривджений. Я згідний також з тим, що жінка завжди вибере малого молотка замість великого. Але трудність полягає у фізичній неможливості. Ніколи звичайна жінка не могла б розбити людський череп ось так в цурпалки. — Потім, по хвилині, він додавив задумано: — Люди ще не взяли всього на увагу. Властиво, той чоловік мав на голові крицевий шолом, і удар розніс його, як пробите скло. Ви лиш гляньте на цю жінку. Гляньте на її руки.

Тоді мовчанка залягла знову, а лікар сказав похмуро: »Що ж, я можу помилятися; всі припущення знаходять заперечення. Але я звертаю увагу на основну річ. Жадному чоловікові, хіба лиш ідіотові, не прийшло б до голови братися за малий молоток, коли можна покористуватися великим«.

В тому місці худі й дрижачі руки Вілфред Богена піднеслися до голови та, здавалося, смикнули рідке жовте волосся. По хвилині вони знову опали, і він вигукнув: »То ж і є те слово, якого я шукав; ви його вимовили«. Потім він продовжував, опановуючи своє збентеження: »Ви сказали: жадному чоловікові, хіба лиш ідіотові, не прийшло б до голови братися за малий молоток...«

— Так, — сказав доктор. — І що?

— А те, — сказав настоятель, — що, власне, жаден чоловік цього не вчинив, а тільки ідіот. — Всі інші споглядали на нього нерухожими та пронизливими очима, а він продовжував з гарячковим та жіночим зворушенням.

— Я священик, — мовив він покvapливо, — а священик не може бути тим, що проливає кров. Тобто... тобто я маю на увазі те, що він не може нікого повести на шибеницю. І я дякую Богу, що бачу тепер злочинця зовсім виразно, бо це якраз такий злочинець, що його не можна повести на шибеницю.

— Ви не захочете викрити його? — запитав лікар.

— Його й так не повісили б, навіть якщо б я викрив, — відповів Вілфред з дикою, а при тому дивно щасливою усмішкою. — Коли я увійшов до церкви сьогодні вранці, застав там на молитві дурного — того бідного Йоську, що нещасливий ціле своє життя. Бог один знає, за що він молився, але у випадку таких дивних людей можна припускати, що й їх усі молитви перевернені коміть головою. Дуже можливо, божевільний молився перед учиненням вбивства. Востаннє я бачив нещасливого Йосю, як він говорив з моїм братом. Мій брат глузував з нього.

— На Юпітера! — заволав лікар. — Нарешті маємо щось конкретне. Але як тоді вияснити...

Всечесний Вілфред аж трясся від порушення власним проблемом правди. »То, бачите... то, бачите, — вигукував він піднесено, — то припущення, що покриває обидві справи, що розгадує обидві загадки. Ці дві загадки — це малий молоток і потужний удар. Коваль міг завдати великий удар, але він для того не вибрав би малого молотка. Його жінка могла вибрати малого молотка, але не могла завдати великого удару. А божевільний міг зробити одне і друге. Коли мова про малий молоток, то на те ж він і божевільний, щоб хапати за будуще. Коли ж мова про великий удар, то — чи не чули ви ніколи, докторе, що маніяк у приступі пароксизму може мати силу десяти людей?

Лікар глибоко відіхнув і сказав: »До лиха, я певен, що ви все розгадали«.

Отець Бравн пильно і довго розглядав промовця, наче тим хотів сказати, що його великі сірі, як у вола, очі зовсім не такі безвиразні, як решта обличчя. Коли запанувала мовчанка, він сказав з підкресленою уважливістю: »З усіх досі висловлених теорій ваша єдина така, що з жадного боку її не підточиш, що істотно незаперечна. Отож я думаю, що ви заслуговуєте на те, щоб вам сказати, що — згідно з моїм упевненим переконанням — вона неправдива«. На тому дивний малий чоловічок відійшов та знову став приглядатися молоткові.

— Здається, той тип знає більше, ніж він повинен би знати, — зневажливо шепнув лікар Вілфредові. — Ті папські священики подвійно підступні й лукаві.

— Ні, ні, — сказав Боген з виразом дикого змучення. — Це тільки божевільний. Це тільки божевільний.

Група двох духовних та лікар відділилася від більш офіційної групи, яку складали інспектор та чоловік, що його він арештував. Але власне тепер, по розділенні цілої групи, вони почули голоси інших. Священик підніс голову, а потім її знову опустив, коли почув голосні слова коваля:

— То я думаю, що ви переконалися, пане інспекторе. Я, як ви кажете, сильна людина, але ж я не міг закинути молотка сюди з Грінфорду. Мій молоток не має крил і не міг би летіти півмилі понад полями та кущами.

Інспектор посміхнувся приязно і сказав: »Ні, я думаю, що вас можна уважати поза підозрінням, хоч тут маємо справу з найдивнішим збігом обставин, який мені будь-коли доводилося зустрічати. Я лиш хотів би вас просити всіма силами помагати нам знайти такого великого і такого сильного чоловіка, як ви самі. Ви могли б бути корисним, хоча б притримавши такого! Чи ви самі не знаєте подібного чоловіка?«

— Я можу підозрівати, — сказав коваль, — але це не чоловік. — Потім, блаженними очима поглянувши в бік своєї жінки на лавці, він поклав свою потужну руку на її плечі та додав: — І також не жінка.

— Що ви маєте на увазі? — запитав інспектор жартівливо. — Адже ви не підозріваєте, що молотками можуть користуватися корови.

— Я думаю, що жадна природна сила не вжила цього молотка, — сказав коваль здушеним голосом, — висловлюючись про смертельницьки, я думаю, що цей чоловік згинув сам від себе.

Вілфред одним скоком наблизився до нього та пронизав його спалюючим поглядом.

— Чи тим хочете сказати, Барнс, — гостро встрияв швець, — що молоток скочив сам від себе та вбив людину?

— Ви, мої добродії, можете собі вирячуватися і хихотіти, — відповів Саймон. — Також ви, духовні, що правите нам у неділі, як безшумно поразив Господь Сеннакерібу. Я вірю, що Той, хто входить неспостережно до кожного дому, став на захист чести мого дому та поклав беззаконника трупом перед входом до нього. Я вірю, що сила, яка завдала удар, це докладно та сама сила, яка стрясєє землю, і ніяка менша сила.

Голосом, що його годі просто описати, Вілфред сказав: »Я й сам повторяв Норманові оберігатися грому з ясного неба«.

— Ну, такий чинник лишається поза засягом моєї влади, — сказав інспектор з легкою усмішкою.

— Але ви не лишаєтеся поза засягом його влади, — відповів коваль, — і майте це на увазі. — Повертаючись плечима до всіх, він пішов у хату.

Тремтячого Вілфреда повів за собою отець Бравн, що встиг нав'язати приязний контакт із ним. »Ходім геть з того страшно-

го місця, пане Боген», — сказав він. — »Дозвольте мені заглянути до вашої церкви? Я чув, що це одна з найстарших в Англії. Ми придаємо, знаєте, певну увагу старовинним англійським церквам«, — додавив він з комічною гримасою.

Вілфред Боген не всміхався, бо веселощами ніколи не блищав. Але він покvapливо погодився, завжди будучи готовим говорити про велич готику комусь такому, хто міг би віднести до тієї величі більш прихильно, ніж пресвітеріанський коваль чи безбожний швець.

— Але ж зовсім певно, — сказав, — увійдім он з того боку. — І він повів у бічні двері поверх прогину східців. Коли отець Бравн ставив крок на перший східець, щоб піти за ним, відчув на своєму рамені чийсь долоню, тож повернувся і побачив темну тендітну постать лікаря з обличчям, ще темнішим від підозріння.

— Пане, — сказав лікар шорстко, — як здається, ви в тій чорній історії знаєте якісь таємниці. Можу вас запитати, чи хочете зберегти їх для себе самого?

— Докторе, — відповів священик, усміхаючись зовсім приємно, — людина мого звання повинна зберігати для себе певні речі, яких вона ще зовсім непевна, з тієї простої й важної причини, що вона має постійний обов'язок зберігати в таємниці, для себе самої, навіть такі речі, в яких вона зовсім певна. Але, якщо ви переконані, що я супроти вас чи кого іншого допустився нетактовності моєю стриманістю й мовчазністю, я можу піти до самого краю моїх звичаїв. Я дам вам дві дуже важливі вказівки.

— Я вас слухаю, — сказав лікар понуро.

— Поперше, — говорив о. Бравн спокійно, — ціла справа перебуває в межах вашого знання. Це справа фізичних наук. Коваль помиляється, можливо, не тим, що говорить, ніби удар походить з Божої руки, але напевно тим, що вбачає тут чудо. Тут не було чуда, докторе, коли не згадувати того, що чоловік — сам чудо зі своїм дивним і злим, а впарі — з напівгеройчним серцем. Сила, яка розстрощила череп, добре відома вченим — це один з найчастіше дискутованих законів природи.

Лікар, що дивився на нього з насупленою повагою, лиш промовив: »А друга вказівка?«

— Друга вказівка та, — сказав священик: — Ви пам'ятаєте, що коваль, хоч він вірить у чуда, зневажливо говорив про казкову можливість того, ніби його молоток міг мати крила та міг прилетіти за півмилі через поля?

— Так, — сказав доктор, — я це пам'ятаю.

— Отож, — додавив отець Бравн, широко всміхаючись, — ця казка нині була найближча до правди з усього того, що тут було сказане. — І на тому слові він обернувся та пішов уверх східцями за настоятелем.

Всечесний Вілфред, що, блідий та нетерплячий, чекав на нього, наче б незначне зволікання було остаточною краплиною, яка

сповнювала по вінця його терпеливість, негайно повів гостя в улюблену закутину церкви, в ту частину хорів, що була найближче різьбленого даху і що їй давало світло розкішне вікно з янголом. Малий латинський священик вичерпно розглядів і розхвалив усе, ввесь час говорячи весело, але стисненим голосом. Коли в ході оглядин він віднайшов бічний вихід і круті сходи, якими поспішив Вілфред на зустріч зі своїм убитим братом, о. Бравн із звинністю мавпи побіг не вниз, а вверх, і його голос залунав на зовнішній терасі вверху.

— Ідіть сюди, пане Боген, — кликав він. — Свіже повітря вам буде корисне.

Боген пішов за ним та опинився на своєрідній камінній галерії чи балконі назовні будинка; звідси видно було безмежну рівнину, з якої виростав цей горб, встелену лісами по саме багряне видноколо та вкрити селами й хуторами. Виразно й рівно, але зовсім малим під ними, видніло ковалеве подвір'ко, де все ще стояв інспектор, наносячи свої замітки, та лежало, наче розчавлена муха, тіло.

— Це могла б бути мапа світу, правда? — говорив о. Бравн.

— Так, — сказав Боген важко та кивнув головою.

Зараз під ними й навколо них лінії готичного будинку поринали в порожняві з головокружкою вризчастістю, близькою саможубства. В архітектурі середніх віків завжди надibaється той елемент титанської енергії, що, хоч з якого боку на ту архітектуру глядиш, вона, здається, завжди мчить геть, як могутній зад сполоханого коня. Ця церква була побудована зі старовинного мовчазного каменя, порослого мохами та обліпленого птичими гніздами. А все таки, коли вони спостерігали будинок знизу, він вистрілював, як фонтанна, вверх до зір; та коли вони спостерігали його, як оце тепер, зверху, він спадав, наче катракта, вниз. Таким способом ті два чоловіки на вежі залишилися сам-на-сам з найстрашнішим аспектом готики: з жахливою обривчастістю та диспропорцією, з запаморочливими перспективами, з уявленням великих речей малими та малих великими; з плутаниною каменя у висотах. Камінні деталі, величезні своєю близькістю, чітко вирізьблювалися на тлі лісів та хуторів, що виглядали на пігмев у далині. Різьблена пташка чи звір на вуглі святині ввижалися колосальними повзучими або летючими драконами, що пожирали поля і села внизу. Ціла атмосфера була запаморочлива і небезпечна, наче б обидва чоловіки були винесені високо вгору помахом крил могутнього духа; і ціла та церква, така висока і багата, як катедра, на тлі сонцем залитої околиці біліла хмаринкою.

— На мою думку, трохи небезпечно виходити на такі високі місця, навіть для молитви, — сказав о. Бравн. — Високі місця створені на те, щоб на них споглядати, а не щоб споглядати з них.

— Ви маєте на увазі те, що з високого місця можна впасти? — запитав Вілфред.

— Я маю на увазі те, що з такого місця може впасти чиясь душа, якщо не впаде тіло, — сказав другий священик.

— Я вас не зовсім розумію, — промимрив Боген невиразно.

— Візьмемо для прикладу ось хоч би того коваля, — продовжував спокійно о. Бравн. — Це добра людина, але не добрий християнин: твердий, гордий, непробачливий. Отож його шкотську релігію створили люди, що молилися на вершках гір і скель та навчилися більше поглядати вниз на землю, ніж споглядати вверх на небо. Покора є матір'ю велетнів. Великі річї можна бачити тільки з долини; дивлячись з вершка, всі річї малі.

— Але він... але він не вчинив цього, — промовив Боген перелякано.

— Ні, — сказав той другий дивним голосом. — Ми знаємо, що він цього не вчинив. — По хвилині мовчання він, дивлячись спокійно своїми блідосіrimи очима на рівнину, продовжував: — Я знав одного чоловіка, що почав молитися, разом з іншими, перед вівтарем, але потім став прагнути молитви на високих і саmітних вершинах, в закутинах і нішах хорів, дзвіниць. І одного разу в такому головокружно високому місці ходором пішов йому цілий світ і ходором пішла його голова, йому раптом спало на думку, що він Бог. Таким способом, хоч це був добрий чоловік, він допустився великого злочину.

Обличчя Вілфреда було повернене вбік, але його руки, за-тискаючись на камінних поручнях, побіліли та посиніли в зусиллі.

— Він подумав, що це йому дано судити світ та поразати грішників. Таке йому ніколи не прийшло б у голову, якщо б він разом з іншими ставав навколівки в нижній частині церкви. Але згори інші люди йому ввижались комашками. Отож одного разу він побачив окрему таку отруйну комашку, що саmотно і гордо повзала під його стопами, відзначаючись своїм зеленим капелюхом.

Гайвороння крякало за вуглами дзвіниці, але поза тим не обізвався ніхто, аж отець Бравн став говорити знову.

— Його спокусило також те, що в його руках була одна з найстрашніших машин природи, сила притягання, той безповоротний і прискорений лет до землі, до якого зриваються всі земні творива, коли їх випустити з руки. Ви дивіть тільки: он інспектор поліції повзе по подвірку кузні під нами. Якщо б я через ті поручні кинув малого камінчика, то в час, коли б той камінчик ударив інспектора, він був би кулею. Якщо ж я кинув би молотка, навіть і невеликого...

Вілфред Боген враз перекинув ногу через поручні, і в ту ж мить о. Бравн схопив його за комір.

— Не тими дверми, — промовив приязно, — ті двері про-вадять до пекла.

Боген покотився взад до стіни та змірив о. Бравна переляканим поглядом.

— Як це все ви збагнули? — крикнув він. — Ви диявол?

— Я людина, — мовив отець Бравн важко, — і тому в моєму серці бувають нечисті. Слухайте сюди, — продовжував по короткій перерві, — мені відомо, що ви вчинили, а принаймні я відгадав значну частину історії. Коли ви розлучалися з вашим братом, вами володів зовсім справедливий гнів, і то такою мірою, що ви піднесли молотка, майже рішені поразити брата в половині богохульної фрази. Та ви, відсахнувшись, ткнули знаряддя в запнуту сутанну й поспішили до церкви. Ви гаряче молилися в багатьох місцях — під вікнами з янголом, на вищій платформі, а також на ще вищій, саме на тій, з якої побачили полковникового орієнтального капелюха, наче спину зеленого жука, що повз під ногами. Тоді щось зламалося у вашій душі, й ви опустили вниз Господній грім.

Вілфред закрив лице слабою долонею та запитав тихо: »Як же ви знаєте, що його капелюх нагадував зеленого жука?«

— Ох, це, — відповів той другий з тінню посмішки, — це припущення здорового глузду. Але слухайте мене далі. Кажу, все це мені відоме. Але ніхто інший не довідається про ніщо. Наступний крок — до вашого рішення; сам я не прийму жадних дальших заходів, приб'ю до всього печатку сповіді. Якщо ви запитаете, чому поступаю саме так, то вам відповім, що маю до того багато причин, з яких тільки одна стосується до вас. Дальший хід справи я передаю вам, бо в своїй схибленості ви не зайшли ще так далеко, як далеко заходять убивці. Ви не приклали руки до того, щоб звалити провину на коваля, хоч і могли це легко зробити. Ви намагалися обвантажити нею божевільного, бо знали, що того промине кара. Це і є один з тих проблісків, що їх я маю за обов'язок віднаходити в убивців. Тепер же ходімо униз, в село, і йдіть собі своїм шляхом, вільні, як вітер у степу; бо я сказав своє останнє слово.

В повній мовчанці вони пішли по крутих східцях униз та вийшли на соняшне світло ковалевого подвір'я. Вілфред Боген дбайливо примкнув за собою дерев'яні ворота церкви та, скекуючи хід у бік інспектора поліції, промовив:

— Віддаю себе в руки справедливості; я вбив свого брата.

(»Фатгер Бравн Сторис«, переклад з англійської М. В.)

Огляди і рецензії

Ольга Мак та її літературна данина

«Коли молимося, то говоримо з Богом,
а коли читасмо, то Бог говорить з нами.»
(св. Августин)

Очевидно, що св. Августин мав на думці дві основні речі, а саме: добру молитву й добру книжку. Коли зле молимося або зі злим наміром, тоді Бог нас не може вислухати, тоді наша розмова не є розмовою з Богом. Коли читасмо злу книжку, та ще й з наміром насолоджуватися цим злом, тоді рівнож не може бути й мови, щоб Бог, за допомогою злої книжки, говорив з нами. На це мусить бути перша невідклична умова: книжка повинна бути добра. А добра книжка тільки така, якої автор живе в примиренні з Богом, перед писанням довго й глибоко радиться не тільки зі своїм християнським сумлінням, але й у молитві-розмові з Богом шукає в Нього поради, просить допомоги, щоб бути речником «Божого слова», як сказав Шевченко, того слова, «що серце по волі з Богом розмовля».

До таких письменницьких талантів належить письменниця Ольга Мак, яка вже сьогодні може бути духово горда, що Господь поблагословив її працю і що вона вже вклала велику літературну данину в нашу спільну культурно-християнську скарбницю. Сама письменниця каже про себе так: «Якщо говорити про мою амбіцію, то я пишаюся не тим, що написала, а тим, що писала й пишу в обставинах, в яких ледве чи писала б інша людина, особливо мати і господиня дому».

Літературний дорібок О. Мак досить великий і досконалий, а найважливіше — він достойний великого творчого духу українки. Книжки Ольги без перебільшення можемо зараховувати до тих, про які староримський байкописець Федр сказав: «Подвійна користь є з цієї книжки: вона викликає в нас погідну усмішку і дає людині розумні поради, як жити чесно».

Насолоджуючись літературним дорібком Ольги Мак, треба підкреслити, що письменниця не тільки використовує свій Божий дар з цілою людською достойністю, а до свого обдарування ставить великі вимоги сама, можна б висловитись, що норми її письменницької праці не лише великі кількісно, а й досконалі якісно. Письменниця знає свою справу, свідомо своєї праці, її літературна творчість уже розвинулася в чудову квітку з прекрасними ароматами життєрадісного оптимізму, наливається здоровими соками, як китиця винограду в латідних теплих проміннях серпневого сонця.

Ольга Мак народилася в 1913 р. у наддніпрянській Україні. В московсько-комуністичних жахливих умовах закінчила педагогічний інститут і працювала вчителькою мови й літератури в середній школі. Учителюючи довелося їй боротися не тільки з крайніми злиднями, а, найважливіше, вона мусіла боротися за свою християнську й людську душу, якої чистоту з подивугідним достоїнством принесла на чужину. Маючи 18 років, одружилася з дуже культурною людиною та свідомим українським патріотом, який, як говорить сама письменниця, мав рішучий вплив на формування її національного світогляду. Напередодні вибуху німецько-совєтської війни її чоловіка засудили на кару смерті, закидаючи йому контрреволюційну працю в підпільній організації. Про свої муки з того часу Ольга Мак пише у спогадах «З часів ежовщини».

Перші літературно-журналістичні спроби датуються опублікуванням у пресі коротких спогадів-оповідань на початку німецької окупації в Україні. Хвиля нашого великого «ісходу» з рідної землі забрала з собою, разом з двома маленькими дітьми, письменницю і, по тяжких трудах та багатьох прикрих ударах, занесла їх, через Галичину й Словаччину,

— до Австрії. В час тієї мандрівки одружилася вдруге і в 1947 р. з чоловіком і трьома дітьми переїхала до Бразилії, де живе донині.

Хоч клопоти матері й господині великі й тяжкі, то все таки, користуючись волею, Ольга Мак на новому місці поселення знаходить час на свою письменницьку працю, сплачуючи цим способом данину Богові і Україні. Друкувала й друкує свої спогади, оповідання, есеї на сторінках «Свободи», «Праці», «Гомону України» та інших газет.

Одначе, сила її пера — у згаданих спогадах «З часів єжовщини», пригодницькій повісті з бразилійського життя, призначеній для нашої молоді, «Бог вогню» і повісті «Чудасій». Практично — це п'ять дуже поважних книг, які вже забезпечили Ользі Мак місце на сторінках «сторії нашої літератури».

З нагоди появи її першої книжки «З часів єжовщини» наша критика досить нещасливо намагалася порівняти письменницю з деякими чужинцями. Це мусіло провалитися, бо Ольга Мак досьогодні залишилася собою, її письменницьке обдарування не потребує ніяких зразків, а вона може бути гідним зразком для наслідування іншим. Як письменниця, Ольга Мак, без сумніву, є великою й оригінальною індивідуальністю, що має повне право на нашому еміграційному Парнасі зайняти одне з чоловічих місць високомистецькою прозою, а коли взяти до уваги її всехристиянські й всеукраїнські ідеї, то для неї навіть тяжко знайти відповідне порівняння в наших безхристиянських і безідейних часах.

Перша книжка Ольги Мак «З ЧАСІВ ЄЖОВЩИНИ» появилася в «Українському Видавництві» в Мюнхені 1954 р., з друкарні «Ціцеро». Книжка має 308 сторін друку вісімки, з мистецькою обкладинкою Северина Ворачка. Це спогади письменниці про її чоловіка, спогади матері маленьких осиротілих дітей, спогади невістки й спогади палкої патріотки, якої становище в московсько-комуністичній дійсності, по арештуванні її чоловіка, було трагічніше, ніж біблійного прокаженого. «З часів єжовщини» написано талановито, зворушливо, кров'ю серця і глибиною жіночих почувань, а тому книжка читається з дійсним зворушенням. Книжка «З часів єжовщини» в нашій новій літературі належить до найкращих мистецьких спогадів, що в плястичній формі віддзеркалюють люті часи сталінського опричника Єжова на нашій скривавленій землі.

Нині, коли Україна, хоч розшарпана й знесилена, скривавлена й закована, живе і бореться проти московського насильства, книжку Ольги Мак треба вважати за сильний голос протесту в ім'я тих, що на їх устах лежить печатя мовчанки, і голосом протесту тих, що примиряють з туги до рідної землі, розгоршені по цілому світі. Цей голос не дійшов ще до сумління світу. Але, оскільки взагалі таке сумління є, він мусить пекутим боєм розрзати його, пригадуючи, що Україна та її нарід знаходяться в московській неволі.

«БОГ ВОГНЮ» — це друга книжка Ольги Мак, тритомова пригодницька повість з бразилійського життя. Книжка багато ілюстрована. Появилася в «Українському Видавництві» в Мюнхені; томи I і II в 1955, а III в 1956 році. I-ший том 334+2 неп., II-гий 297+1 неп., III-тий 335+1 непагіні. сторін малої вісімки. Перший том ілюстрував проф. Й. Пацак, другий і третій А. Й. Вагнер.

Дуже часто чуємо нарікання, що наша молодь скорим темпом відходить далеко від нашого життя, надто скоро затоплюється в чужині. Це правда, але також правда, що про цю молодь ми дуже мало подбали. Найкраще доказує це наша юнацька література, якої в нас майже немає, поминаючи старших авторів. Це завдання і праця наші, сказати б, навіть наш інтерес та наших дітей. Цього ніхто за нас не зробить, а коли зробити, то не на нашу користь, а на свою.

Ольга Мак у повісті «Бог вогню» зарепрезентувала себе знаменитим оповідачем для молоді. Як оповідач, також зайняла чоловіче місце у нашому письменстві. Повість пригодницька — це не легка річ до писання, і в цій ділянці письменниці можна порівняти з найкращими того роду чужинецькими письменниками. Читаючи «Бог вогню», ми навіть не

відчуваємо «карколомности» пригосництва, а здається, що одна подія за другою настапує природно.

Загальна думка така, що сьогоднішня людина не має терпеливості читати кількатомових повістей. Але це не є правда. Бо кожен, хто взагалі шукає для себе духової насолоди й духового відпочинку, духової поживи в книжці, той залюбки прочитає багатотомову повість чи взагалі літературний твір, коли твір буде відповідати його духовим потребам, коли письменник спроможний полонити читача. Саме такою повістю, що пориває читача, дає йому повну сатисфакцію з читання, є «Бог вогню» Ольги Мак, яку можемо назвати найкращою юнацькою повістю наших днів.

Вкінці, кілька слів про повість «ЧУДАСІЙ», що появилася накладом видавництва «Гомін України» в Торонто в 1956 році. Мистецька обгортка роботи Б. Стебельського; 213+1 неп. стор. друку великої вісімки.

Повість з підсоветського життя, але цілком інша, ніж ми привикли до цього роду повістей.

«Чудасій» — це одна з найкращих і найцікавіших повістей, що появилася у нас за останні дванадцять років, яка заслуговує найбільшої уваги не тільки нашого, але також чужинецького читача. Ми не маємо ніякого сумніву, що, коли б подібна річ появилася у когось з народів, які розпоряджаються грішми на високі літературні нагороди, то «Чудасій» таку одержав би. Свідомі ми також, що повість цю наша критика прийме мовчки, холодно, а може навіть з деякими «нападами», як це вже зробив один з наших критиків, але це не буде вияв об'єктивної критичної думки, а простої людської заздрости, деякої нетолерантності й непогамованих пристрастей.

«Чудасій» — написаний з великим гумором. Але гумор цей ніжний, тонкий і натуральний, як душа героя. В жадному випадку цей гумор не прозраджує ані чогось «натягненого», що мало б розпородити читача, ані нічого саркастично з'їдливого, пекучого, бо він впливає з природних ситуацій; гумор, як відсвіжуючий корячок холодної води зі здорового джерела для жінця або косаря в жаркий живий день.

Моральна вартість повісти «Чудасія» неоціненна!

Закінчуючи ці короткі роздумування про Ольгу Мак та її письменницьку діяльність, хочемо зі щирим подивом повторити Шевченкові слова:

«Перейти через митарства тяжкого життя,
Змірити пропасті терпінь,
Зглибити дійсно життя людей,
Прочитати всі чорні їх сторінки,
Всі злочинні діла...
І зберегти лет орла
І серце чистої голубки —
Це людина!...»

(«Тризна»)

Дм. Бучицький

Віршований переклад виключної мистецької вартости

Ш. Леконт де Ліль: ПОЕЗІЇ, вибір і переклади М. Ореста, Мюнхен, 1956.

Ще Леся Українка в одному листі 1889 р.¹⁾ назвала була Шарля Леконта де Ліль (1818-1894) серед тих «молодих західноєвропейських поетів, яких, на її думку, насамперед слід було перекладати українською мовою. Дійсно, цей фундатор і корифей «парнасизму» в французькій поезії, поминаючи найвищу, власне, естетичну вартість його творів, заслуговує на особливу увагу з боку національно-українського вільного

1) Див. у нотатці П. Заярського в альманасі «Сьогодні», Авгсбург, 1947, ч. 2, стор. 11.

письменства своїм беззастережним ідеалізмом, своєю етикою героїзму, неперевершеним багатством своєї філософічної думки.²⁾ Втім, попри величезний вплив поезії Леконта де Ліль (і його безпосереднього учня Жозе Марії де Ередія) на стиль — а значною мірою і на світогляд — київських неокласиків, саме його аж до останніх років перекладалось українською мовою лише спорадично, і нова збірка його вибраних поезій у мистецьки бездоганному перекладі Михайла Ореста гідно заповнює собою прикру прогалину в українській перекладній поезії. Віртуозна перекладницька майстерність М. Ореста загальновідома і загальноvizнана; проте, саме в своїх перекладах з Леконта де Ліль він досягає навищого рівня конгеніальності з оригіналом, і в багатьох випадках переклад, зберігаючи максимальну точність артистичного відтворення, разом з тим звучить зовсім як Орестова оригінальна поезія — як от, наприклад, у вірші «Аврора», або ж у закінченні віршу «Нох»:

О море, о ліси, побожна мова світу!
В мої недобрі дні я слухав вість од вас,
Тишили ви печаль, неплідну й незогріту,
І в серці ви моїм співаєте всякчас!

Звичайно ж, ця конгеніальність має й свою небезпечну сторону — певну суб'єктивність самого вибору зразків; і коли всі чотири основні збірки поезій Леконта де Ліль («Античні поеми», «Варварські поеми», «Трагічні поеми» і посмертні «Останні поеми») є репрезентовані в перекладах М. Ореста більш-менш рівномірно, то цього ж не можна сказати про різні жанри та емоційні доміканти Леконтової поезії: надто виразно переважають у цьому виборі елегійна медитація та ідилія, «трагічного» та «варварського» увійшло небагато, а дуже визначний у Леконта де Ліль епічний складник — сливе зовсім відсутній: немає ані однієї ліроепічної поеми більшого розміру.

Додана до збірки післямова М. Ореста «Про автора» викликає сумнів щодо деяких окремих тверджень: заперечуючи в парадоксальний спосіб наявність «пантеїстичного світосприймання» в славетному вірші Леконтовому «Полудень», М. Орест, на нашу думку, плутає пантеїзм з панпсихізмом; не можна твердити, що «Бодлер, Верлен і Маярме теж вийшли з парнаської школи», бо Бодлер був радше одним з її предтеч (як рівнож чомусь не згаданий М. Орестом Теофіль Готьє) і т. ін.; втім, у цілому стаття правдиво орієнтує читача щодо становища Леконта де Ліль у французькій літературі минулого сторіччя і слушно підкреслює бажаність і konieczність існування парнасизму і в нашій, українській поезії.

В. Державин

Анатоль Юриняк: «ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВІР І ЙОГО АВТОР» В-во «Перемога», Буенос-Айрес, Аргентина, 1955.

Як часто доводиться нам ставати принагідними «критиками» й рецензентами! Буває, що в якійсь малій оселі українських емігрантів вдається зліпити імпрезу чи академію, і після неї організатори звертаються до самотнього інтелігента в місті, щоб написав про неї «до газети». Байдуже, що він, напр., інженер і ніколи й не пробував будь-що «писати»! Або приїде в якусь країну поселення наш співак чи інструменталіст, або й хор чи балетна група, та влаштовує турне по всіх скупченнях українців. Ці носії нашої культури заслуговують на те, щоб про них у якійсь формі згадати, щоб про них написати. І знову звертаються люди, напр., до диригента місцевого хору або до церковного дяка, щоб він, як «фахова» людина, написав свою оцінку. Те саме діється й з театральною трупкою, з доповідями й лекціями, з курсами українознавства та з іншими такими нагодами.

У великих центрах, де перебуває більша кількість «пишущої» братії, те саме діється з малярськими виставами, з появами нових книжок і

2) Див. В. Державин: Ш. Леконт де Ліль і поезія французького неокласицизму, альманах «Україна і світ», Ганновер, зошит 2, січень 1950.

журналів, з заснуванням музеїв тощо. Маляр — не критик чи мистецтвознавець — пише оцінку малярській виставці, журналіст або поет, замість літературознавця й критика, рецензують нове видання, а про музеї забирають слово його організатори або меценати.

Найгірше, що на такий стан немає іншої ради, як тільки вичекати, поки появляться нові кадри критиків, які й займатимуться в майбутньому цим ділом. А покищо — доведеться людям доброї волі, але не завжди компетентним, і далі виконувати ролю посередника між мистцем і його споживачем — публікою.

І ось на допомогу цим людям виступив Анатоль Юриняк зі своєю книгою «Літературний твір і його автор». Хоч цей справжній і корисний посібник постачає читачеві необхідні, елементарні інформації про способи розцінювання виключно літературного твору, проте не зашкодить ознайомитися з ним фахівцям інших галузей мистецтва, оскільки критерії кожного мистецького твору можна розглядати під одним засадничим кутом: що є, а що не є твором мистецтва?

У книжці А. Юриняка заторкнені питання так форми й змісту, як і мови. Зокрема, на що останню автор кладе, зовсім слушно, міцний наголос, бо мова — це ж і є той засіб — як палітра чи глина в малярстві й скульптурі — з якого народжується мистецький твір. Бо й найвзнесенішу ідею, найцікавішу фабулу й знамениту конструкцію твору можна поспувати поганою, розхристаною, нелітературною мовою (для прикладу — твори І. Багряного). Автор не радить теж письменникам надто поспішати з друкуванням великих полотен — «романів», але вирізьбювати своє перо й стиль на коротких, добре скомпонованих новелях (напр., «Хліб» П. Малера). Дуже різко розправляється автор з тими письменниками, які нехтують своє добре ім'я українського письменника, хоч це — здавалося б — уже й приватна й позалітературна справа. А. Юриняк уважає — і зовсім правильно — що література дуже тісно пов'язана з рештою громадського життя, а в тому й з політикою, а тому й усілякі вчинки, що йдуть у розріз з національного політикою — шкідливі. (Справа Ю. Косача й його співробітництва в московських рептілках). Таких прикладів для кожної тези наведено в книжці багато, їх перелічувати непотрібно, бо читач найде їх у книжці й з великим зацікавленням прочитає.

Поручаючи цей підручник «критикознавства» читачам, навіть тим, які — як кажуть — з мистецтвом нічого спільного не мають, бажали б ми, щоб у дальших виданнях усі цитати московських «спеців» по змозі заступити голосами західноєвропейських учених.

Людмила Коваленко: «В ЧАСІ І ПРОСТОРІ», п'єси, в-во «Ми і світ», Париж—Торонто—Нью-Йорк, 1956 р. Обкладинка й ілюстрації Мирослава Григорієва.

Людмила Коваленко — без сумніву найповажніший сучасний драматург, насамперед своєю широкою й різноманітною тематикою. Цієї різноманітності вона й сама свідомо, коли не тільки назвала збірку своїх п'єс «В часі і просторі», але ще й розділила їх на дві групи: «В просторі» й «В часі». Вдумливий читач, прочитуючи збірку, зробить ще й інший поділ, який, зрештою, покривається з авторчиним, але який треба б інакше назвати. Бо, коли три перші п'єси: «Домаха», «Ковальчуки», «Приїхали до Америки», — заторкують дуже життєві, побутові й щоденні проблеми людського життя й потрактовані вони наскрізь реалістично, то три другі: «Ксантіппа», «Героїня помирає в першому акті», «Неплатонівський діалог», — мають не тільки філософську глибину, але й написані вони модерно, сюрреалістично, та заторкують справи вищого порядку, універсальні.

Залишаючи набоці обговорення п'єс Людмили Коваленко в літературному аспекті, хочеться звернути увагу нашого емігрантського суспільства на другий аспект цих творів — сценічний. При постійній недостатці відповідних до вистави творів для наших аматорських гуртків, театраль-

них студій чи навіть для тут і там вирослих театрів, — цих шість п'єс становлять неабиякий фонд, з якого можна вибрати те, що під смак і силу даним драматичним з'єднанням.

«Домаха», яку ставив театр В. Блавацького, картина нашого лихоліття під московським окупантом, визначна міццю української людини, зокрема ж жінки Домахи, яка в найжакливіших умовах не втрачає сили духу й святого переконання, що «мому роду не буде переводу...» П'єса надається для найширшого загалу й можна її ставити навіть замість шаблянових «академій» в роковини чи то голоду, чи стільки-то-річної окупації України.

«Ковальчуки» — п'єса, в якій показані українці різних наших територій, та ще й у такий «бурунний» час, — у час німецько-большевицької війни. Може, авторка трохи грішить не надто великою викликовістю в психіку українців західних областей (що, зрештою, дуже легко може виправити сумлінний режисер), — зате змалювання двох москovieк та їхнього «Гріші»-червоноармійця, з усією злочинністю пошехонців — знамените! Хоч у цій п'єсі щось три «труп», — то все ж вона більше комедійного, ніж трагедійного характеру, й не зашкодило б нашим драматичним гурткам показати українському глядачеві минулу війну й з такого, далекого від героїзму, боку.

«Приїхали до Америки» — ще більш комедійна п'єса, хоч теж не бракує в ній «трупа». Дія відбувається в Америці, проте її «герой» — це московський агент, який, з одного боку, робить заколот, з другого ж — спричинюється до повного порозуміння між «старими» й «новими» емігрантами, зустріч яких відбулася в доволі складних обставинах «гангстерського» нападу. Цю п'єсу треба б ставити в гротесковому стилі, й навіть трохи шаржу їй не зашкодить. Вона жвава, ситуації міняються калейдоскопічно, — тож вона має всі вигляди на успіх у глядача, зокрема ж українсько-американського.

Усі три дальші п'єси другої групи («Ксантіппа», «Героїня помирає в першому акті», «Неплатонівський діалог») — вимагають професійного актора або ж дуже інтелігентного аматора й виробленої та підготованої публіки. Проте, їх теж можуть ставити наші півпрофесійні театри чи драматичні студії навіть і для масового читача, — з попереднім коментарем. Літ.-мистецькі клуби чи культурно-освітні товариства можуть у рамках літературних вечорів поставити камерним способом навіть «Ксантіппу», весь «смак» якої саме в добірних діалогах та «золотих думках» на тему мудрості, філософії, кохання й мистецтва. Людей, які цікавляться театром та «театральними людьми», напевно цікавила б друга п'єса цього типу, «Героїня помирає в першому акті», коли б якась наша студія чи школа — напр., студенти філософії, — хотіли її поставити. Вона не може йти в камерній постановці, бо весь її чар у контрасті переживань актора на сцені й у житті, а тому необхідні тут і декорації, й костюми. І грати її слід дуже театральню — а це саме й була б добра «заправа» для молодих adeptів цього мистецтва. І, врешті, коротенький «Неплатонівський діалог» — можна з успіхом влучити в будь-яке «рев'ю» чи програму розвагового концерту, зокрема ж можуть її ставити жіночі товариства на своїх карнавалових імпрезах, хоч, коли підійти до цього «діялогу» глибше, то можна й розвинути над ним дискусію на жіночих сходинах чи, врешті, в товаристві, при чайку.

Книжку Людмили Коваленко також читається з великим зацікавленням, і робить вона гарне враження своїм зверхнім оформленням. Обкладинка М. Григорієва дуже гарна, ілюстрації в тексті — слабші. Цілість — корисний набуток для одиниці й громади.

Анна Фравко-Ключко: «ІВАН ФРАНКО І ЙОГО РОДИНА», Спомини. В-во «Ліга Визволення України», Торонто, 1956. Обгортка Богдана Стебельського.

У ювілейному Франковому році у всій нашій пресі появилoся чимало спогадів, серед яких, безперечно, на перше місце висувається книжка Анни Фравко-Ключко — доньки письменника. Попри відомості «з пер-

шої руки», які докладно запам'ятала й записала авторка, в цій книжці читач знайде і приємну лектуру, — завдяки легкому розповідному її стилю, — і відпечаток епохи, в якій проходило життя Івана Франка, й характеристику його сучасників, визначних людей літератури й політики. Зокрема, «розоблачує» вона проф. Михайла Грушевського, підкреслюючи від'ємні риси його характеру, як грошолобіє, чванькуватість з приводу багатства, нетактовне ставлення до збогіших товаришів праці, вміння робити «кар'єру» тощо. Вона важко обвинувачує Грушевського в тому, що він, як начальний редактор ЛНВістника, навантажував Івана Франка роботою, яку міг виконати співробітник багато меншої ерудиції й значення, — коректою, виправлюванням матеріялів, читкою, ломкою, а через те забирав йому дорогоцінний час, і робота ця оплачувалася далеко нижче, як наукова чи літературна. Безперечно, це питання слід сприйняти з застереженням, що писала її людина особисто зацікавлена, але й у записах інших людей можна знайти подібну характеристику Михайла Грушевського. Все ж ця справа вимагає докладних, безсторонніх студій.

Зате незвичайно цікаво — щонайменше для жіноцтва — буде читати ці сторінки книжки, в яких Анна Франко намагається боронити свою матір, яку українське громадянство звикло вважати за безпосередню спричинницю всього Франкового лиха, хоч, як авторка щиро признає, — вона сама зазнала від своєї матері багато знущань. Це незвичайно благородна риса доньки, з'єднує її, без застережень, усі симпатії читача і, що й було авторчиним заміром, кидає багато світла на цю нещасну «пересажену квітку» з багатого «дворянського» й дуже консервативного дому у біду й злидні вегетування українського «поступового» письменника, та ще й з цивільною відвагою кинути своєму суспільству в очі правду про його пороки!

А вже таки зовсім наче б під розвагу українському жіноцтву — що напевно не було наміром А. Франко! — витягнула вона одну переважливу справу, дуже актуальну в нашій емігрантській дійсності. Це — ставлення до дітей визначного письменника та й, зрештою, до нього самого. Говорить авторка: «До сьогодні стоїть мені перед очима одна розпачлива хвилина, яка ще й тепер мені болить. Була неділя, громадкі людей, святочню й гарно одягених, ідуть до Стрийського парку (Франки мешкали біля того парку у Львові, — прим. С. Н.), де відбувається фестин. До нас долітають звуки музики — люди веселі й гамірні. А я і мій брат Андрій стояли на ганку й приглядалися людям. Я була боса, в дешевенькій, вилянялій від частого прання сукеңці. Великий жаль стиснув мені серце...» (ст. 80). «... Багато розчарувань, багато гіркого нам довелося зазнати. Обидвос, батько й мати, хворі й у наслідок цього... — нестерпна домашня атмосфера, матеріяльні недостатки далися нам в знаки. Ми не мали ані знатних «цощів», ані впливових «вуйків». Ми були дітьми поета... Критики, суди й пересуди були супутниками нашого життя. Нам ясно відкрилися очі на наше гірке й безвідрадне положення, бо ж серед громадянства не знайшовся ніхто, хто подав би помічну руку, хто б дав реальну допомогу, хто б заопікувався нещасними хворими батьками, хто б зрозумів і відчув наш відчай» (ст. 100). (Підкресл. С. Н.).

Оцю зворушливу трагедію — спершу дівчатка, згодом «панні на виданні», як тоді говорилося, — мусіли б прочитати ці наші пані, які в нову еміграційну дійсність уводять всілякі «балі з кринолінами», грають у «бінго», забувають про світ Божий при телевізії й яким ні в думці, що, може, поруч них живуть якісь українські «діти поета», яких теж треба б, як не «увести в товариство», то бодай дати їм крихітку серця чи зрозуміння...

Книжка, яка дає читачеві стільки до думання й застанови, а, може, й штовхне когось на благородну думку глибших студій про Франкове життя чи спричинити зміну способу життя, — має безперечну й непроминальну вартість!

Софія Наумович

ПРОФ. МИКОЛА ГЛОБЕНКО

Дня 29 травня 1957 р. в місцевості Мужен, біля Кан (півд. Франція) помер по довгій і важкій недужі проф. Микола ГЛОБЕНКО.

Народжений 19 лютого 1902 р., Покійний до другої світової війни проживав в Україні. Про цей період його життя майже нема жадних даних, тому що сам Покійний — правдоподібно, з уваги на безпеку політичної родини — лиш нерадо згадував часи, проведені під владою советів.

На еміграції в Західній Європі свій час і свою працю віддавав дослідам української культури, зокрема історії української літератури. Відомі його публікації «Патерикон С. Кссова», «Тератургіма А. Кальнофойського», присвячені питанню традицій Київської Русі-України в літературі українського барокко, статті про письменників І. Котляревського, І. Нечуй-Левицького, М. Хвильового, розвідки «Шевченко у советським літературознавстві», «35 літ української літератури в СССР» (по-англійськи) і ін. Від 1949 р. був надзвичайним професором української літератури Українського вільного університету в Мюнхені, від 1950 р. — дійсним членом Філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка. Переїхавши з Німеччини до Франції, працював як член редакційної колегії, літературний редактор і співробітник «Енциклопедії українознавства». Від 1952 р. проф. Микола Глобеноко був обраний членом управи НТШ в Європі.

В особі Покійного наш журнал утратив щирого приятеля та активного співробітника, тому його смерть нам відчутна особливо дошкульно.

ВІЧНА ЙОМУ ПАМ'ЯТЬ!

ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Листа ч. 887, збірщик п. В. Косаревич (Едінбург). Жертвували: В. Косаревич — 1 фунт; В. Федішин — 1 фунт; В. Григорський — 10 ш.

Листа ч. 875, збірщик п. І. Федечко (Кіхлі). Жертвували: Г. Борик — 5 ш.; Андріячук — 3 ш. 6 п.; по 2 ш. 6 п. — М. Заяць, І. Федечко, С. Нагайський, С. Змарко, В. Затварський, М. Дулеба, М. Климович, В. Кюпак, М. Макогін, М. Мостовий, Т. Коновалик; по 2 ш. — В. Струтинський, І. Сем'янчук, І. Кураш, Т. Нітеліч, В. Дубіль, М. Захарків, І. Ратич; О. Сенишин — 3 ш.

Індивідуальні пожертви

М. Заходняк (Спалдінг) — 12 ш.; Я. Піцунко (Нортгемптон) — 10 ш.; М. Гусак (Брадфорд) — 5 ш. 6 п.; М. Гайдукевич (Брадфорд) — 5 ш. 6 п.; В. Гуменюк (Норт Кравлей) — 4 ш.; М. Кундеревиц (Ковентрі) — 3 ш. 6 п.; по 3 ш. — П. Малицький, Т. Могилович (Волвергемптон); Р. Ромахней (Гльоссоп) — 2 ш. 6 п.; В. Салая (Лестер) — 2 ш.; В. Цибаняк — 1 ш.; С. Рудяк (Шікаго, США) — 4 дол.; В. Вальків (Монтреаль, Канада) — 3 дол.; С. Швайковський (Нью-Йорк, США) — 2 дол. 50 ц.; Д. Данилович (Бруклін, США) — 2 дол.; В. Соляник (Ньюарк, США) — 1 дол. 50 ц.; В. Устіяновський (Вінніпег, Канада) — 1 дол.; М. Лехів (Франція) — 300 фр. фр.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

27. інж. П. Шевчук (Торонто, Канада) — 5
28. п. А. Буній (Буенос Айрес, Аргентина) — 1
29. п. В. Немилівський (Садбури, Канада) — 1
30. д-р Г. Бережницький (Філадельфія, США) — 1
31. п. В. Фокушан, Книгарня (Гленрой, Австралія) — 1
32. п. О. Курчинський (Німеччина) — 1

ЯКЩО ХОЧЕТЕ

ДОВІДАТИСЬ про життя українців у світі, а в Британії зокрема
ЗНАТИ український погляд на політичні події
ПРОЧИТАТИ вісті з України
РОЗШУКАТИ рідних і знайомих, знайти потрібне Вам оголошення
і взагалі мати багатий різноманітним змістом тижневик —

ПЕРЕДПЛАТИТЬ СОБІ ГАЗЕТУ

Українська Думка

Ціна прим. — 1/-. Передплата на один рік — £2 0:0.

Відає СОЮЗ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ
49, LINDEN GARDENS, NOTTING HILL GATE,
LONDON, W. 2

**ПИТАЙТЕ ЗА «УКРАЇНСЬКОЮ ДУМКОЮ» В КОЖНИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ КНИГАРНІ!**

ЧИТАЙТЕ ТА ПОШИРЮЙТЕ

Учительське Слово

Орган українських педагогів у вільному світі, присвячений
виховно-педагогічним справам.

Журнал повинен передплатити кожний український педагог,
виховник і батько шкільних дітей.

Адреса: The Teachers Word
39 Indian Rd.
Toronto 2, Ont.
Canada

ЧИТАЙТЕ Й ПОШИРЮЙТЕ УКРАЇНСЬКИЙ НЕЗАЛЕЖНИЙ ТИЖНЕВИК

Українець

що широко насвітлює робітничо-професійні, політичні, су-
спільно-громадські й інші проблеми українського життя.
Подає вістки про визвольну боротьбу українського народу
на Рідних Землях та приносить багато цікавих статей і
матеріалів.

Адреса: L'Ukrainien
26, Rue de Montholon
Paris (9e)